

T.C.
YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Nurdan BENLİ

Temmuz 2013

T.C.

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Nurdan BENLİ

Temmuz 2013

ESKİ UYGUR TÜRKHESİNDE TASARLAMA KİPLERİNİN YAPI VE İŞLEV
BAKIMINDAN İNCELENMESİ

NURDAN BENLİ

TARAFINDAN

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEMMUZ 2013

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

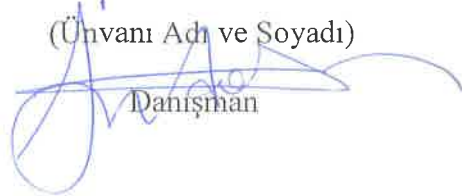
Prof. Dr. Erdem Toktas
(Ünvanı Adı ve Soyadı) KARMA65L
Enstitü Müdürü

Bu Tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Prof. Dr. İsmetullah YAMAN
(Ünvanı Adı ve Soyadı)
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir yüksek lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

(Ünvanı Adı ve Soyadı)
Ortak Danışman

Prof. Dr. Funda TOPRAK
(Ünvanı Adı ve Soyadı)
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Funda TOPRAK

YBÜ TDE

PROF. Dr. Hülya Kasapoğlu ÇENGEL

GÜ TDE

Yard. Doç. Dr. Nihal Çalışkan

YBÜ TDE

Yedek Üye

Doç. Dr. İsrail Babacan

YBÜ TDE

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışma orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: *Nurdon BENLİ*

İmza

Nurdon Benli

ÖZET

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE TASARLAMA KIPLERİNİN YAPI VE İŞLEV BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Benli, Nurdan

Yüksek Lisans Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Funda TOPRAK

TEMMUZ 2013, 225 sayfa

Dilin bireysel ve toplumsal olması onu yapı sınırlılıkları içinde düz cümleler üreten bir mekanizma olmanın ötesine taşımaktadır. Dil sadece insanlar arasında iletişim sağlayan bir araç değil aynı zamanda insanların ruh hallerini yansıtan, insanın sosyal ve psikolojik gerçekliğini temsil eden bir olgudur. Dilde insanların halleri, tasarıları “kip” denilen kavramla ifadesini bulmuştur. İşte insanı bu haliyle yansıtan “kip” sadece yapılara bağlı bir sistem değildir. Eski Uygur Türkçesi döneminde üç tür tasarlama kipi mevcuttur. Şart, emir ve gereklilik başlıkları altında verilen kipler, bir eylemin nasıl gerçekleşeceğini, ne tarzda yapılacağını ve bu süreçte ortaya çıkan izlenimleri ifade eden fiil şekilleridir. Belirli morfemlerle ifade edilen tasarlama kipleri, temel anlamlarındaki aşınma veya kayma yoluyla zamanla farklı işlevler yüklenebilirler. Eski Uygur Türkçesi Budist metinleri üzerinde yapılan araştırmamızda şart kipi 17, emir kipi 18 ve gereklilik kipi 8 farklı işlevde kullanılmıştır. Ortaya çıkan her bir işlev kendi başına bir “kiplik” durumundadır. Kullanılan her bir işlev dilin o zamanki işlek yapısını ve anlam zenginliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Cümle içerisinde her bir söz öbeğinin bir araya gelmesiyle oluşmuş

anlam ilişkileri kimi zaman bazı yapılar aracılığıyla kimi zaman da fiillerin kendi anlamlarıyla belirginleşmiştir. Eski Uygur Türkçesi Budist metinleri üzerinde yapılan bu çalışma tasarlama kiplerinin sıklıkla hangi yapılarla birlikte kullanıldığını tespit etmiştir. Şart ve emir kipleri sıklıkla yalın ve belirtme hali ekini almış isimlerden sonra kullanılmıştır. Zarf fiil eklerinden sonra kullanımları da yine sıklık arz etmektedir. Gereklilik kipi ise daha çok isim ve zarf fiil yapılarından sonra getirilen –miş kergek yapısı ile ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şart, emir, gereklilik, kip, işlev

ABSTRACT

Benli, Nurdan

The analysis of subjunctive mood in old Uigur Turkish: structure and functions

M.a, Department of Turkish language and literature

Supervisor: Prof. Dr. Funda TOPRAK

July 2013

The language is more than being a mechanism through which flat sentences are produced, due to its personal and social characteristics. It is not only a tool which enables the communication among people, but it is also a phenomenon representing the moods and psychosocial reality of human beings. The conditions and intentions of people are expressed through “modalities”. These modalities which reveal human reality by this way are not the systems merely related to the linguistic structures. There are three types of subjunctive modes in old Uigur Turkish. The modalities which are given under the titles of conditional, the imperative and necessitative are used to express how an action will occur, how that action will be done, and reflections related to that action process. The subjunctives articulated through specific morphemes can undertake different functions in the process of semantic shift or semantic bleaching. Our research on old Uigur Turkish Buddhist texts identifies the usage of the conditional mood in 17 different functions, of the imperatives in 18 different functions, and of the necessitative mood in 8 different functions. Each functions has a modality status by itself. Each function is important for the fact that it reflects productive structure and semantic richness of the language. Semantic relations formed in the sentences through the coming together of phrases are crystallized with different linguistic structures or with the meanings of verbs themselves. This work held on old Uigur texts pinpoints the common structures made used of with the

subjunctives. The conditional modes and the imperatives are used after bare infinitives or accusative cases. They are also diagnosed after verbal adverb affixes. In case of the necessitatives, the structure of –miş kergek often following the nouns and verbal adverb is operationalized.

Key words: conditional, imperative, necessitative, modality, function

ÖNSÖZ

Gramer kitaplarında *isteme kipleri*, *uyarı kipleri*, *dilek kipleri* gibi isimlerle anılan tasarlama kipleri, bir eylemin istek, şart, emir veya gereklilik şekillerinde tasarlandığını anlatan yapılardır. Bildirme kiplerinde olduğu gibi belirli bir zamanı ifade etmeyen ve haber verme işlevlerinin ötesinde bir eylemin nasıl gerçekleşeceğini, ne tarzda yapılacağını, bu süreçte ortaya çıkan izlenimleri ifade eden tasarlama kipleri, şekil bildiren yapılardır.

Tasarlama kiplerinin gramer kitaplarında ve çeşitli makalelerde, tanımı ve sınıflandırılma çalışmalarının dışında işlev bakımından inceleme çalışmaları Türkiye Türkçesinde bazı romanlar üzerine tez olarak yapılmıştır. Bunun yanı sıra tasarlama kiplerinin tümünü içermemekle birlikte -sa(r) morfeminin ele alındığı müstakil çalışmalar da mevcuttur. Ayrıca Eski Uygur Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde “kiplik” kavramının ele alındığı çalışmalar da bulunmaktadır.

Türkçenin tarihî dönemleri içerisinde yer alan Eski Uygur Türkçesi dönemi, Turfan ve Kansu bölgesi civarında kullanım alanı bulmuş edebi yazı dilidir. 8.ve 11.yy’ları kapsayan bu dönemde dinî alanda yazılmış metin örnekleri dikkat çekmektedir. Budist Uygur edebiyatına ait metinlerin sayı ve içerik bakımından zengin olması tasarlama kipleri üzerinde yapılan bu çalışmanın kapsam ve sınırlılıklarını belirlemiştir.

Tasarlama kiplerini işlev bakımından inceleme çalışmaları dil denilen olguyu yapı sınırlılıklarından kurtarması bakımından önem taşımaktadır. Dilin öncelikle insan psikolojisine dayanması şeklin sınırlı, görev ve anlamın sınırsız olması “işlev” çalışmalarının dayanak noktasıdır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tasarlama kiplerinin işlev bakımından incelenmesi, dilin o dönmemdeki kullanışları ve Türkçenin anlam zenginliklerini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Metinlerin incelenmesiyle ortaya çıkan asıl işlevin dışındaki her bir işlev, aynı zamanda dilin işlek kullanımını yansıtmaktadır. Tasarlama kiplerinin yapı (söz dizimi) bakımından incelenmesi ise emir, gereklilik ve şart yapılarının en çok hangi yapılarla birlikte kullanıldığını ve bu yapılara eklenme sıklığını ortaya çıkartmaktadır.

Tasarlama kipleri üzerinde yapı ve işlev bakımından yapılan araştırmaların sınırlı olması ve Eski Uygur Türkçesi üzerinde yapılmış çalışmaların metin yayını ve klasik gramer incelemelerinin ötesine geçmemesinden dolayı bu çalışmanın alandaki benzer çalışmalara kaynaklık edebileceği düşünölmektedir.

Bu alışma süresince yanılığıya düştüğüm her konuda, tüm hoşgörüsü ve bilgisiyle desteğini benden esirgemeyen hocam sayın Prof. Dr. Funda TOPRAK'a, kaynak yardımında bulunan sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Akartürk KARAHAN'a, ayrıca maddi destekleriyle çalışmalarımızı daha da kolaylaştıran TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Kısaltmalar Ve İşaretler

İKPÖ	İyi Ve Kötü Prens Öyküsü
AY SÇ	Altun Yaruk'tan İki Parça
M	Maytrisimit
KİP	Kuanşi İm Pusar
AY III	Altun Yaruk III. Kitap 5. Bölüm
AYS VI	Altun Yaruk Sudur 6. Kitap 12. Bölüm
AY VII	Altun Yaruk Yedinci Kitap 13-14-15. Bölüm
UÜH	Uygurca Üç Hikaye
UÜH B	Maymunlar Beyi Hikâyesi
UÜH C	Dantipali Bey Hikâyesi
UÜH D	Mukaddes Tavşan Hikâyesi
HT X	Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm
KTLG	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri
T.T.	Türkiye Türkçesi
E.T.	Eski Türkçe
Alm.	Almanca
Fr.	Fransızca
İng.	İngilizce
Osm.	Osmanlı Türkçesi

- ... Metnin orijinalindeki eksik kısmı gösterir.
- Uzun cümlelerin kısaltılmasını gösterir.
- / Metnin orijinalinde eksik harfleri gösterir.
- Ayrı yazılan kısım veya morfem.
- ‘ Birleşik yazılan sözcükler

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL.....	iii
ÖZET.....	IV-V
ABSTACT	VI-VII
ÖNSÖZ	VIII-IX
KISALTMALAR VE İŞARETLER.....	X-XI
İÇİNDEKİLER.....	XII-XVIII
GİRİŞ.....	XIX- XXVIII
I.BÖLÜM ŞART KİPİ.....	11-96
I.1. ŞART KİPİNİN YAPI (SÖZ DİZİMİ) BAKIMINDAN İNCELENMESİ.....	7-30
I.1. 1. İsim + Şart Çekimi.....	7-12
I.1.1.1. İşletme Ekleriyle Çekimlenmiş İsimler + Şart Çekimi.....	7-12
I.1.1.1.1. Çokluk Ekleri.....	7
I.1.1.1.2. İyelik Ekleri.....	8
I.1.1.1.3. Hal Ekleri.....	8-12
I.1.1.1.3.1. Yalın Hal.....	8
I.1.1.1.3.2. Belirtme Hali.....	9
I.1.1.1.3.3. Yönelme Hali.....	9-10
I.1.1.1.3.4. Bulunma -Ayrılma Hali.....	10
I.1.1.1.3.5. Ayrılma Hali.....	11
I.1.1.1.3.6. Vasıta Hali.....	11-12

I.1.1.1.3.7. Eşitlik Hali.....	12
I.1.2. Zarf+ Şart Eki.....	14-16
I.1.2.1. Azlık Çokluk (Miktar) Zarfı.....	14
I.1.2.2. Hal - Durum Zarfları.....	14-15
I.1.2.3. Zaman Zarfları.....	15
I.1.2.4. Soru Zarfları.....	15-16
I.1.3. Zamirler+ Şart Eki.....	17
I.1.3.1. Şahıs Zamirleri.....	17
I.1.3.2. Belirsizlik Zamirleri.....	17
I.1.4. Edatlar+ Şart Çekimi.....	17-18
I.1.4.1. Bağlama Edatları	17-18
I.1.4.2. Çekim Edatları	18
I.1.5. Eylemsiler + Şart Çekimi.....	19-21
I.1.5.1 Sıfat Fiil + Şart Çekimi.....	19-20
I.1.5.2. Zarf Fiil + Şart Çekimi.....	20-21
I.1.6. Birleşik Fiiller + Şart Çekimi.....	22
I.1.6.1. Kurallı Birleşik Fiiler.....	22
I.1.6.1.1. Yeterlik Fiilleri.....	22
I.1.6.1.2. Tezlik Fiilleri.....	22
I.1.6.2. Yardımcı Eylemlerle Yapılan Birleşik Eylemler.....	23-24
I.1.6.2.1. Kıl- Yardımcı Fiili ile Kurulmuş Birleşik Fiiller + Şart Kipi.....	23-24
I.1.6.2.2.Tur- Yardımcı Fiili ile Kurulmuş Birleşik Fiiller.....	24
I.1.6.2.3. Bol- Yardımcı Fiili İle Kurulmuş Birleşik Fiiller.....	24
I.1.6.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Eylemler.....	25

I.1.7. Birleşik Zamanlı Çekimler.....	26-29
I.1.7.1. Geniş Zamanın Şart Kipi.....	26-27
I.1.7.2. Görülen Geçmiş Zamanın Şart Kipi.....	27
I.1.7.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şart Kipi.....	28
I.1.7.4. Gelecek Zamanın Şartı	28-29
I.2. ŞART KİPİNİN İŞLEVLERİ.....	31-80
I.2.1. Şart İşlevinde Kullanımı.....	31-34
I.2.2. Varsayım, İhtimal ~ Olabilirlik İşlevinde Kullanımı.....	34-39
I.2.3. İstek-Dilek İşlevinde Kullanımı.....	39
I.2.4. Kararlılık, Şartsızlık İşlevinde Kullanımı.....	39-40
I.2.5. İkaz, Uyarı İşlevinde Kullanımı.....	41-44
I.2.6. Kesinlik İşlevinde Kullanımı.....	44-49
I.2.7. Emir, Israrlı Bir Dilek, Rica İşlevinde Kullanımı.....	49-50
I.2.8. Kuvvetli Şart (Birden Fazla Şartın Tek Bir Sonuca Yönelik İşlevi)	51-54
I.2.9. Durum Bildirme, Genelleme, Açıklama, Bilgilendirme İşlevinde Kullanımı.....	54-57
I.2.10. Danışma-Hesap Sorma—Sorgulama İşlevinde kullanımı.....	57-61
I.2.11. Zıtlasma İşlevinde Kullanımı.....	61-64
I.2.12. Derecelendirme, Karşılık Gelme, Karşılaştırma İşlevinde Kullanımı.....	64-68
I.2.13. Tahmin-Faraziye İşlevinde Kullanımı.....	68-69
I.2.14. Sebep-Sonuç İşlevinde Kullanımı.....	69-72
I.2.15. Geleceğe Yönelik Beklenti, Varsayım İşlevinde Kullanımı.....	72-75
I.2.16. Tavsiye İşlevinde Kullanımı.....	75-79
I.2.17. Geçmişe Dayalı Varsayım Cümleleri Kurma işlevinde Kullanımı.....	79-80

I.2.A. Eski Uygur Türkçesinde Şart Kipi Olarak Kullanılmayan –sAr Morfemi.....	81-96
I.2.A.1. Cümle Öbeğini Yükseltme, Ön Plana Çıkarma İşlevi.....	85-96
I.2.A.1.1. Fail İşleyişinde Kullanılan Yapılar.....	85-87
I.2.A.1.2. Nesne İşleyişinde Kullanılan Yapılar.....	87-89
I.2.A.1.3. Yer Tamlayıcısı İşleyişinde Kullanılan Yapılar.....	89-90
I.2.A.1.4. Hal Tamlayıcısı İşleyişinde Kullanılan Yapılar.....	90-91
I.2.A.1.5. Zaman Tamlayıcısı İşleyişinde Kullanılan Yapılar.....	91-94
I.2.A.1.6. Vasıflama Cümlesi İşleyişinde Kullanılan Yapılar.....	94-96
II. BÖLÜM EMİR KİPİ.....	98-158
II.1. EMİR KİPİ YAPI BAKIMINDAN (SÖZ DİZİMİ) İNCELENMESİ.....	101-117
II.1.1. İsim + EMİR Çekimi.....	101-106
II.1.1.1 İşletme Ekleriyle Çekimlenmiş İsimler + Emir Kipi.....	101-106
II.1.1.1.1. Çokluk Ekleri.....	101
II.1.1.1.2. İyelik Ekleri.....	102
II.1.1.1.3. Hal Ekleri.....	102-106
II.1.1.1.3.1. Yalın Hal.....	102
II.1.1.1.3.2. Belirtme Hali.....	103
II.1.1.1.3.3. Yönelme Hali.....	103-104
II.1.1.1.3.4. Bulunma Hali – Ayrılma Hali.....	104
II.1.1.1.3.5. Ayrılma Hali.....	104
II.1.1.1.3.6. Vasıta Hali.....	105
II.1.1.1.3.7. Eşitlik Hali.....	105-106
II.1.2. Zarf+ Emir kipi.....	107-108

II.1.2.1. Azlık Çokluk (Miktar) Zarfı.....	107
II.1.2.2. Hal durum Zarfları.....	107-108
II.1.2.3. Soru Zarfları	108
II.2.2.4. Zaman Zarfları.....	108
II.1.3. Zamirler+ Emir Çekimi.....	109-110
II.1.3.1. Şahıs Zamirleri.....	109-110
II.1.3.2. Belirsizlik Zamirleri.....	110
II.1.4. Edatlar+ Emir Kipi.....	110-111
II.1.4.1. Bağlama Edatlarıyla Kullanılan Emir Kipi.....	110
II.1.4.2. Çekim Edatları+ Emir Çekimi.....	110-111
II.1.5. Eylemsiler + Emir Kipi.....	112
II.1.5.1. Zarf Fiil+ Emir Kipi.....	112
II.1.6. Eylemler+ Emir Kipi.....	113
II.1.6.1. Şart+ Emir Kipi.....	113
II.1.7. Birleşik Fiiller + Emir Kipi.....	113-115
II.1.7.1. Kurallı Birleşik Fiiller.....	113
II.1.7.1.1. Süreklilik Fiilleri.....	113
II.1.7.1.2. Tezlik Fiilleri.....	113
II.1.7.2. Yardımcı eylemlerle Kurulan Birleşik Fiiller	114-115
II.1.7.2.1. Kıl- Yardımcı Fiili ile Kurulmuş Birleşik Fiiller + Emir Kipi.....	114
II.1.7.2.2. Bol- Yardımcı Fiili ile Kurulmuş Birleşik Fiiller + Emir Kipi.....	114
II.1.7.2.3. Et- Yardımcı Fiili ile Kurulmuş Birleşik Fiiller + Emir kipi.....	115
II.1.7.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller.....	115

II.1.8. Birleşik Çekimli Fiiller + Emir Kipi.....	116
II.1.8.1. Emir Kipinin Hikaye Çekimi.....	116-117
II.1.9 Emir Kipinin Cümleden Bağımsız Olarak Kullanımı.....	117
II.2. EMİR KİPİNİN İŞLEVLERİ.....	117-158
II.2.1. Emir İşlevinde Kullanımı.....	118-122
II.2.2. İstek İşlevinde Kullanım.....	122-127
II.2.3. Saygı- İncelik –Rica İşlevinde Kullanımı.....	128-131
II.2.4. Dua, Yalvarma, Yakarma, Beddua İşlevinde Kullanımı.....	131-135
II.2.5. Açıklama- Dikkati Çekme, Haber Verme- Bilgilendirme, Çağrı İşlevinde Kullanımı.....	135-138
II.2.6. İkaz- Uyarı İşlevinde Kullanımı.....	139-140
II.2.7.Tavsiye, Öneri, Yönlendirme, Nasihat, Akıl Verme İşlevinde Kullanımı.....	140-147
II.2.8. Amaç İşlevinde Kullanımı.....	147-148
II.2.9. Teselli İşlevinde Kullanımı.....	148-149
II.2.10. Şart İşlevinde Kullanımı	149-151
II.2.11 Yüreklendirme, Güven Verme, Ümit Verme, İsteklendirme İşlevinde Kullanılması.....	152-153
II.2.12. Sebep- Sonuç İşlevinde Kullanımı.....	153-154
II.2.13. Danışma -Soru Sorma İşlevinde Kullanımı.....	154-156
II.2.14. Meydan Okuma İşlevinde Kullanımı.....	156
II.2.15. Kabul Etme- Kabullenme İşlevinde Kullanımı.....	156
II.2.16. Gerekliklik İşlevinde Kullanımı.....	157
II.2.17. İğneleme –Yerme ile Açıklama Bekleme İşlevinde Kullanımı.....	157-158

II.2.18. Önemsememe İşlevinde Kullanımı.....	158
III. BÖLÜM GEREKLİLİK KİPİ.....	159-184
III.1. GEREKLİLİK KİPİNİN YAPI BAKIMINDAN İNCELENMESİ.....	161-163
III.1.1. Yalın isim + kergek.....	161
III.1.2. İyelik eki +Kergek.....	161
III.1.3. Fiilimsi+ Kergek.....	161
III.1.4. -miş kergek	162
III.1.4.1. İsim+ -miş Kergek.....	162
III.1.4.2. Zarf Fiil+ -miş Kergek.....	162
III.1.5. -gU Kergek.....	163
III.1.6. -gUIUg.....	163
III.1.7. –mek Kergek.....	163
III.2. GEREKLİLİK KİPİNİN İŞLEVLERİ.....	163-180
III.2.1. Gereklik İşlevinde Kullanımı.....	166-169
III.2.2. Pekiştirilmiş Gereklik İşlevinde Kullanımı.....	169
III.2.3. Varsayım –Faraziye İşlevinde Kullanımı.....	169-170
III.2.4. Kesinlik işlevinde Kullanımı	170-171
III.2.5. Soru Sorma- Sorgulama İşlevinde Kullanımı.....	171-173
III.2.6. Nasihat, Tavsiye, Yönlendirme İşlevinde Kullanımı.....	173-178
III.2.8. Sebep –Sonuç İşlevinde Kullanımı.....	179
III.2.7. Emir işlevinde Kullanımı.....	180
SONUÇ.....	181-184
KAYNAKÇA.....	185-195

GİRİŞ

Türkçede “şekil, kalıp, biçim” anlamlarına gelen kip (Alm. Modus; Fr. Mode; İng. Mood; Osm. Siga) terimi Türkçenin tam olarak netleştiremediği gramer sorunlarından bir tanesidir. Kipin tanımından başlanarak, sınıflandırılması ve kip/kiplik terimlerinden ayrılması sorunların başlıcalarıdır. Gramer kitaplarında kipin tanımıyla ilgili olarak zaman kavramının tanımda yer alması birçok araştırmacının ortak problemi gibi görünmektedir. Buna göre “eylemlerde belirli bir zamanla birlikte konuşanın, dinleyenin ve hakkında konuşulunun tekil ya da çoğul olarak belirtilmiş biçimi” (Hatipoğlu, 1969: 63), “fiil kök veya gövdelerinin zaman ve tarzlara göre türlü morfemlerle yani eklerle girdikleri kalıplara, kuyumlara kip denir” (Ediskun, 1993: 73), “zaman ve tarz bölümlerine göre kurulmuş çekim toplulukları” (Banguoğlu, 2011: 457), “eylemler, zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle değişik biçimlere girer. Bu biçimlerin her birine kip denir.” (Gencan, 2001: 304), “eylemlerin zaman, kişi ve anlam özelliklerine göre eklerle biçimlenen dil bilgisi kategorisidir.” (Eker, 2003: 299) gibi tanımlamalar birçok araştırmacının itiraz ettiği tanımlardır. Kipleri “zaman” kavramından bağımsız olarak düşünen araştırmacıların tanımları ise, “Kip, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan, dinleyen ve kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir” (Korkmaz, 2003: 569), “eylemin bildirdiği devinimin, oluşun, kılışın konuşan açısından ne tarzda, ne yolda yansıtıldığını gösterir” (Aksan, 2009a: 101), “eylemin belirttiği oluş karşısında konuşucunun tutumunu, bir başka deyişle salt bildirmeyle mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu, istek, dilek, koşul, gereklilik, buyrum mu anlattığını gösteren eylem biçimlerinin özelliği” (Vardar, 1948: 103), “cümle içinde fiillerin aldıkları şekillerdir. Fiilin ifade ettiği işin, halin ve hükümün ne şekilde olduğunu, vukua geldiğini veya yapıldığını göstermeye yarar” (Üçok, 2004: 128), “konuşmacının dile getirdiği önerme hakkındaki yorumu” (Akerson, 2008: 268) şeklindedir. Türkçede kipler bildirme/haber/zaman ardılları, tasarlama/dilek-istek/ istem ardılları/isteme kipleri/uyarı kipleri adı altında iki ana gruba ayrılmaktadır. “Haber kipleri” ve “tasarlama kipleri” terimlerinin kullanımının daha yaygın olduğu grupların, konuşmacının önermesinde

bildirme vayahut bir tasarlama (istek, koşullanma, gereklilik, buyurma) yapmasına göre oluştuğu kabul edilmektedir. Gramer kitaplarında çoğunlukla iki ana grupta yer alan bu sınıflandırma bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmemektedir. A. Dilaçar'a göre kip, "fiilin gösterdiği sürecin hangi koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulamdır" (Dilaçar, 1971: 106). Dilaçar bu düşüncelerden hareketle kiplerin sayısının verilemeyeceğini çünkü ruh durumlarının sayısınca kip olabileceğini belirtmiştir. Dilaçar (1971), ilgili makalesinde *şüphe kipi*, *bağımlılık kipi*, *hayret kipi*, *yakarma kipi*, *yasaklama kipi*, *hayret kipi*, *düzen nizam kipi* vb. birçok başlıkta kip anlayışını ifade etmeye çalışmıştır (s. 107-109). Benzer bir görüşe sahip Turgay Sebzecioğlu'na göre (2004), Türkçede *suçlama kipi*, *alay kipi*, *azar kipi*, *gücenme kipi* vb. ruh hallerini yansıtan kipler bulunmaktadır (s. 18-33). Bildirme ve tasarlama kipleri adı altında toplanan kipler, zaman bildirme ve bildirmeme noktasında bir başka tartışmayı daha gündeme getirmiştir. Bazı araştırmacılar bildirme kiplerinin hareketin zamanını belirttiğini, tasarlama kiplerinin ise bir zaman bildirmeyip birtakım şekiller ifade ettiğini savunmaktadırlar. Yaygın görüş ise bildirme kiplerinin zaman bildirmekle birlikte tasarlama kiplerinin de zaman bildirebileceği yönündedir (Korkmaz, 2003: 647; Karahan, 1994a: 53; Özdemir, 1967: 186; Üstünova, 2004: 685; Bilgin, 2002: 378; Karabacak, 2002: 14-17; Sebzecioğlu, 2004: 23). Kerime Üstünova (2004), ilgili makalesinde dilek kiplerinin kurdukları cümlelerde zaman ifade eden sözcükler olmaksızın gelecek zamanı işaret ettiklerini hatta geçmiş zamanın da hikâye ve rivayet çekimlerinde bulunduğunu belirtmiştir (s. 685).

Kip ve kiplik tartışmalarına geçmeden önce kip konusuyla ilgili itiraz edilen bir başka konu ise kip kelimesinin kelime anlamından çıkmaktadır. Bazı araştırmacılara göre "mod, şekil, biçim, kalıp" anlamlarına gelen kelime "zaman kip'i" anlamında kullanılamaz. Dilaçar, konuyla ilgili şunları ifade etmektedir: "geniş zaman kipi, gelecek zaman kipi demekle de birbirinden tamamıyla ayrı olan zaman ve kip ulamlarını birbirine karıştırmış oluyor; Kip'in zamanları olabilir fakat zaman kipi olamaz" (Dilaçar, 1973-1974: 166). Mustafa Durak (2002), da benzer bir görüşle geniş zaman kipi vb. kullanımların yanlış olduğunu kip ve zamanın iki ayrı kavram olduğunu belirtmiştir (s. 531). Kip ve kiplik tartışmalarına kısaca baktığımızda ise kipliğin "fiil tarafından belirlenen bir olayın veya eylemin nasıl oluştuğunu veya nasıl düşünüldüğünü ifade eder. Kiplik, daha çok diyalog süreci içerisinde ortaya çıktığından dolayı dildeki karşılıklı

etkileşmeleri de açık bir şekilde gösterir.” (Karabağ, 2000: 275). Berke Vardar’a göre “konuşucu ile dinleyici arasındaki bildirişimin türüne göre tümcenin içerdiği yapının özelliğidir.” (Vardar, 1948: 104). Fevzi Karademir’e göre kip,

Eylemin çekim kalıbıdır; olma-ol(a)mama/kılma- kıl(a)mama, zaman, tarz, özne, konuşan, muhatap ve sayıya ilişkin şifreleri barındıran bir hafızaya veya cümleden gelen akımın anlam enerjisine dönüştüğü bir mekanizmaya benzetilebilir. Bu özelliğinden dolayı kipteki bir tasarruf cümledeki mesajı etkileyebileceği gibi, cümle unsurları üzerindeki herhangi bir tasarruf da kipi işlevini etkileyebilir. Kiplik ise, kipi eylemin işleme(me) tarzı, konuşanın niyeti/tutumu ile ilgili taşıdığı manadır. Özü itibarıyla çekimdeki biçimbirimlerle kodlanır, ancak çekim, tek başına onu vermeye yetmez. Zira belirteçler, ünlemler, konuşma dilindeki durak, vurgu ve tonlamalar, jest ve mimikler, konuşma ortamı, konuşanın konumu gibi mesajın niteliğini etkileyen etkenler, çekimli bir fiildeki biçimsel ifadeyi derin yapıda tamamen değiştirebilir. Böylece kip, uzlaşım işlevinin büsbütün dışında bir işlevde de kullanılabilir. Bu bakımdan kiplik, çekimle/kipte somutlaşan, ancak dil içi ve dil dışı bağlamsal unsurlarla manasını bulan bir olgu olarak değerlendirilebilir. Dilde biçimler sınırlı, anlamlar/kavramlar sınırsızdır. Kip biçimsel, kiplik kavramsal olduğu için kip sayısı sınırlı; kiplik sayısı sınırsızdır (Karademir, 2012: 2099-2101).

Karademir, Dilaçar’ın yaptığı sayısız ruh hali vardır ve kiplerin sayısı yoktur ifadesinin kiplik için söylenebileceğini belirtmiştir. Ahmet Benzer (2012), konuyla ilgili olarak Türkçede kip ve kiplik kavramlarının karıştırıldığını, kip kavramının konuşucu için atanmış bir değer olduğunu böylelikle sınırlarının olduğunu, kiplikte ise konuşucunun atanmış değerler yerine kendi seçme değerlerini kullandığını, böylelikle sınırlılıkların hemen hemen ortadan kalktığını belirtmiştir (s. 181). Kipiliğin anlambilimle kipi ise biçimbirimle ilgili olduğunu düşünen Sema Aslan Demir’e göre (2008), kişi, iletişim esnasında kendi tutum ve yargılarını konuşmasına aktarabilir. İşte bireyin bilgisini, tutumlarını ve diğer kendine özgü yapısını yansıtmaya dilde “kiplik” kavramıyla ifadesini bulmuştur (s. 18). Kiplik, öznelliğe dayanan ve kişilere bağlı durum, niyet ve düşüncelerin belli yapılar dâhilinde ifadesidir.

Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesinde tasarlama kipleri yapı ve işlev bakımından incelenmeye çalışılmıştır. Türkçenin anlam zenginliklerinin sadece yapı unsurlarına dayanamayacağı düşüncesi bu çalışmanın dayanak noktasıdır. Dilin, çok işlevsel olabilme özelliği, dilin kullanım sıklığını ve canlılığını göstermesi bakımından önemlidir. Eski Uygur Türkçesinde tasarlama kiplerinde işlev incelemeleriyle dilin bu işlev yapısı ve ifade gücü, ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ahmet Kocaman’a göre (1983), kiplerin –sa, -meli, -a gibi eklerle sınırlanması olaya tümüyle yapısal bir açıdan bakmaktır ki bu da, dili sınırların çerçevesinden görmek demektir. Dil belirli kalıplara sığdırılmayacak kadar kuralsız aynı zamanda özgündür. Kipleri belirleyen ekler kimi zaman paralinguistik

etmenler kimi zaman da bağlamın ortaya çıktığı koşullar nedeniyle birkaç işlevi birden yüklenmektedirler (s. 85). Kevser Acarlar'a göre (1969), toplumlar, toplumsal hayattaki güçlerini pekiştirebilmek amacıyla tarih boyunca dillerini zenginleştirmek çabasında olmuşlardır. Bu amaca erişebilmek için kimi zaman yeni kelimeler türetmiş kimi zaman da kullanılmakta olanların anlam açılarını genişletmek, kaydırmak ve daraltmak yoluna gitmişlerdir. Cümle içerisinde kelimelerin dizilişinden sızan havaya uygun bir anlama bürünen yapılar birden fazla işleve sahip olacak şekilde kullanılmış olurlar (s. 250-254). Eski Uygur Türkçesinde kimi zaman cümle öbekleri tamamen bağlam içerisinde farklı anlamlar kazanabilirken, kimi zaman da yardımcı yapılar sayesinde anlamlarının pekiştirilmesiyle farklı işlevler kazanmışlardır. Tasarlama kiplerinin birlikte kullanıldığı her bir söz öbeğinin cümle anlamına etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Üstünova'nın da ifade ettiği gibi (2004), dil birimleri adlandırılırken diğer dil birimlerinden destek alırlar zira iletişimde dil birimleri tek başlarına kullanılmazlar. Herbir dil birim, bir diğerinin bildirdiği bilgiyi desteklemek üzere vardır (s. 683). Cümlelerde anlamların ortaya çıkması sadece dilbirliklerinin bir araya gelmesiyle de mümkün değildir. Dildışı unsurların anlama olan etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır. Aksan'a göre

Tümceyi sadece dilin bir birimi, biçimsel bir kuruluş olarak görmek, dili tümceye indirgemek eksik bir görüş ve inceleme yöntemi olmaktadır. Çünkü bir tümce içinde yer aldığı metne, konuşanla dinleyen (ya da yazanla okuyan) arasındaki ilişkilere, içinde bulunulan duruma, iletişimde bulunulan kimselerin karşılıklı olarak sahip oldukları nitelikler ve onların niyetlerine göre değişik anlamlar yansır. (Aksan, 2009b: 140).

Konuşma içerisinde dil dışı etmenlerin konuşmaya büyük tesir edeceği, vurgu ve tonlamaların ifadeye derin anlamlar yükleyeceği bilinmekle birlikte eldeki metinlerden hareketle Eski Uygur Türkçesinde ruh durumlarını yansıtan ifadelerin kiplik kavramıyla karşılanabileceği düşünülmektedir. Tasarlama kiplerinin işlevleri başlığıyla verilen her bir başlık aslında bir kiplik durumundadır.

Türkiyede tasarlama kipleri üzerinde yapılmış sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan işlev çalışmaları daha çok Türkiye Türkçesiyle sınırlı olmakla birlikte incelemeler romanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Diğer çalışmalar tek bir kipin veya kipliğin ele alınıp türlü bakımlardan incelendiği çalışmalardır. Tasarlama kipleri "Eski Türkçe" hakkında bilgi veren kaynaklarda sadece şekil bakımından ele alınmış, herhangi bir işlev çalışması yapılmamıştır (Eraslan 2012; Tekin 2003; Ercilasun 2004; Erdal 2004). Sadece -sAr morfeminin incelendiği çalışmalarda bu morfemin bağlı bulunduğu cümlelere

karşılaştırma, müsaade (zıtlık), olasılık anlamlarının kattığı belirtilmiştir. (Tekin, 2002: 107-108; Yaylagül, 2002: 458-478; Hirik, 2010: 93-100). Tasarlama kipleri, kip/kiplik, -sAr morfemi ile ilgili yapılmış tez çalışmaları şu şekildedir:

Evat, Yılmaz (1999). “ Haldun Taner’in Kızıl Saçlı Amazon ve Şişhane’ye Yağmur Yağıyordu/ Ay Işığında Çalığışu” adlı hikâye kitaplarında tasarlama kipleri ve tasarlama anlamındaki diğer kullanımlar, Yüksek Lisans Tezi.

Ünlüeser, Aslıhan (1998). “Orhan Kemal’in Baba Evi, Avare Yıllar, Cemile romanlarında tasarlama kiplerinin anlam açısından incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi.

Türkyılmaz, Fatma (1990). “Tasarlama Kiplerinin Fonksiyonları”, Yüksek Lisans Tezi.

Benzer, Ahmet (2008). “Filde Zaman Görünüş Kip/Kiplik”, Doktora Tezi.

Hirik, Seçil (2010). “Eski Uygur Türkçesinde Olasılık Kipliği”, Yüksek Lisans Tezi.

Uzman, Mehmet, (1993). “Türkçede Şart ve Emir Kipinin Tarih İçindeki Gelişimi”, Yüksek Lisans Tezi.

Aslan Demir, Sema (2007). “Türkiye Türkçesinde İsteme Anlam Birimi: Dilbilgisel ve Toplu Dilbilimsel Bir İnceleme”, Doktora Tezi.

Yaylagül, Özen, (2002). “Türkçede –sA(r)’lı Kuruluşlar (Karşılaştırmalı bir durum çalışması)”, Doktora Tezi.

Bu konuyla ilgili yazılmış makalelere ise yeri geldikçe değinilmiş kaynakçada da verilmiştir

“Eski Uygur Türkçesinde tasarlama kiplerinin yapı ve işlev bakımından incelenmesi” başlığı verilen bu çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Şart kipi, emir kipi ve gereklilik kipi başlıklarından oluşan her bir bölüm kendi içinde iki ana kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda adı geçen kip öncelikle yapı bakımından, ardından işlev bakımından incelenmiştir. Yapı (söz dizimi) incelemesinde, isim ve fiil biçimbirimlerini takiben tasarlama kiplerinin hangi yapılardan sonra geldiği, bu yapılarla kullanım sıklığı

tespit edilmeye çalışılmıştır. Bölümlerin sonunda tablo verilmek suretiyle söz dizimine ait kullanımlar sayısal ifadelerle gösterilmiş böylece sıklık analizi yapılabilmektedir. İşlev bakımından incelemede ise, ifade hususiyetleri, ortaya çıkan anlamlar göz önünde tutularak değerlendirilmiştir. Bu bölümde örnekler sınırlı tutulmakla birlikte her bir örnek şahıs zamirlerinin sırasına göre dizilmiştir.

Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesinin özelliklerini taşıyan dokuz temel eser taranmıştır. Bu eserler seçilirken metinlerin bağlı bulunduğu dönemin dilini iyi yansıtabilmesi, metnin Türkiye Türkçesine aktarılmış olması ve metin anlamının açık ve anlaşılır olmasına dikkat edilmiştir. Uygur Budist metinleriyle sınırlandırılan eserler sırasıyla Budacılığa ilişkin Uygurca el yazması **İyi ve Kötü Prens Öyküsü** (J. R. Hamilton), **Altun Yaruk'tan İki Parça**, (S. Çağatay), **Kuanşi İm Pusu** (Ş. Tekin), **Hsüan Tsang Biyografisi** (S. Tezcan), **Uygurca Üç Hikâye** (Müller- Gabain), **Altun Yaruk III. Kitap 5. Bölüm** (M. Ölmez), **Altun Yaruk VI. Kitap 12. Bölüm** (Ö. Ayazlı), **Altun Yaruk VII. Kitap 13-14 ve 15. Bölümler** (E. Çetin) dir. Bu dokuz eserde birbirinden farklı transkripsiyon alfabesi kullanıldığı için metin birliği sağlamak amacıyla tek bir transkripsiyon şekli belirlenerek tüm metinler aynı transkripsiyon sistemiyle yazılmıştır. Ayrıca metinlerdeki bazı cümleler (az da olsa), daha uygun olduğu düşünülen bir aktarma ile verilmiş, orijinal metindeki çeviri dipnotta gösterilmiştir. Adı geçen eserler ve üzerinde yapılmış çalışmalar kısaca şu şekildedir:

İyi ve Kötü Prens Öyküsü/ Prens Kalyanamkara ve Papamkara/Edgü Ögü Tigin ile Ayıg Ögü Tigin

Türkoloji araştırmaları açısından büyük bir öneme sahip olan bu eser Çin'de Dunhuang Mağarasında bulunmuş Uygurca el yazmalarından biridir. Eserin aslı Çince olmakla birlikte eser, Budacılığın anlatıldığı klasik tarzda bir hikâyedir. Pek çok sayfası eksik olan yazma, Paris'te Bibliotheque Nationale'de "Pelliot Chinois 3509" kayıt numarası ile saklanmaktadır. Eser X. Yüzyıl Türk dilinin özelliklerini göstermesi bakımından önemli olmakla birlikte, anlattığı hikâyeye Türk zevkine uygun olarak anlatılması bakımından ilgi çekicidir. İyi yürekli bir şehzadenin tüm canlılara yardım edebilmek için çıktığı macralı yolculuğu konu edinen eser üzerinde yapılmış ilk yayın, Journal Asiatique'te (On birinci Seri, Cilt III, Ocak- Şubat 1914 sayısı, s. 5-57). Cl.

Huart'ın “ Le conte bouddhique des deux freres en langue turque et en caracteres ouigours” (İki Kardeşin Buddha'ya İlişkin, Türkçe Uygur Harfleriyle Yazılmış Öyküsü) başlıklı makâlesidir. Daha sonra Paul Pelliot Toung Pao'nun 1914'te çıkan XV. Cildi, s. 225-272'de “La version ouigoure de l'histoire des princes Kalyanamkara et Papamkara” (Prens Kalyanamkara ve Papamkara Öyküsünün Uygurca Versiyonu) başlıklı bir makale yayınlamıştır. 1971 yılında J. Russel Hamilton Le Conte buddhique du Bon et du Mauvais Prince en version ouigore (Budacılığa ilişkin İyi ve Kötü Prens Öyküsünün Uygurcası) başlıklı kitabında her iki çalışmayı karşılaştırmak suretiyle eseri yeniden yorumlamış, etimolojik çözümlenmeleriyle Türkoloji dünyasına büyük katkılarda bulunmuştur. Bu eseri Türkiye Türkçesine çeviren ise Vedat Köken'dir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Hamilton, 1998; Ercilasun, 2004).

Altun Yaruk

Budist Uygur edebiyatının en hacimli eserlerinden biri olan Altun Yaruk “*altun ışık*” on kitap otuz bir bölümden oluşmaktadır. Sergey Malov tarafından Çin'in Gansu bölgesinde Budistlere ait bir tapınakta bulunan eser, burkancılığın esaslarını, felsefesini ve Buda'nın menkıbelerini anlatan bir sudurdur. İçerisinde çatikler ve manzum parçalar da bulunan eserin aslı Sanskritçe olmakla birlikte Uygurcaya Çince'den Şinko Şeli Tutuñ tarafından çevrilmiştir. Şinko Şeli Tutuñ eseri sadece çevirmekle kalmamış esere yeni eklemeler yaparak adeta yeniden uyarlamıştır. 10. yüz yılda çevrilen eser, Uygur edebi dilinin özelliklerini yansıtması bakımından Türk Dili araştırmaları açısından büyük önem arz etmektedir.

Eserden ilk bahseden ve yayımlayan Müller'dir (Uigurica I 1908: 10-35). Ardından Radloff ve Malov yazmayı 4 cilt halinde Uygur harfleriyle kısa bir özet ve sunuşla yayımlarlar. (I-II 1913, III-IV 1914,1915-1917). Ölümünden önce metnin Almanca tercümesi işine giren Radloff bunu tamamlayamasa da 1930 yılında Malov tamamlar. Altun Yaruk üzerinde şimdiye kadar yapılan çalışmaların büyük kısmını eser içerisindeki manzum parçalar ve Aç Bars öyküsünün işlenmesi oluşturur. Bu manzum parçalar üzerindeki ilk çalışma W. Bang ve Gabain'e aittir. (1930, 193-210). Altun Yaruk'tan ülkemizde ilk kez Fuad Köprülü söz eder. (Arat 1987: 410-418). Bu yayın Aç Bars Öyküsünün 607,8-616,10. Satırarasına rastlayan bölümünün çevirisini verir.

Eser ilk kez 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi- Türk Dili Semineri yayınları arasında çıkmıştır. Aç Bars'la ilgili ikinci yayın Gabain'e aittir (Gabain, 1974: 294-307). İlk baskısı 1941 yılında yapılan eseri Saadet Çağatay'ın 1945 yılında yayımladığı *Altun Yaruktan İki Parça* isimli eseri takib eder. Şinasi Tekin 1961,1971 ve 1987 yıllarında Altun Yaruk'un farklı bölüm ve parçalarını yayımlar. Reşit Rahmeti Arat Altun Yaruk'tan manzum parçaları (Arat,1965: 177-183) te yayımlar. Roger Frinch 1993'te eserin 16. 17. Bölümlerini neşreder. Ceval Kaya 1994 yılındaki çalışmasında eserin bütün metninin transkripsiyonunu ve dizinini yayımlar. Diğer bir kapsamlı çalışma da Peter Zieme tarafından 1996-2000 yılları arasında *Berliner Turfantexte* dizisinin 18. 20. kitaplarında yayınlanmıştır. 1991 yılından önceki çalışmalar için ayrıntılı bilgi için bk. (Ölmez, 1991, 8-11). 1991 yılından sonra Altun Yaruk'un çeşitli parçalarıyla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Ayazlı, 2012, 7-12).

Kuanşi İm Pusar/Ses İşiten İlah

Çince "Asil Dinin Nilüfer Çiçeği" adlı sudurun 25. Bölümünün tercümesi olan eser, Avalokiteşvara adlı Bodhisattva'nın menkıbelerine dayanmaktadır. Aslı Sanskritçe olan eserin nerede, kim tarafından ve kaç yılında yazıldığı bilinmemekle birlikte Çince tercümesinin M.S. 266 yılından sonra yapılmış olması, eserin bu tarihten sonra yazıldığını ortaya koymaktadır. Budizmin geleneğinde var olan rahiplere dinî kitap, dinî menkıbeler yazdırma geleneğinin bir sonucu olarak eksik de olsa esere ait dört nüshanın bulunması eserin halk arasında yaygınca kullanılan bir kaynak olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Eserin konusu Avalokiteşvara adlı Bodhisattva'nın zor durumda kalmış canlılara Tanrıdan aldığı güçle yardım etmesi ve onları kurtarmasıdır. Başlı darda olan canlıların Bodhisattvaya yalvarmaları, ondan yardım beklemeleri, başlarına gelen türlü hadiseler eserin konusunu ilgi çekici kılmakla birlikte eserin üslubunu da akıcı hale getirmektedir. Kuanşi İm Pusar, W. Radloff tarafından Uygur harfleri ile neşredilmiş ve Almancaya tercümesi yapılmıştır. (Radloff: 1911) Bu çalışmada transkripsiyon sisteminin kullanılmaması ve eserin tek nüshaya dayandırılması gibi eksiklikler 1959 yılında Şinasi Tekin'i eseri yeniden neşretmeye sevk etmiştir. Üç nüshayı karşılaştırmak suretiyle eserini yayımlayan Tekin, transkripsiyon alfabesini kullanmasının yanı sıra eserin fihristini de hazırlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Tekin, 1993).

Uygurca Üç Hikâye

Uygurca Üç Hikâyeyi oluşturan metinler “Uygurica IV” adlı dergide yayınlanmış hikâyelerin ikinci, üçüncü ve dördüncüsüdür. Bu hikâyeler sırasıyla Maymunlar Beyi Hikâyesi, Dantipali Bey Hikâyesi, Mukaddes Tavşan Hikâyesi’dir. Bu hikâyelerde insanlara yardım etmek amacıyla kılık değiştiren Buddhalardan ve onların başından geçen olaylar anlatılmaktadır. Uygurca Üç Hikâye F.W.K. Müller tarafından yayınlanmak istenmiş ancak ölümüyle A. Von Gabain tarafından 1931 yılında tamamlanmıştır (Gabain, 1946).

Hsüan Tsang Biyografisi

Hsüan Tsang adlı dinini tam olarak yaşayabilmeyi amaç edinmiş genç bir rahibin Çin’den Hindistan’a uzanan yolculuğunu konu edinen bu eser, seyahatnâme ve biyografi özellikleri göstermesi bakımından önemlidir. 629-645 yıllarını kapsayan seyahatin 14 yıllık kısmını Hindistan’da geçiren Hsüan-Tsang, Buddha’nın yaşadığı yerleri görmek, dini eserleri orijinalinden okumak Buddhist rahiplerle tanışıp onların bilgilerinden istifade etmek gibi amaçlarla yola çıkmıştır. Bu eser onun öğrencileri tarafından Çince olarak yazılmış ve tahminen 10. yüzyılda Şınku Şeli Tutuñ tarafından Uygurcaya çevrilmiştir. Eser on bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerden V. ve VIII. Bölümlerin bazı kısımları A. von Gabain tarafından çalışılmıştır. Gabain metinlerin çeviriyazılarını verdikten sonra Almanca tercümeleriyle kısa bir giriş ve kısaltılmış dizinini de yayınlamıştır. Eserin X. Bölümü Semih Tezcan tarafından çalışılmıştır. Tezcan bu çalışmada eserin çevirisinin yanı sıra açıklamalar ve dizin kısmını da yayınlamıştır. Diğer bölümlerin ayrıntılı çalışması için bk. (Tezcan, 1975, 6-8).

Mayrısimit

Aslı Hintçe olan ve Uygurcaya Toharcadan çevrilen eser, Maiterya Burkan’ın menkıbevî hayatına dayanmaktadır. Mayrısimit (*Mayrı ile buluşma*) gelecekteki Mayrı’nın insanlar dünyasındaki doğumundan önceki olaylar ile bütün hayatını ve

faaliyetlerini anlatan, içinde dram unsurlarına yer veren bir eserdir. Maiterya Burkanı Budizmdeki tüm diğer burkanlar gibi insanları Nirvanaya ulaştırmak için bir önder konumundadır. Canlılara iyiyi ve doğruyu anlatmaya çalışan Burkan, onları kötü olan eylemlerden uzaklaştırmaya çalışır. Bir anlamda dinin esaslarının anlatıldığı eser bir 'secde' (yükünç) ve 27 bölümden (ülüş) ibarettir. Eserin her bölüm başında olayın nerde geçtiğine dair bilgi vermesi, tiyatro eserindeki sahne tasvirlerini andırıldığından eserin 'temsil, piyes' olarak düşünülmesine neden olmuştur. Zira rahiplerin anlattıkları hikâyeleri canlı ve ilgi çekici kılmak adına dram tekniğini kullandıkları, eserdeki türlü kişileri temsil ederek, metni musiki eşliğinde okudukları tahmin edilmektedir. Bu da eseri alelâde bir hikâye olmanın ötesine taşımıştır. Esere ait *Sengim* yakınlarında bulunmuş 3 nüshanın olduğu bilinmektedir. Esere ait yazmalar FWK. Müller, A. v. Le Coq, R. Rahmeti Arat, Gabain, Brunhild Körner ve Charlotte Leis gibi Türkologların katkılarıyla tasnif edilmiş, türlü parçalar birleştirilerek yapraklar meydana getirilmiştir. Esere ait yazılmış makalelerin dışında 1957 yılında eser 60 sayfalık bir ilave ile Gabain tarafından tıpkıbasımı neşredilmiştir. (Gabain, 1957). Eser üzerinde ayrıntılı bir çalışma da Şinasi Tekin tarafından yapılmıştır. Tekin 1960 yılında metin tıpkıbasımı, çevirisini ve eserin dizinini yayınlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Tekin, 1976).

I.BÖLÜM ŞART KİPİ

Bir gramer terimi olarak “şart sigası”, “temenni sigası”, “dilek şart kipi”, “dilek koşul kipi” gibi isimlerle adlandırılan dilek şart kipi, bir oluş bir kılışı “şart”a veya “dilek-istek ve niyet”e bağlayan tasarlama kipidir. Fiil kök veya gövdelerine getirilen –sA eki bir şartın veya temenninin ifade edilmesini sağlar. Şart bildirme görevi ile kullanılan kip, ana cümlelerin yardımcı cümlesi olarak kullanılması bakımından diğer tasarlama kiplerinden ayrılmaktadır. Zira kip bu haliyle kendi başına tam bir yargı taşıyamayacağı için ana cümleye bağımlı durumdadır. Yardımcı cümle kuruluşunda olmayıp kendi başına müstakil olarak kullanılabilen –sA eki ile çekimlenmiş bir cümle, bir dilek ve isteğin ifadesi olarak karşımıza çıkabilir.

Muharrem Ergin (2004), şart şeklinin kimi zaman temenni ifadesi ile hükümlü müstakil cümleler ortaya koyabileceğini söyleyerek şu örneği vermiştir: “yarın bâri hava güzel olsa”. Bununla birlikte Ergin, bu cümleyi şart kipinin fonksiyonu olarak düşünmüştür (s. 310). Tahir Nejat Gencan (2001), dilek-koşul kiplerinin iç içe iki anlamının var olduğunu, cümle içerisinde kipi dilek veya koşul anlamının çeşitli belirtilerle (konu, sözün gelişi, ses tonu vb.) anlaşılabilmesini belirtmektedir (s. 321-322). Emin Özdemir (1967), bazı cümlelerin bir dileme olmaksızın şart ifade edeceğini bildirmekle birlikte bazı cümlelerin de şart kipinin “dilek” anlamıyla kullanıldığından bahseder (s. 185-186). Hayati Develi’ye göre (1995a), dilek-şart kip eki fonksiyon bakımından farklı, yazılış ve telaffuz bakımından eş değerde görülen eklerin bir grupta değerlendirilmesi neticesinde bu şekilde isimlendirilmiştir. Zira “dilek” bildiren cümlelerin teşkilinde kullanılan {sa} morfemi şart ifade etmeyeceği gibi birleşik cümle kuruluşunda da değildir (s. 116-117). Ahmet Benzer “biçimin tek, işlevin ise birden fazla olması sebebiyle ek, taşıdığı farklı işlevlerin adlarıyla adlandırılmalı, tarihî gelişim içerisinde “şart” işlevi taşırken zamanla “dilek” işlevini de üstüne almış ve dilek-şart eki olarak anılmıştır” diye ifade ederek dilek şart ayrımını işlev farklılığı olarak değerlendirmiştir (Benzer, 2010: 137). Bu farklı yaklaşımlar gramer

kitaplarında dilek şart kipinin farklı isimlendirilmesine yol açmış, bazı araştırmacılar yalnızca “şart kipi” ifadesini kullanırken bazıları da “dilek şart” ifadesini kullanmışlardır.

Dilek şart ifadesinin ayrı ayrı kiplerin ifadesi olabileceğini düşünen Zeynep Korkmaz (1982), ilgili makalesinde şart ve dilek kiplerinin istek ve niyet bildiren +sA- ortak bir fiilden türediklerini ancak dönem içerisindeki fonksiyonlarına bakılarak bunların farklı kullanımları olduğunu tespit etmiştir. Buna göre Eski Türkçe döneminde –sAr şeklinde kullanılan ve bir “şart”ın ifadesi olan ek, Orta Türkçe dönemine gelindiğinde şartın yanında dilek anlamını da üstlenmiş görünmektedir. Eski Türkçe döneminde zamir kökenli şahıs ekleriyle çekime girmiş olan ek, Orta Türkçe döneminde yaygın olarak iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmeye başlamıştır. Bu yapısal farklılığın aslında -sA fiilinin kullanımlarındaki farklılığı yansıttığını düşünen Korkmaz, Türkçede eski ve bir kısım yeni kollarında kullanılan –sAk ekinin bugünkü karışıklığın nedeni olduğunu belirtmektedir. –dİ geçmiş zaman eki ile –dUk partisip eklerinin zaman içerisinde birbirine karıştırılması –dUk partisip ekindeki –k’nın dil hafızasında şahıs eki olarak kabulü nasıl bu iki eki birbirine karıştırmış ise, işte Kaşgarlı Mahmud’un dilek kipi de kurduğunu belirttiği –sAk eki, -sA ekini almış fiilin çekimlenişinde rol oynamış ve –k ekinin şahıs eki olarak algılanmasıyla iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenmeye başlamıştır. Bu karışma ayrıca –sA şart eki ile –sA dilek ekinin tek bir şekle dönmesine neden olmuştur (s. 305-315). –sA ile kurulmuş dilek-şart kip eklerinde yapısal bir birlik olmadığını düşünen Korkmaz (2003), ilgili kitabında ana başlığın ardından bu iki konunun başlığını birbirinden ayırmıştır (s. 681-690).

-sAr, şart kip ekinin yapısına bakıldığında G.J.Ramstedt’in görüşü olan –sA istek niyet gösteren fiil türetme ekiyle –r geniş zaman partisip ekinin kaynaşmasından oluştuğu, bugün ilim alanınca yaygınlaşmış ve kabul görmüş bir fikirdir. Bugün –sA şart ekinin Eski Türkçe’deki –sAr ekinin devamı olduğu ve dönem içerisinde sondaki –r ünsüzünün eriyerek kaybolduğu da yine yaygın görüştür (Korkmaz, 1982: 309-310; Kılıcoğlu, 1954: 254).

Eski Türkçe dönemine baktığımızda dönemin şart kipi için –sAr eki kullanılmaktadır. A. von Gabain (2007), şartın en çok –sar, -ser fiil şekline şahıs işaretleri getirilerek ifade edildiğini ancak kimi zaman bu şahıs işaretlerinin düşebileceğini belirtmiştir. Gabain, ayrıca şart cümlelerinin mantık bakımından bağımlı esas cümleler olduğunu ifade etmiştir (s. 91-123). Kemal Eraslan (2012), –sar, -ser şart kipinin ünsüz uyumuna bağlı olmadığını

ve Eski Türkçe döneminde zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlendiğini belirtmiştir (s. 348-349). A. Bican Ercilasun (2004), Uygur Türkçesi döneminde şart kipinin –sAr ekinden sonra şahıs zamirlerinin getirilmesiyle oluştuğunu ifade etmektedir (s. 282).

Tablo:1 Şart Kipi

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	tap-sar men	tap-sar biz
2. Şahıs	tap-sar sen	tap-sar siz
3. Şahıs	tap-sar	tap-sarlar

Talat Tekin (2003), Orhun Türkçesi döneminde, –sAr ekini şart kipi olarak kabul etmemekle birlikte bu ekin eylem zarfı olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu zarf fiil ekinin o dönemde iki görevi bulunmaktadır. Birincisi eylemin “hangi şart altında” işlendiğini belirtmek, ikincisi de eylemin “ne zaman” işlendiğini belirtmektir (s. 177). Ercilasun’a göre, “Köktürkçe döneminde şart kipi henüz oluşmamıştır. –sAr eki şahıslara bağlanmadan kullanılan bir zarf fiil ekidir” (Ercilasun, 2004: 189). Nurettin Demir, Emine Yılmaz (2003), da benzer bir görüşle şart kipinin tasarlama kipleri arasında farklı bir yere sahip olduğunu, ana cümle yüklemi kuramayan şart ekinin bir zarffiil olduğunu ifade etmişlerdir (s. 191). Eski Türkçe dönemini de kapsayan –sAr ekinin kip mi yoksa bir zarf fiil eki mi olduğuyula ilgili tartışmalar bugün Türkiye Türkçesinde –sA şart veya dilek şart ekinin durumuyla ilgili olarak sürmektedir. Gürer Gülsevin’e göre (1990), cümlede hiçbir zaman yüklem görevi taşımayan (dilek bildiren birkaç özel kullanım dışında) –sA eki bir zarf fiil ekidir ve bu ek gramer kitaplarında “gerundiumlar” kısmında verimlidir (s. 276-279). Leyla Karahan da (1994b), Gülsevin’i destekler nitelikte olan düşüncesiyle kip eklerinin tümünün birer yargı bildirdiğini, şart, zaman, sebep fonksiyonlu olan –sa/-se ekinin yargı taşımadığı için bu grubun yapısını bozduğunu bu ekin zarf fiil grubu içinde değerlendirilmesinin doğru olabileceğini belirtmiştir (s. 472-474). Oya Adalı da (1979), –sa/-se eklerinin zarf yapan eklerle kullanım benzerliklerine dikkat çekerek –sA ekinin içinde bulunduğu tümcenin belirteç olarak kullanıldığına dikkat çekmiştir (s. 61).

Develi'ye göre (1995a) ¹, Türkçede –sA eki ile kurulmuş ve yardımcı cümle kuruluşundaki bazı cümleler hiçbir şekilde şart veya sebep anlamı ifade etmezler. –sA ekinin eklendiği fiil, bu tür cümlelerde cümlenin faili, nesnesi, zaman tamlayıcısı veya yer tamlayıcısı fonksiyonundadır. Türkçede fail, nesne, yer tamlayıcısı gibi unsurların –sA morfemli fiillerle anlatılmasının nedeni anlama umumilik katmak ve söz konusu unsurun alanını genişletmek içindir (s. 91-94). –Sar,-ser ekiyle ilgili benzer bir görüş de Kemal Eraslan'a aittir. Eraslan (2000), ilgili makalesinde isim fiillerin kullanışlarını ve görevlerini anlattıktan sonra –sar, -ser eklerinin isim fiil kullanımında olduğundan bahseder. Ona göre bu ekle çekime girmiş fiillerin kurdukları yardımcı cümleler yaygın olarak “isim” olarak kullanılmaktadır. Bu durumda –sar, -ser ekini almış yapı cümle içerisinde ana cümlenin nesnesi veya faili durumundadır. –sar, -ser ekinin vasıflama yardımcı cümlesi olarak da kullanıldığını belirten Eraslan, isim fiil yapısında olan bu eklerin zaman içerisinde işlevliğini yitirip büyük ölçüde şekil ve zaman eki kullanımında olduklarını belirtir (s. 92-125).² Yaylagül (2002), zarf fiil ekleriyle –sAr morfeminin kullanışlarını karşılaştırdığı çalışmasında, zarf fiil eklerinin hiçbir şekilde cümlede nesne, özne, yer/yön belirteci olarak kullanılamayacağını, böylelikle –sAr morfeminin zarf fiil eklerinden ayrıldığını belirtmiştir (s. 113). Cevat Emre'ye göre (1945), şart dizileri dilde geniş ve önemli bir kullanım alanına sahiptir. Ancak bazı cümleler şart ve dâva tümleçlerinden ayrılırlar. Bu cümleler cümle içerisinde özne, nesne, zaman tamlayıcısı fonksiyonunda kullanılabilirler (s. 535-537).³ Şinasi Tekin (1965), ilgili makalesinde –sAr ile kurulmuş şart cümlelerinin özne, nesne, tümleç vasıflama cümleleri, bağ cümleleri şeklinde kullanıldıklarını ve Uygur Türkçesinde bu kullanımların şart cümlelerini oluşturduğunu ve birleşik yapıda kurulmuş cümlelerde sıklıkla kullanıldığını belirtmektedir (s. 35-63). Develi, Emre ve Eraslan'ın verdiği bazı cümle örneklerini Gabain (2007), çok kısa şart

¹ Dersaadet'de ne kadar leylek var-ısa helâk olur-ıdı (Dersaadetteki bütün leylekler öldü) Fail Fonksiyonunda (Develi, 1995a-92).

² Kişi sözleser sav alkınur (İnsanın söylediği söz tükenir.) Vasıflama Yardımcı cümlesi kullanımında (Eraslan, 2000: 117).

³Ne zaman sokağa çıkayım desem misafir gelir. (zaman tamlayıcısı temsil ediliyor).
Ne tutsalar kuruyor (özne temsil ediyor). Kimin suçu varsa onu cezaandırılım (nesne temsil ediyor). (Emre, 1945: 535-537).

cümlesi olarak kabul ederek bu cümleciklerin cümle öbeğinin yükseltilmesine yaradığını ifade etmiştir (s. 124).⁴

Eski Türkçe döneminde –sar/ser eki şart bildiren cümleler kurmaktadır. Bu dönem için kipin, dilek anlamında kullanılmadığı ifade edilmektedir. Ancak incelediğimiz metinlerde sadece bir cümlenin dilek anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle Eski Uygur Türkçesi döneminde “dilek-şart kipi” terimi yerine “şart kipi” terimi tercih edilmiştir. Orta Türkçe dönemine gelindiğinde ise –sar/ser; –sa/-se ekleri bir arada kullanılmakla birlikte dilek kipini ifade eden cümlelere de rastlanmaktadır.

–sAr/-sA kip ekleri ifade hususiyetleri bakımından Eski Türkçeden günümüze cümle içerisinde temel anlamlarının yanı sıra farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi üzerinde yapılan araştırmalarda bu eklerin cümlelere karşıtlama, karşılaştırma, sebep-netice, gelecek zaman ifadesi, dilek-şart, dilek-istek, buyruk, ihtimal, değişmezlik, ilave, açıklama, tahmin, tercih, teklif, dikkat çekme, hedef, kararlılık, şüphe, alay, küçümseme, meydan okuma, umursamama, endişe, korku, şaşkınlık vb. anlamlar kattığı görülmüştür (Benzer, 2010: 13-140; Develi, 1995a: 125-132; Gncan, 2001: 322; Korkmaz, 2003: 685-687; Türkyılmaz, 1999: 79-98; Bulak, 2011: 25-38; Gülsevin, 2002:50). Ayrıca Eski Uygur Türkçesinde –sAr morfeminin cümlelere müsaade, karşılaştırma ve olasılık anlamını kattığı bilinmektedir (Hirik, 2013: 149-150; Yaylagül, 2002: 458-490; Tekin, 1965: 107-108).

Yukarıda ifade hususiyetleri bakımından birçok anlama gelebilecek şekilde kullanılmış olan –sAr morfemi ile ilgili gerek yapı ve gerekse anlam bakımından pek çok sınıflandırılma yapılmış, bu ekin ne olabileceğine dair pek çok tartışma yaşanmıştır. Eski Uygur Türkçesi döneminde –sAr morfeminin eklendiği bazı cümle yapılarının “kip” başlığı altında değerlendirilmesinin doğru olmayacağı düşüncesiyle, bu ekin cümleye kattığı işlevi ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi uygun bulunmuştur. –sAr morfeminin ekli olduğu cümleler ana cümlenin öznesi, nesnesi, yer tamlayıcısı ve zaman tamlayıcısı kullanımlarında olduklarında –sAr ekinin bu işlevini toplu şekilde cümle öbeğini yükseltme, ön plana çıkarma işlevi altında değerlendirilmiştir. Eski Uygur Türkçesi döneminde –sAr morfeminin “kip” olarak kullanıldığı durumlarda ise temel anlamı olan

⁴ Tawgaç ili erser, meriçi atlıg uç kızıg türk türğış yir ol (çin ülkesi ise, Mleccha adlı, en uç hudutlarda bulunan türk türğış ülkesidir.) (Gabain, 2007: 124).

şart anlamının dışında varsayım-ihtimal-olabilirlik, istek-dilek, kararlılık- şartsızlık, ikaz-uyarı, kesinlik, emir-ısrarlı bir dilek- rica, kuvvetli şart (birden fazla şartın tek bir sonuca yönelik işlevi), durum bildirme- genelleme- açıklama- bilgilendirme, tavsiye, geçmişe dayalı varsayım, pekiştirme- ön plana çıkarma, geleceğe yönelik beklenti varsayım, danışma- hesap sorma sorgulama, zıtlasma, derecelendirme- karşılık gelme- karşılaştırma, sebep-sonuç, tahmin faraziye anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığı görülmüştür. Ortaya çıkan her bir işlev kendi başına birer kiplik durumundadır. –sAr morfeminin cümleye kattığı müsaade (zıtlık), olasılık, karşılaştırma işlevleri dışındaki her bir işlev tarafımızca belirlenmiş olup, bağlamdan ortaya çıkarılmış ifade hususiyetleridir.

I.1 ŞART KİPİNİN YAPI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Ana cümleye bağımlı bir yardımcı cümle kuruluşunda olan şart cümleleri, diğer cümle unsurlarıyla bir yapı bütünlüğü göstermektedir. Cümle içerisindeki sıralanmış, her bir öbeğin, kelimenin birlikte kullanılışı cümlelerin anlamını etkilemektedir. Şart cümlelerinin Eski Uygur Türkçesinde en çok hangi yapılarla birlikte kullanıldığını tespit etmek bu cümle unsurunun daha iyi anlaşılabilmesine yardımcı olacaktır. Bu nedenle şart cümlelerini yapısal bir anlayışla, birlikte kullanıldıkları öğelerle inceleme yoluna gidilmiştir.

I.1.1. İsim + Şart Çekimi

I.1.1.1. İşletme Ekleriyle Çekimlenmiş İsimler + Şart Çekimi

I.1.1.1.1. Çokluk Ekleri

- Ulug küçlüg kutlug bodısavatlar ermeser bu yerke neñ tegmegey “Büyük, güçlü ve kutsal ruhla donanmış Bodhisattva’lardan (biri) olmasaydı, buraya kadar gelemezdi” (İKPÖ XLV/3).
- Tınlıglar körseler şaki toyınlar özlügüg ölürürler ermiş tip saşınzun tip inçe kılur erdi.. “*Yaratıklar görseler, ‘Şākiya rāhipleri, canlıları öldürüyorlar imiş.’ diye düşünsün diye şöyle yapar idi:*” (M 115-5).
- Anın kim kayu toyın şamnanç upasi upasanç tört türlüg tirin kuvrağ kayuları erser birök kayu kayu yir orunta bo nom ertiniğ oqısar sözleser kinjürü nom-lasarlar ötrü ol yir orunta tört türlüg uluğ asıg tusu bolğay:: “*Onun için herhangi bir rahip, rahibe, inanlı kişi, inançlı kadın, bu dört tür topluluktan hangisi (olur) ise (olsun); eğer herhangi bir yerde bu öğreti mücevherlerini okusa(lar), söylese(ler), bütünüyle anlatsalar, sonra o yerde dört türlü fayda olacaktır.*” (AY III 191-17).

I.1.1.1.2. İyelik Ekleri

- Kayuda birök padakları üjikleri kalsar unıtılsar könjüllerinte kelürüp açuk adırtlıg közüntürü tegingey men:: “Eğer (bu öğreti mücevherinin) şiirleri, harfleri kalsa, unutulsa (onları) gönüllerine ulaştırıp açıkça görünür kılacağım.” (AY VII. 356).
- Maña edgü sakınçınaz bar erser maña amtı bir kınçayı tilep kelürün “Benim için iyi bir düşünceniz varsa, bana şimdi bir kopuz isteyip getirin.” (İKPÖ LXIX/6).
- Agı barım alkınsar uvatsar yazukça tüşe teginmegey ertimiz teñrim “Eğer zenginlikler ve varlıklar bitiyorsa, ufalıyorsa hataya düşmez miyiz Hünkārım. (İKPÖ VII/9).

I.1.1.1.3. Hal Ekleri

I.1.1.1.3.1. Yalın Hal

- koy yılki egidser yılıña aş(s)ılur bay bolur “Koyun ve sığır beslerse, onlar yıldan yıla çoğalır ve insan zengin olur” (İKPÖ XIII/5).
- Birük kim ayıg kılınçlıg kararıg biligsiz kögüzlüg erser uzun turkaru kuanşi im pusar atın atayu tapınu udunu teginser erüş kararıg biligsiz biliginde kiter kögüzi bolur yaruğ bilge “Bir canlı varlık, kötü amelli, kararmış biligsiz gönüllü ise (bu canlı varlık da) uzun müddet Kuanşi im pusaradını saygıyla anar,(ona) tapınır (ve) uyarsa, kara gönlündeki bütün karanlık ve biligsizlik gider, gönlü parlak ve hakîm olur. ” (KİP. C 43/66).
- Yme özlügerig ölürmek erser ertiñü (yavlağ) ayıg kılınç titir. “(Dahi) canlıları öldürmek ise, fevkalâde fena âmel sayılır.” (AY SÇ 21-7).

I.1.1.1.3.2. Belirtme Hali

- Kim yime toyın şmnanç başağ olurmuş tınlığığ çşaputların tın tayıtsarlar kim yime dıntarlarığ tokısarlar sökserler.. bu munça türlüğ tınlıklar alku tapn tamuda togarlar.. “*Râhip ve râhibeleri, oruç tutan insanları (bu) ibâdetlerinden ayırsalar, bütüin bu yaratıklar hep Tapana cehenneminde doğarlar.*” (M 156-38).
- kaşağ adınların emgekin körsersizler, öz emgeğe sakınıp sımtağ köñüllüğ bolmañlar. “*Bütüin başkalarının [her kimin] ıstırabını gördükçe, kendi ıstırabınız gibi sayın; ihmalcı gönüllü olmayın.*” (UÜH D-33).
- Birök toyın şmnanç upase upasañ tört törlüğ terin kuvrag bo nom erdinig boşgunsarlar tutsarlar, kenjürü yadıp işleserler küyü küzetü tutup adasın tudasın tarkarıp enç mañike tegingey “*Eğer rahip, rahibe, mümin, mümine, (bu) dört tür topluluk, bu öğreti mücevherini öğrense bütünüyle yayıp çalışsalar koruyup tehlikeleri uzaklaştırıp huzura erecekler.*” (AYS VI. -0832/33).

I.1.1.1.3.3. Yönelme Hali

- Öñtün kedin satıgka yulugka barsar bay bolur “*Doğuya Batıya alım satım için gidilirse zengin olunur* (İKPÖ XIV/1).
- Antağ oğrı bar uluğ otka kirser... uluğ suvka kirser ölimegey sıgta tegip öngey “*o sırada(?) [tesadüfen bunlar] büyük bir ateşe girse, [yalazı bunları, bu bodhisattvanın kudret ve ilâhîliği yüzünden yakamaz.] bir denize girse [ve Kuanşi im pusu adını çağırırsalar] ıslanmaz ve sığ (bir yere) ulaşıp çıkar.* (KİP C11-12/16-17).
- Birök ol kamağ eligler hanlar öz öz ellerine, kentü kentü menjilerine kanımlığ bolup, adınınñ eline adınlar irigne suklanmasar, ters yavlak ayıg sakınç sakınmasar, süñüş atış bamağ beklemekte ulatı irig yavgan iş küdöklerig kılmasarlar, ötrü imerigme kamağ bodun kara enç mañilig örü ulug kudi kiçig tüz baz k(1)ltı “*O hükümdarların her biri kendi ülkelerindeki huzura*

doyp, başkalarının ülkesine hükümdarlığına açgözlülük etmeyip, kötü düşünceler beslemediklerinde çatışma ve pranga gibi başka kötü işleri yapmadıklarında bütün halkı huzurlu yukarıdaki büyüklerle, aşağıdaki küçükler uyumlu olur.” (AYS VI. – 0163).

I.1.1.1.3.4. Bulunma -Ayrılma Hali

- Atı kötrülmüş ayakka tegimlig teñrim.. birök kim kayu toyın şamnanç upasi upasanç tört türlüg terin kuvrag bo kopta kötrülmüş nom eligi atlıg nom erdinig kayu kayu balıkta uluşta kentte suzakta tagta arıgta vıharta senremte okısarlar sözleserler yadsarlar men ötrü kentü özüm terinim kuvragım birle teñridem oyun bediz kılı ol ol orunlarta barıp ol tözünler oğlın tözünler kızın küyü küzedü teginip kaltı öñre ötüni teginmiş ada tudaların barçanı tarkaru kiterü tegingey men.. “*Adı Yüce, Saygıdeğer Tanrım rahip, rahibe, inançlı erkek, inançlı kadın bu dört topluluk içinde olanlardan hangisi, bu bütünüyle yüce öğreti hükümdarı adlı öğreti mücevherini herhangi bir kentte, halk arasında, köyde, dağda, ormanda, manastırda okusa, söylese, yaysa ben kendi cemaatim ile (ve) ilâhi müzikler çalınıp o yerlere giderek o asiller oğlu (ve) asiller kızını gözetip koruyacağım (ve) daha önce söylenen tüm tehlikelerden kurtaracağım.” (AY VII. 498).*
- Kim şanki çkrvrt ilig kıanta öñi ödürülüp orduta karşıda olursar men anın yime şmnanç bolayın “*Benim, dünya hükümdârı Şankha’dan ayrılıp sarayda kalmam doğru değildir. Bu yüzden ben râhibe olayım.” (M 106-29).*
- Bu muntağ tamuluğ emgeklilerde ozmasar kırtulmasar nızvanılarda yavlağ tağı negü bolgay... “*Bunca cehennemlik ızdıraplardan kurtulmasa ihtiraslardan daha da kötüsü nasıl olur?” (M 180-10).*

I.1.1.1.3.5. Ayrılma Hali

- Maytrı burkantın azsarlar ...//kel//eçi? Kin kelteçi burkanlarığ yime körmezler.. “Burkan’dan yanılıp ayrılısalar ... ileride gelecek olan burkanları da görmezler.” (M 132-37).
- Kim yime toyın şmnanç bağağ olurmuş tınlığılarığ çşaputlarıntın tayıtsarlar kim yime dıntarlarığ tokısarlar sökserler.. bu munça türlüğ tınlığılar alku tapn tamuda toğarlar.. “Râhip ve râhibeleri, oruç tutan insanları (bu) ibâdetlerinden ayırsalar, bütün bu yaratıklar hep Tapana cehenneminde doğarlar.” (M 156-38).
- Çın kertü savlıg siz: pratyapati teñri teg: kopdın körser yertinçüte: adurmakka tegmişlerig eñ mintın altı kat: amranmak uguş teñri yerinte: yalıñuz siz teñri kızı aglatı artuk kükülmiş siz: közünmez idi tınlığılar: Sizinite yegedgeli udaçı: “Doğru sözlü olmak konusunda Tanrı Pratyapati gibisiniz. Altı kat dünyevi hırslar dünyasının Tanrı saraylarında (bile) yalnız siz, Tanrıça, fazlasıyla övülünsiniz. Bu açıdan sizden üstün olan hiçbir canlı göremezsiz.” (AY VII. 830).

I.1.1.1.3.6. Vasıta Hali

- Tağı yime kim kayu tınlığı upası upasañlarınnıñ biş çşaput bir kün bir tün küzedgüülüğ bağağ sekiz çşaput arağ turuğ köñülin tutsar alku ol tınlığılar maytrı burkan birle toğarlar “Ve yine her hangi bir yaratık, mümin ve kadın müminlerin beş ahlâk kuralımı bir gün bir gece tatbik ettikleri oruç (gününde) sekiz aklâk kaidesini temiz kalple tatbik etse bütün bu yaratıklar Maytrı burkan ile birlikte doğarlar.” (M 77-16).
- Şal çoj-... itser.. yapsar suvasar yörün toprak tokısar bedizeser burkan körkin suvka kigürser yıdın tütsügin tapınsar..kimbağ yapşursar ig ağırlığı kişig satağısız tersiz içgü ot öntürüp emleser otasar ayağ çiltegke tegimlig tınlığılarığ ayağısız tod tolı kılmasar ögüg kañığı tapınsar udunsarlar ol edgü kılınç küçinte munta etüz kodup teñri yirinte toğarlar teñri meñisin

menşileyürler.. “Bir kulübe ve bir...kursu, yapsa, sıvasa açık renkteki toprağı karsa, boyasa ve bu burkan heykelini suya soksa, güzel kokular ve tütsü ile tazim etse, altın varak yapıştırırsa; hastalıklı dertli bir kimseyi, ücretsiz ve bedava ilâç vererek tedâvi etse ve iyileştirse; hürmete lâıyk yaratıkları şerefsiz ve kötü etmese (ve nihâyet) anaya babaya hürmet etseler, (işte bütün) bu iyi ameller sayesinde, burada öldükten sonra tanrılar yerinde doğarlar, tanrılar saâdetine ulaşırlar.” (M 105- 4).

- Birök kim kayu tınlıklar bo ötünmiş daranıların seziksiz bek katıg süzük kertgünç könülin tutsarlar sözleserler bayadın berüki sizler ötünmiş tüşke utlıka teggeyler tep yarlıkadı:: “Öyleki, hangi canlı bu söylediğiniz dharanileri (gönüllerinde) kuşku olmaksızın sağlam saf (ve) inançlı (bir) gönülle öğrenerek söylese, baştan beri söylediğiniz iyi sonuçlara ulaşacaklar, diye buyurdu.” (AY VII. 334).

I.1.1.1.3.7. Eşitlik Hali

- Yalaıuk sanınça bükser elig yiti kolti altı yüz tümen yıl ertmiş erür.. “İnsanlar (âlemindeki) hesâba göre toplanacak olursa 57 koti + 6000000 geçmiş olur.” (M 173-10).
- Ne için tip tiser birök kayu yir oruntağı il kıan beg iışı köni töröçe yorisar.. bo nom ertini içinteki yarlıgça evrilser ötrü bodunu kıarası yemeol nomça töröçe evrilteçi bolur.. “Niçin denirse, eğer ki, herhengi bir yerdeki hakan, han, bey, hanfendi, doğru töre gereğince yürüse; bu öğreti mücevheri içindeki buyruk doğrultusunda çevrilse; sonra halk(lar)ı da o öğreti, töre gereğine uygun (olarak) çevrilecektir.” (AY III 194-10).
- Bo nomug eşidmek ugarınta, nom tözin ukmaklıg noş tatıg üze könjüllüg idişleri tolu bolup, muntağı töröçe evrilserler ötrü sizlerniñ teıridam çoııñızlar yalınıñızlar kutuñuz küçünüzler asılıp üstelip çoıug yalınıg tolu tükel bolgay sizler, “Bu öğretiyi dinlemek, özünü anlamak nedeniyle tatlı düşünce (bilinç) kapları dolup bunun gibi öğreتيye uygun hareket ederlerse işte bundan sonra ilahi haşmetiniz, gücünüz artıp haşmetli ve eksiksiz olacaksınız.” (AYS VI. – 0211).

Tablo: 2 Şart Kipinin İsim Çekim Ekleriyle Kullanım Sıklığı

	İKPÖ	KİP	AY SÇ	M	HT X	AY III	UÜH	AY VI	AY VII	Toplam
Çokluk Ekleri	3	3	3	2	1	2		1	1	16
İyelik Ekleri	4	1	3	1	6		1	5	1	22
Yalın Hal	12	8	5	59	3	24	1	9	3	124
Belirtme Hali Eki	4	7	1	9		7	2	15	6	50
Yönelme Hali Eki	2	2	1	2		2		4	1	14
Bulunma- Ayrılma Hali Eki		1		4	1	2	1	1	2	12
Ayrılma Hali Eki				2					1	3
Vasıta Hali Eki				2		1			1	4
Eşitlik Hali Eki				1		2		1		4
										249

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere şart ekini almış bir fiil, Eski Uygur Türkçesinde isim çekim ekleriyle çekimlenmiş yapılardan en çok yalın haldeki bir isimden sonra kullanılmıştır. Belirtme hali ekinden sonra kullanımı yine sıklık arz etmektedir. Ayrılma hali eki ve vasıta hali ekinden sonra kullanımı ise oldukça sınırlıdır.. Taranan eserlerde 545 adet şart kipiyle çekimlenmiş cümle tespit edilmiştir. Bu cümlelerden 249'u isim çekim eklerini almış bir isimden sonra kullanılmıştır.

I.1.2. Zarf + Şart Çekimi

I.1.2.1. Azlık Çokluk (Miktar) Zarfı

- Bir tarısar miñ tümen bulur “İnsan bir (tohum) ekerse, binini, on binini elde eder” (İKPÖ XIII/4).
- Uzun üdlerte kizleser yaşursar.. kaçan birök ol tınlıglar ol antağ ağır ayığ kılınçlarıntın arınmak tileser öz kılmış kılınçlarına ertinü uyatsar aymansar.. kin keligme üddeki ayığ yavız tüş birgüşiñe artukrak korksar belingleser:: ötrü ol tınlıglar kıltı başta tamtulmuş tonta tutunmuş köyer otug öçürgeli tavraturça ol tsuy irinçü ağır ayığ kılınçların aç a yada ökünü bilinü kşanti kılmış kergek:: “Uzun süre gizlese, saklasa; ne zaman ki o canlılar, o, öylesi kötü davranışlarından temizlenmek dilese(ler), kendi işlemiş (oldukları) davranışlarından (dolayı) son derece utansa(lar), çekinse(ler); ilerde, gelecek zamandaki kötü karşılık vermesinden fazlasıyla korksa(lar), dehşete kapılsa(lar); işte o zaman o canlılar(ın), öyle ki, baştan aşağı tutuşmuş, yanmakta olan ateşi söndürmek için davranırcasına, o kötü berbat davranışları açıklayarak pişmanlık bildirip itirafta bulunmuş (olmaları) gerek(li). (AY III. 141-1/4/7).
- Birök alp uzıkde tering yorüğe konülü ikirçgü agını (?) bolguça erser .. ançakya sakınsar .. ötrü turum ara öñisig bil..... “Şayet güç (kelimelerde derin anlamlı deyimlerde gönli ikirciklense (?), biraz olsun tereddüt etse, bunun rdından hemen garip.....” (HT X. - 240).

I.1.2.2. Hal - Durum Zarfları

- Şariputriya bo ilinmeksiz Atlıg daranı padakta birök kayu bodaisatavlar uz ornanıp könisiñe boşgunsarlar tutsarlar: ötrü ol bodisatavlarıg bir kalp azu yüz kalp azu miñ kalp azu yüz miñ kalpka tegi köni oñaru küsüşte şaşmaz tegşilmez “Ey Şariputri, bu bağlanmama adlı dharani şiiiri öyle ki, hangi Bodhisatva (bunu) (zihnine) sağlamca yerleştirip doğru bir biçimde öğrense

ve ezberlese o Bodhisatvalar çok uzun zaman doğru arzudan şaşmazlar.”
(AY VII. 107).

- Birük oğulum bu tüşte tirig esen kavışsar, ölser mening etüzüm emgenmegey-men arıtı. “Eğer oğlum buraya sağ salim kavuşsa idi kendim ölsem hiç yanmazdım. (deyip) dedi.” (AY SÇ 623- 15/16).
- Ölüm küninge tegi atayu tapğın udğın egsütmeser aşın içgüsin tonın tonangusun... töşekin otınga eminge tegi alku tüketi tegürser ol edgü kılinç erüş mu titir, “Ölüm gününe kadar (adını) anıp saygı ve bağlılığını eksiltmese; yiyeceğini, içeceğini, giyimini, kuşamını, (yastığını) döşeğini, otuna ilacına kadar her şeyini eksiksiz sunsa, bu iyi amel çok mudur?” (KİP. B12-13/86-88).

I.1.2.3. Zaman Zarfları

- Anı için kamağ yalaŋguqlar ayayu ağırlayu tutmuş kergek kim tünle küntüz unıtmasar.. “Bundan dolayı bütün insanların, (onu) gece-gündüz unutmamaları için (ona) dâima saygı göstermeleri gerekir.” (KİP B2-3/73).
- Küden ür tursar yaramaz “Bir konuk uzun süre kalırsa, uygun olmaz.” (İKPÖ LXIX/3).

I.1.2.4. Soru Zarfları

- Burқан kıtın küsedeçi tözünler oğlı tözünler kıızı tayşing yorığta yorıduқта kamağ ters tetrü tınlıqlar birle kıatılıp kavışıp öngre kılmış tsuy irinçü ağır ayıg kılinçların neteg yangın ökünser kışanti kılsarlar ol ayıg kılinçları arıyur alkınur erki tengrim tip ayıtu ötindi.. “Buda kutsallığını dileyen soylular oğlu, soylular kıızı Mahayânâ yaşayışına (uygun) davrandığıında bütün yanlış, hatalı canlılar ile karışıp, kavuşup geçmişte işlemiş (olduğu) suç ve kötü davranışlarını ne şekilde itiraf etse(ler), pişman (Kşânti) olsalar, o kötü davranışları silinir, yok olur mu acaba efendim diye saygıyla sordu.” (AY III. 132-13).

- Neteg yarlıkasar siz antağ oğ kılıu tegineyin “Siz nasıl buyurursanız (ben de) ona göre saygı ile amel ederim.” (M. 149-18).
- Neçe tezgürser yeme ol kişiler amru yakın kelip yarlıkazun ayagka tegimlig tep teyür bolur .. “Ne kadar kaçsa da o kişiler devamlı olarak yaklaşıp ‘buyursun saygıya lâyük olan’ deyip demektedir.” (HT X. – 550).

Tablo: 3 Şart Kipinin Zarflarla Kullanım Sıklığı

	İKPÖ	KİP	AY SÇ	M	HT X	AY III	UÜH	AY VI	AY VII	TOPLAM
Azlık Çokluk Miktar Zarfı	1				1	3				5
Hal- Durum Zarfı	1	2	6	2		4			1	16
Zaman Zarfı	1	1								2
Soru Zarfları			1	1	2	1				5
										28

Eski Uygur Türkçesinde şart kipiyle çekimlenmiş bir fiilin zarflarla kullanımı yukarıda tablodaki gibidir. 545 şart kipiyle çekimlenmiş bir fiilin yalnızca 28 tanesi bir zarftan sonra gelmektedir. Bu zarflardan da en sık kullanılanı hal-durum zarfları olmuştur.

I.1.3. Zamir + Şart Çekimi

I.1.3.1. Şahıs Zamirleri

- Meni körgeli küseser: ötrü kangay küşüşi: üç yeti kün ertginçe: öñreki daranıg sözlezün: tetrü körüp körkümin: sarasvati üskinte: birök olar körmeser: kertü meniñ et'özümin: ikileyü yana katıglanzun: “Beni görmeyi isterlerse bu istekleri yerine gelecek. Üç (kere) yedi gün geçtiğinde, resmime iyice bakarak karşımda durup önceki dharaniyi söylesin. Eğer göremezlerse beni, ikinci kez zahmete girsinler.” (AY VII. 687).

I.1.3.2. Belirsizlik Zamirleri

- Anın amtı türk yigit erken kayu erser bir nom bitig bititelim “Bundan dolayı Şimdi gücümüz, kuvvetimiz yerinde iken hangisi olursa olsun, bir din kitabı yazdıralım. (M. 39-17).

I.1.4. Edat + Şart Çekimi

I.1.4.1. Bağlama Edatları

- Kavşiki-y-a birök ertmiş üdki nomlar tıltağları küçinte öçser alkınsar.. ayıg kılınçlıg kkir tapça idi yeme kılmasar ötrü tuğdaçı nomlar inçip bo közünür üdde tuğmakın tuğğalı umazlar.. “Kausîka, eğer geçmiş çağ(lar)daki öğretiler sebepleri sayesinde yansa, yok olsa, (kişi) kötü davranışlı, kir(li), pasak(lı) (şeyleri) asla yapmasa, doğacak olan öğretiler böylelikle bu görünür zamanda doğmakla doğmuş olmazlar.” (AY III. 145-7).
-Men ötünmiş bo çintamani erdini atlıg darnim yme birle sözleserler, me)n ötrü ürüg uzatı tınl(ı)glarıg küyü küzetü tutup emgekin tolgakın ketergey m(e)n “.....benim söylediğim bu çintāmani mücevher adlı

Dhārni'm ile söyleseler. Ben daima canlıları koruyup sıkıntılarını gidereceğim. (AYS VI. – 0861).

- Birök küseser ed tavar: üküş bolgay tapınça: birök yana küseser at küü yme bütgey köñülçe: odgurak bütgey bo işi: “Eğer mal mülk isterse, fazlasıyla olacak. Ayrıca eğer şan şöret isterse o da gönüncü olacak, bu işi bütünüyle bitecek.” (AY VII. 663-664).

I.1.4.2. Çekim Edatları

- Amtı men bu erdini birle barsar men kamağ tınlıglarkça artuğ asıg tusu kılu umagay men “Şimdi ben bu mükevherle birlikte gidersem, bütün canlılara fazla yarar sağlayamam” (İKPÖ XXXIV/5).
- Ne için turu umaz tip tiser.. alku itiglig nomlar tözi yok kuuruğ üçün kirtüdin kelmiş mensiz kişisiz tınlıgsız yaşaglısız üze yarlıkançuçı belgü tözlüg nomlarta töz üze tutsar tuğmakı öçmeki yok üçün, yene tuğdaçı nomlar yeme yok kuruğ tözlüg için anın ökünmek yalbarmağlık kşanti kılmaklık arığta arığ süzük suv üze yunmağtın arıtınmaktın ötrü kin keligme üdlerte ikileyü tepretgeli tuğurgalı umaz:: “Ne için sürdüremez(ler) denirse, bütün işlek öğretiler(in) esası boş-kuru (olduğu) için, gerçeklikten gelmiş insansız, cansız, ve acıyı, belirti esaslı öğretilerde yaradılış ile tutsa, doğması ölmesi olmadığı için, yine doğacak olan öğretiler de boş-kuru esaslı (oldukları) için, onunla pişman, yalvarmaklı, af dilemekli temizden daha temiz, süzölmüş su ile yıkanmaktan, anlatmaktan dolayı ilerde gelecek zamanlarda yeniden hareket ettirmeye, doğurmaya güçleri yetmez.” (AY III. 145-18).
- Özke yanturu asığsız öze yavlağ yağı teg karkınçığı erür. Yarsınçığı kkirliği öze tutsar arığsızlığı kış yükme titir. “Yine (kendime) faydasız olduğu için fena bir düşman gibi korkunçtur. İğrenç kirliliği bakımından pis gübre yığımdır (denir). (AY SÇ 613-17).

Tablo: 4 Şart Kipinin Zamir ve Edatlarla Kullanım Sıklığı

	İKPÖ	KİP	AY SÇ	M	HT X	AY III	UÜH	AY VI	AY VII	TOPLAM
Şahıs Zamirleri	1								1	2
İşaret Zamirleri	1		1						2	4
Dönüşlülük Zamiri		1								1
Belirsizlik Zamirleri				1	1		1			3
Bağlama Edatları	1			4	1	2		4	6	18
Çekim Edatları	1		1			1			1	4
										32

Eski Uygur Türkçesinde şart kipiyle çekimlenmiş bir fiilin zamir ve edatlarla kullanımı yukarıda tablodaki gibidir. 545 şart kipiyle çekimlenmiş bir fiilin 32 tanesi bir zamir ve edattan sonra kullanılmıştır. Zamirlerden en sık kullanımı işaret zamirleri oluştururken dönüşlülük zamirini kullanım sıklığı yok denecek kadar azdır. Edatlarda ise bağlama edatları çekim edatlarından daha sık şekilde kullanılmıştır.

I.1.5. Eylemsiler + Şart Çekimi

I.1.5.1. Sıfat Fiil+ Şart Çekimi

- Atı kötrülmüş ayagka tegimlig teñrim birök kim kayu nomçılar bo altun öñlüg yaruk yaltırıklıg kopda kötrülmüş nom erdinig nomlaguçı erser: men olarnıñ bilge biliglerin tıñurmakların asa üsteyü tegingey men: “*Adı Yüce, Saygıdeğer Tanrım, eğer öğreti ustaları, bu altın renkli, parlak ışıklı,*

büsbütün yüce öğreti mücevherini tebliğ ederse ben onların bilge(lere özgü) bilgilerini, belagat güçlerini çoğaltarak arttıracam.” (AY VII. 352).

- Kim yime tözün yumşak köhüllüg tevsiz kürsüz kılınçlıg burkanıg (nomin) bursıñ kuvrağıg nomçı törüçilerig sevgüçi erserler ötrü tükel bilge maytrı burkanıg körüp antağ saıınç saıınurlar “(Ve fakat) asıl, yumuşak kalpli, hilesiz amelli (olup), burkanı (dinini) cemaati, vâzleri sevseler, o zaman mükemmel hikmetli Maytrı burkan’ı görüp şöyle düşünürler:” (M 132-43).
- Tevlig kürlüg erserler telim öküş yazuklarına korkunçsuz_aymançsız erserler kşanti kılu içkermedük erserler olar ol oğurda açığı emgekke tegmiş erserler.. yime ilkideki yavaz öğretimlerine inçe saıınç saıınurlar.. “Hilekâr iseler, pek çok günahları yüzünden korkmaz, çekinmez iseler, af dileyip boyun eğmedi iseler, bunlar bu sebepten acı ızdırâba dıçar olmuş iseler, yine eski zamanlardaki kötü işleri ve davranışları dolayısıyla şöyle düşünürler:” (M 125-18/20).

I.1.5.2. Zarf Fiil + Şart Çekimi

- Ol kişig ölürgeli örletgeli sakınsar añar utru kuanşı im pusar atın ursar ol kamağ yekler ol kişi tapa kınırıtı yavlağ közin körü umağaylar “O kimseyi öldürmeyi, eziyet etmeyi düşünseler, (o kimse) onlara karşı kuanşı im pusar adını tutsa, o kimseye karşı kızgın ve kötü bakışlarla bakamazlar;” (KİP C21-22/31).
- Tengleyü kolulayu teginser biz tengrim tütrüm teriñ yorüglüg bo nom erdini neçeke’tegi yirtinçüde turup yitlinmeser batmasar ançağa’tegi bo yirtinçüde yiti kırk türlüg boda-pakşık atlıg tuyunmağ arkalıg nomlar öçmetin üzülmetin turğay.. “Ölçüp açıklayarak söylesek tanrım, keskin, derin yorumlu bu öğreti mücevheri (Dharmaratna) ne zamana değin dünyada durup kaybolmasa, yok olmasa; o zamana değin bu dünyada otuz yedi tür Bodhi-Paksika adlı sezme destekli öğretiler yok olmaksızın, sona ermeksizin duracak.” (AY III 197-11/13).

- Atı kötrülmüş teñrim birök kim kayu tınlıglar bo daranıg ağızlarınta tutup sözleserler azu bititip okısarlar ötrü ol tınlıglarka korkınç ayınç emgek tolgak busuş kadgu üdsüz ölüm yelpikmek agulamak yaşın tüşmekte ulatı ada tudalar kelmegey teñrim tep ötündiler: “Adı Yüce Tanrım, hangi canlı bu dharaniyi ezberleyerek söylese ya da yazdırıp okusa ve (geleneklerine) uysa o canlılara korku sıkıntı kaygı, zamansız ölüm, zehirlenme, şimşek düşmesi ve başka tehlikeler uğramayacak, diye arz etti.” (AY VII. 315).

Tablo: 5 Şart kipinin Sıfat Fiil ve Zarf Fiillerle Kullanım Sıklığı

	İKPÖ	KİP	AY SÇ	M	HT X	AY III	UÜH	AY VI	AY VII	TOPLAM
Sıfat Fiil Ekleri				15	1		1		1	18
Zarf Fiil Ekleri	3	14	2	15		27	2	20	9	92
										110

Eski Uygur Türkçesinde şart kipiyle çekimlenmiş bir fiil sıklıkla bir zarf fiil eki almış yapıyla birlikte kullanılmıştır. Bu zarf fiil yapıları genellikle -(I)p, -A -U, ve –gAll zarf fiil ekleridir. Sıfat fiil eklerinde ise sık kullanılan yapı –gUçI sıfat fiil ekidir. Taranan dokuz eserde şart kipiyle çekimlenmiş 545 fiilden 110 tanesi bir eylemsiden önce kullanılmıştır.

I.1.6. Birleşik Fiiller + Şart Çekimi

I.1.6.1. Kurallı Birleşik Fiiler

I.1.6.1.1. Yeterlik Fiilleri

- Abam birük bu törülerte ögretingeli usarlar, aşnuça kentüleri öngre ölürü tüketmiş tınlıglar üçün bu nom erdinig bititzünler, oqızunlar, oqıtzunlar. “ *Eğer (ama) bu kanunları öğrenen bilirlerse (mumarese yapa bilirlerse), önce kendileri, daha önceden öldürüp tükettikleri mahluklar için, bu mukaddes cevheri yazdırsınlar, okusunlar okutsunlar.*” (AY SÇ 22-12).
- Ol lenhua yolug yoguru usar siz ötrü lö kıanı erdinilig balıqqa orduka teggey siz.. “*Eğer bu lotus yolunu aşabilerseniz bir süre sonra, Ejderhalar Hanı'nın mücevherli şehrine ve sarayına ulaşacaksınız.*” (İKPÖ XXXIX/2).
- Bu nom erdini içindeki arıg sözün eşidü, tınglayu, öğretinü bilserler, anıj tüşü utlısı sözleyü yitiñsiz titir. “*Bu mukaddes cevher içindeki arı sözü dinleyerek dini icapları eda edebilseler, onun ecri söyleyip bitirilmez.*” (AY SÇ 23-16).

I.1.6.1.2. Tezlik Fiilleri

- kılinç adartmağın öçürmek atlıg bölüküg boşğunsar tutsar oqısar sözleser oyü sakınu unıtmatın ötgürü yene adınağuka nomlayu birserler.. ötrü ol antağ tözünler oğlı tözünler kıızı süzük kırtgünç köñüllüg tınlıglar ülgülençsiz tenglençsiz uluğ buyanlıg tırginig yığgalı tırgeli uğaylar.. “..... ‘davranış engellemesini yok etmek’ adlı bölümü öğrense, tutsa, okusa, söylese, düşünüp, taşınıp, unutmayıp iyice anlayıp yine başka(lar)ına açıklayarak anlatıverseler; (ancak o) zaman o, öylesi soylular oğlu, soylular kıızı, temiz inançlı gönle sahip canlılar, ölçülemez, karşılaştırılmaz ulu iyilikli topluluğu toplayıp, bir araya getirebilecekler(dir)..” (AY III 175-14).

I.1.6.2. Yardımcı Eylemlerle Yapılan Birleşik Eylemler

I.1.6.2.1. Kıl- Yardımcı Fiili ile Kurulmuş Birleşik Fiiller + Şart Kipi

- Ne al altağ kıslar mn tikileyü tirig öz bulğay erdim erki? “*Ne gibi hile kılarak yeniden hayat bulabileceğim acaba?*” (AY SÇ 9-9).
- Burkan kıtın küsedeçi tözünler oğlı tözünler kıızı tayşing yorığta yorıduқта kamağ ters tetrü tınlıglar birle kıtılıp kavışıp öngre kılmış tsuy irinçü ağır ayığ kılinçların neteg yangın ökünser kşanti kılsarlar ol ayığ kılinçları arıyur alkınur erki tenrim tip ayıtı ötindi.. “*Buda kutsallığını dileyen soylular oğlu, soylular kıızı Mahayânâ yaşayışına (uygun) davrandığında bütün yanlış, hatalı canlılar ile karışıp, kavuşup geçmişte işlemiş (olduğu) suç ve kötü davranışlarını ne şekilde itiraf etse(ler), pişman (Kşânti) olsalar, o kötü davranışları silinir, yok olur mu acaba efendim diye saygıyla sordu.*” (AY III. 132-14).
- Ne üçün tep teser, kim ol yalañuklar hanı bek bedük ağır ulug süzök kertgünç köñülin katıg Kınık kertü sakınçın kentü eliginte tütsüg tutup edgü yıd yıparlıg köyürüp bo nom erdinike nomlataçı nomçıka tapıg udug kılsar, ötrü ol ağır ayag kılmış takı urmuş tütsügnüñ tütünü bir kşan üd içinde üç miñ ulug miñ yertinçüte tözü yadılıp neçe tenrilerniñ luularniñ yeklerniñ gandarvelarniñ asurelarniñ garudelarniñ kinarelarniñ mahoragelarniñ, ordoları karşıları ergülük turguluk yer oronları erser olarka barçaka tüzüke tegip; kök kalık içinde tolı tüü törlüg adrok adrok tütsüglüg kuşatrelar b(e)lgürüp ol kuşatrelartın yme ök altun öñlüg y(a)ruklar ünüp; ol ol yer oronlarıg barçanı yarutgay yaşutgaylar; “Neden denirse şayet o insan hükümdarlar, büyük bir samimiyetle gönülden gerçek bilinçle, elinde tütsü tutup iyi güzel kokular yakıp bu öğreti mücevherini açıklayacak öğretmene hizmet etse sonra saygı göstermek için yaktığı tütsünün dumanı bir anda üç bin büyük bin yeryüzüne yayılıp pek çok Tanrıların, ejderhaların, şeytanların, grandharvaların, asuraların, garudaların, kimnara’ların mahoragaların saraylarına oturduğu yerlere her tarafa ulaşp, gökyüzü içinde çeşitli,

türlü türlü tütsülü gölgelikler belirip o gölgeliklerden de o altın renkli ışıklar yükselip o yerlerin, sarayların tamamını aydınlatacak.” (AYS VI. – 0510).

I.1.6.2.2. Tur- Yardımcı Fiili ile Kurulmuş Birleşik Fiiller

- Bititkeli çodurğalı küsüş turgursarlar çaltı öngdün tavğaç ilinteki Küü Tav atlıg beg teg yügerü otğurağ uluğ tüşinge utlısinga tegirler. “*Yazdırmaya (ve) eve koydurmaya arzu ederlerse, kaldı ki, cenubi Çin elindeki Küü Tav adlı bey gibi, hemen (şimdiki zamanda) bütün büyük ecirlere nail olurlar.*” (AY SÇ 23-19).

I.1.6.2.3. Bol- Yardımcı Fiili İle Kurulmuş Birleşik Fiiller

- Adın kişi emgeklig bolsar. Et’özün menjiligçe sakınur erti. “*Başkası ıstırap çekse, kendisi için [bunu] sevinecek bir şey telakki ederdi.*” (UÜH C-51).
- Ançata birök bo nom ertini yok bolsar ötrü ançata köni nomlar kirtü yorügler yitlinür yoğadur “*Ne zaman ki bu öğreti mücevheri yok olsa, işte o zaman doğru öğretiler, gerçek yorumlar kaybolur, yok olur.*” (AY III 198-7).
- kayu eligler hanlar bo nom erdinig süzök kertgünç köñilin eşitdeçi tınladaçı bolsar, ötrü ol eligler hanlar başdinkıta başdinkı yeg tapıg udug üze maña tapıg udug ağır ayag kılmış bolgaylar, birök maña tapıg udug ağır ayag kılmış bolsar, ötrü üç üdki burhanlarka tapıg udug ağır ayag kılmış bolgaylar; birök üç üdki burhanlarka tapıg udug ağır ayag kılmış bolsarlar, ötrü sakınu sözleyü yetinçsiz ulug buyan edgü kılınçıg kılmış kazanmış bolgaylar, “*Herhangi bir hükümdar gönülden dinlerse o hükümdarlar o saygı ile bana (Sakyamuni’ye) hürmet (edip) saygı göstermiş olacaklar. Bana (Sakyamuni’ye) saygı gösterdiklerindeyse üç zamandaki Budalara da saygı göstermiş olacaklar. Üç zamandaki Budalara saygı gösterdiklerinde ise telaffuz etmesi, anlatması, imkansız büyük erdemi kazanmış olacaklar.*” (AYS VI. -0217/0222/226).

I.1.6.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Eylemler

- Birök sizler meniñ ötimin kerigimin tutsarsızlar. kop ödün maña yakın bolmış bolğaysızlar. “Sizler benim nasihat[ler]imi tutarsanız her zaman bana yakın bulunmuş olacaksınız.” (UÜH D-42).
- Bir uçluğ köñülin üç ertiniğ kuyü küzetü tutsar .. tiring nomlarta ayığlamaksız çulvusuz bolsar .. tükel bilge biliglig ayançang könül turgursar:: edgü sakınç sakınsar arıyur ayığ kılınç adartmakı.. “Bir taraftı gönül ile üç mücevheri koruyup, tutsa; derin öğretilerde kötölemeksiz, küfürsüz olsa; eksiksiz bilge bilgili, saygılı duygu beslese; iyi düşünce düşünse, kötü davranış engellemesi temizlenir;” (AY III. 148-4).
- Kim kayu kişi kuanşı im pusarka tapıg uduğ ayamak çitlemek atamak (kirt)günmekde ulatı tegürgeli emgek emgenser ol emgeki neng yoksuz bolmaz.. “Herhangi bir kimse Kuanşı im pular’a saygı ve hüürmet göstermek, (onu) anmak, (ona) inanmak gibi şeylerde kulluk etmek için gayret etse, o emeği hiç boşa gitmez.” (KİP. B6-8/78-81).

Tabla: 6 Şart Kipinin Birleşik Fiillerle Kullanım Sıklığı

	İKPO	KİP	AY SÇ	M	HT X	AY III	UÜH	AY VI	AY VII	Toplam
Yeterlik Fiilleri	2	2	2							6
Tezlik Fiili						1				1
Kıl- Yardımcı Fiilleri			1	7		6	1	1		16
Tur- Yardımcı Fiili			1							1

Bol- Yardımcı Fiili				5		7	2	1		15
Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller		2		1		2	1	1		7
										46

Eski Uygur Türkçesinde Şart kipiyle çekimlenmiş bir fiil yardımcı fiil kuruluşlarından kıl- ve bol- yardımcı fiilleriyle daha sık olarak kullanılmaktadır. Tur- yardımcı fiiliyle kullanım yok denecek kadar azdır. Kurallı birleşik fiillerden önce kullanım sıklığı da yine azdır. Taranan dokuz eserde şart kipiyle çekimlenmiş 545 fiilden 46 tanesi birleşik bir fiilden önce kullanılmıştır.

I.1.7. Birleşik Zamanlı Çekimler

I.1.7.1. Geniş Zamanın Şart Kipi

- Birök ol tözünler oğlu et'öz kızlegülük törög küseyür erser, azu erdini yinçü belgüertgeli küseyür erser, azu kamag kişike amrak ayalgı bolgalı küseyür erser, azu ed tavar altun kümüş küseyür erser, azu uçmak kalımak edremig küseyür erser, azu uzun öz yaş azu menji ögrünçü küseyür erser, bo küsüşlerin barçanı köñül eyin kanturgay meni takı yme bolarta adın ne törlüg küsüşü sakınçı erser, alkunı barça bütürgey men, “Eğer o soylular oğlu bedenini gizleyecek yasayı isterse yahut mücevheri ortaya çıkarmak isterse yahut da bütün insanlara karşı sevgi ve saygı duymak isterse ya da mal-mülk altın gümüş isterse veya uçmak erdemini (doğa üstü erdemleri) isterse ya da uzun bir ömür veya sevinç isterse bu isteklerin hepsini gönle göre gerçekleştireceğim ve de bunlardan başka ne tür isteği varsa hepsini tamamlayacağım.” (AYS VI. -1054/1055/1057/1058/1059/1061).
- Bulmuş töznüñ edgüsin: adınlarka evirzün: ötrü küsemiş küsüşü: barça kangay bütgey ançata: kanmaz erser küsüşü: üç ay tönü katıglanzun: altı ay

töni tokuz ay: bir yılka tegi evrinüksüzin: agınçsız katıg çın köñülin: küseyü yalbaru katıglanzun: adınlar köñülin bilmekig: teñridem köz birle teng bolgay tep tedi. “*Bunun karşılığında elde edeceği iyiliği başkasına bağışlarsa bütün arzuları gerçekleşecektir. Eğer arzuları gerçekleşmezse üç ay, altı ay, dokuz ay ya da bir yıl boyunca büyük bir kararlılıkla bunu ister ve (bunun için) çaba sarfederse o zaman İlahi göze ve başkalarının düşüncesini bilme yetisine sahip olacaklardır dedi.*” (AY VII. 701).

- Ud izinteki suvuğ taluy ögüz suvına yüleşürgeli bolmaz..erser..ançulayu yime mini osuğluğ kız kısğa bilge biligligler neñ biligin tözün maytınıñ bilge biligiñe yüleşürgeli bolmaz.. “*Sığır izindeki su nehir suyu ile mukayese edilemez. Bu böyle olunca, aynı şekilde benim gibi pek az bilgili kimselerin bilgisi, asıl Maytri'nun bilgisi ile mukayese edilemez.*” (M. 89-19).

I.1.7.2. Görülen Geçmiş Zamanın Şart Kipi

- Amrağ oğlum ölti erser munuñ yüzün yeme körmeyin “*Eğer sevgili oğlum öldü ise, ben artık bunun yüzünü görmeyeyim!*” (İKPÖ LXII/7).
- Tengrimlerim, kim men ol ödte yalanguklarınñ yırtınçülüğ et köz öze ayıg kılınç kılınışığ körür bilir ertim erser, yme neñ ol ayıg kılınçnıñ emtiği teg yavlağ tüşin utlısın bilmez ertim. “*Tanrı-larım, eğer ben o zaman, insanların dünyevi his ve görüşleriyle fena amel kılmalarını görmüş bilmiş olsaydım (gören bilen olsaydım), katiyen o fena amelin şimdiki gibi fena mukabilini (cezasını) bilmezdim.*” (AY SÇ 8-21).
- kälti neçük kin keligme üddeki alku uluğ bodisatavlar burğan kütinğa katıglantuklarınta tsuy irinçü ağır ayıg kılınçların kşanti çamkuy kılınıp neteg arıtdılar alkındurtılar erser.. ançulayu mening yeme tsuy irinçü ağır ayıg kılınç-larım olarnıñ teg arızun alķunzun alķınzun tijit kşanti bolzunlar.. “*Öyle ki, nasıl ilerde, gelecek zamandaki bütün ulu Bodhisattvaların Buda kutsallığına (ulaşmaya) çalıştıklarında kötü, hatalı davranışlarını itiraf edip, (onları) nasıl temizlediler, yok ettiler ise, benzeri şekilde benim de kötü, fena davranışlarım, onlarınki gibi temizlensin, yok olsun, affedilsinler.*” (AY III 139-11).

I.1.7.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şart Kipi

- Kayular ol dört tip'tiser.. inçe kaltı'ej'ilki bodisatavlar yığınmakında ertinü ağır ayıg kılınçığ kılmış erser..ikinti tayşing nomlarta til salmış çulvu sözlemiş erser :: üçünç kentünün edgü yiltızın birtem üzmiş kesmiş erser :: törtünç yirtinçüke artukrak ilinmiş yapsınmış köñüllüg erser :: bo tört türlüg kılınçlar alp tarıkguluk titir-ler :: “*Hangileridir o dört denirse, şöyle ki, birincisi, Bodhissatvalar toplantısında son derece kötü davranışı işlemiş ise; ikincisi, Mahâyâna öğretilerde dedikodu yapmış, iftira etmiş ise; üçüncüsü, kendinin iyi esasını toptan kesip koparmış ise; dördüncüsü, dünyaya haddinden fazla bağlanmış, yapışmış ise; (işte) bu dört türlü davranışlar(ın) uzaklaştırılması zordur.*” (AY III 148-11/13/15).
- Öre tüketip bütmeyük bışmayuk edgülüg töz yiltızlarıg bütürür bışurur :: bütmiş bışmış erser .. ötrü ozgurur kütgarur :: “*Yetişmeyi tamamlamamış, bitmemiş, olgunlaşmamış, iyi kök esasları bitirir, olgunlaştırır; bitmiş olmuş ise, daha sonra kurtarır.*” (AY III 166-4).
- Bilip uqup kılmış otsuz emsiz ürüntegsiz kılmış erser ayıg kılınçların tegriklemiş erser...ayıg yavlağ utlılığ erser.. bu bış tü(rlüg) avantalar tükel erser ol tınlıg uzatı tamuda toğar.. “*Bilerek işlenmiş, gerekli araçlar bulunmamış; kötü amellerle çevrilmiş ve herhangi bir tohumun kötü sonucu (etkili olmuş) ise bu beş türlü sebebin hepsi var ise o yaratık derhâl cehennemde doğar.*” (M. 146-11/12).

I.1.7.4. Gelecek Zamanın Şartı

-üzeliksiz üsdünki yig köni tüz tuymağ burқан kutinga evirdiler evirerler evirgeyler erser :: :: ançulayu oğ biz yeme ötügçi bolmış buyan edgü kılınçımıznı üyeliksiz yig üsdünki köni tüz tuymağ burқан kutinga evire teginür biz tip timiş kergek.. “*.... Daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru, düz sezme (Anuttarasamyaksambodhi) (adlı) Buda kutsallığına çevirdiler, çevirirler, çevirecekler ise; böylece biz de ricacı olmuş iyi davranışımızı daha üstü bulunmayan, mükemmel, (en)*

üstün, doğru düz sezmek (Anuttarasamyaksambodhi) (adlı) Buda kutsallığına saygıyla çeviririz demiş (olsalar) gerek.” (AY III 161-1).

- Amtı közünür üddeki kin keligme üddeki bodisatavlar yeme kılmış buyan edgü kılnçların neteg burқан қutinga түkel bilge biligke evirtiler evirerler evirgeyler erser :: ançulayu oқ yeme men evrinçkençig қоғ parmanular sanınça tınlıg uғuşları birle қop қamaғ kılmış buyan edgü kılnçlarımın үзелiksiz üstünki yig көni түz tuymaқ burқан қutinga түkel bilge biligke evire teginür’men.. “*Şimdi (bu) görünür zamandaki, ilerde gelecek zamandaki Bodhisattvalar da işlemiş (oldukları) iyi davranışlarını nasıl Buda kutsallığına, eksiksiz bilge bilgiye çevirdiler, çevirirler, çevirecekler ise, aynı şekilde ben de (havada) dönüp dolaşan zerrelere (Paramanu) sayısınca canlı soyları ile, bütün işlemiş (olduğum) iyi davranışlarımı, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksambodhi) (adlı) Buda kutsallığına eksiksiz bilge bilgiye saygıyla çeviririm.” (AY III 171-16).*
- Burқан қутın bulu yarlıқамışların көрkitü yarlıқap nomluғ tilgen evirip үlgüsüz sansız tınlıglarıғ ozғuru қutғaru yarlıқadılar :: yarlıқayurlar yarlıқағaylar erser .. ançulayu oқ men yeme қutrulmaқ күsüşlüg теңrim қamaғ tınlıg oғlanları birle ol antaғ yoleştürgülüksüz üsdünki yig tözgerinçsiz edgüleriғ egsüksüz түkel бүtürgeli udaçı bolayın “*Buda kutsallıғını bulabildiklerini gösteriverip, öğreti tekerleғini çevirip, hadsiz hesapsız canlıları kurtarıp, buyurdular, buyururlar, buyuracaklar ise; bu şekilde, ben de kurtulmak istekli (olarak), efendim, bütün canlılar ile, öylesi karşılaştırılmaz, (en) üstün, mükemmel, benzersiz derecedeki iyilikleri, eksik-siz, tüketesiye bitirebilecek olayım.” (AY III 174-18)*

Tablo: 7 Şart Kipinin Birleşik Çekimli Fiillerle Kullanım Sıklığı

	İKPÖ	KİP	AYŞÇ	M	HT X	AY III	UÜH	AY VI	AY VII	Toplam
Geniş Zaman	1			5		3	1	5	1	16

Çekimleri										
Görülen Geçmiş Zaman Çekimleri	1		6	36	4	6			1	54
Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimleri				8		3				11
Gelecek Zaman Çekimleri						3				3
										84

Eski Uygur Türkçesinde şart kipiyle çekimlenmiş bir fiil sıklıkla görülen geçmiş zamandan sonra gelerek “görülen geçmiş zamanın şartı” çekimini oluşturmuştur. Bu yapıda kurulan cümleler genellikle tahmin-faraziye anlamını oluşturan cümle gruplarıdır. Bu yapıyı sıklık olarak geniş zaman çekim grubu takip etmektedir. Taranan dokuz eserde şart kipiyle çekimlenmiş 545 fiilden 84 tanesi bildirme kipleriyle çekimlenmiş bir fiilden sonra gelerek birleşik çekim oluşturmuştur.

I.2. ŞART KİPİNİN İŞLEVLERİ

Eski Uygur Türkçesinde şart kipi “şart” anlamının dışında 16 farklı işlevde kullanılmıştır. Ortaya çıkan her bir işlev Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanılan dilin işlekliliğini ve anlamsal zenginliğini ortaya koymasından önemlidir. Şart anlamının dışında “varsayım-ihtimal-olabilirlik, istek-dilek, kararlılık- şartsızlık, ikaz-uyarı, kesinlik, emir-ısrarlı bir dilek- rica, kuvvetli şart (birden fazla şartın tek bir sonuca yönelik işlevi), durum bildirme- genelleme- açıklama- bilgilendirme, tavsiye, geçmişe dayalı varsayım, pekiştirme- ön plana çıkarma, geleceğe yönelik beklenti varsayım, danışma- hesap sorma sorgulama, zıtlama, derecelendirme- karşılık gelme- karşılaştırma, sebep-sonuç, tahmin faraziye” anlamlarına gelen kullanımlar şart kipinin farklı işlevleridir.

I.2.1. ŞART İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eylemin gerçekleşmesinin bir şarta bağlı olduğu durumların anlatılmasında, –sar, -ser ekini almış yardımcı cümle, ana cümlede koşulu durumundadır. Ana cümledeki eylemin gerçekleşebilmesi yardımcı cümle durumundaki şartın sağlanıp sağlanamayacağına bağlıdır.

- Ulug küçlüg kutlug bodisavatlar ermeser bu yerke neñ tegmegey..erti.. “*Büyük, güçlü ve kutsal ruhla donanmış Bodhisattva’lardan (biri) olmasaydı, buraya kadar gelemezdi.*” (İKPÖ XLV/3).
- Anın birök kayu eligler hanlar bo nom erdinig boşgunsarlar tutsarlar ayasarlar ağırlaslar eşidserler tıñlasarlar; ötrü ol eliglerniñ hanlarınıñ ig ağıgı ada tudaları bar erser barça yokadıp ençgülig esengülig bolgaylar; “*dolayısıyla herhangi bir*

hükümdar bu öğreti mücevherini öğrenip tutsa saygı gösterse, dinlese ondan sonra hükümdarların hastalık sıkıntıları var ise hepsi yok olup huzurlu olacaklar.”(AYS VI. -0144).

- koy yılki egidser yılına aşılır bay bolur “*Koyun ve sığır beslerse, onlar yıldan yıla çoğalır ve insan zengin olur” (İKPÖ XIII/5).*
- közünür üdde tuğgılı umağuşa erser.. ötrü kin keligme üddeki tüş birteçi adartmağı yeme ikileyü takı turu umaz .. “*Görünür zamanda doğamadıklarında ise, daha sonra, ilerde gelecek zamandaki yemiş verecek (olan) engellemeyi de yeniden bir daha sürdüremez(ler).* (AY III 145-10).
- Yinçürü yükünzün burkanka nom erdini kutıña: bodisatavlar ulatı: pratyikabutlar arhantlarka: anta basa yükünsün ezrua hormuzta teñrilerke: yertinçü yer suv küzetçi: tört maharaaç teñrilerke: takı yme bar erser: çahşapudlıg edgülerke olarka yme kop köñülin: ağır ayag kılzunlar: “*Eğilerek secde etsin Buddha’ya, öğreti mücevherine, Bodhisatavlar’a ve ayrıca Pratyikabutlara ve Azizlere. Sonra secde etsin, Ezrua ve Hormuzta Tanrılara yeryüzünü koruyan dört Maharaaç Tanrılar’a. Ve ayrıca var ise eğer, inançlı(lara) (ve) iyilere. Onlara da yine bütün kalpleriyle, derin saygı duysunlar.*” (AY VII. 609).
-Nirvanağa kirgeli uğrayu yarlıkamış büğü biliglig burkanlar erserler :: ol kamağ burkanlar kutıña yilikimiztin süngükümüzdin’berü kop süzük köñülümüz üze töpümüzni yirke tegürüp yinçürü töpün yukünüp ötüğçi bolu teginür biz:: “*Nirvâna’ya girmek için özellikle buyurmuş, bilgelik sahibi Budalar iseler (işte) o bütün Budalar kutsallığına iliğimizden kemiğimize varıncaya dek bütünüyle temiz gönlümüz ile başımızı yere değırip, baş(ımız)la secde ederek eğilip ricacı oluruz.*”(AY III 159-12).
- Törtünç yirtünçüke artukrak ilinmiş yapsınmış köngüllüg erser:: bo tört türlüg kılınçlar alp tarıkguluk titirler:: “*Dördüncüsü, dünyaya haddinden fazla bağlanmış, yapışmış ise; (işte) bu dört türlü davranışların uzaklaştırılması zordur.*” (AY III. 148-17).
- Maña edgü sakinçınaz bar erser maña amtı bir kuñkayu tilep kelürün “*Benim için iyi bir düşünceniz varsa, bana şimdi bir kopuz isteyip getirin.*”(İKPÖ LXIX/6).

- Tavar kazanmak neñ toluy ögüzke kirip köñülteki küsüşin kıanturgalı sakınsar bulunçusuz çi[n?]temani erdini bulsar kıamag yertünçüdeki tınlıglarınñ küsüşin “*Mal mülk kazanmak komusunda, insan, okyanus ırmağına gidip, gönliündeki arzularını doyurmayı düşünse ve bulunmaz çintâmani mücevherini bulursa, bu dünyadaki bütün canlıların arzularını [yerine getirebilir?]*” (İKPÖ XIV/8).
- (Tevlig) kürlüg erserler telim öküş yazuqlarıña kırkıncıuzaymançsız erserler kıanti kılu içkermedük erserler olar ol oğurda açığ emgekke tegmiş erserler..yime ilkideki yavaz öğretileriñe inçe sakınç sakınurlar.. “*Hilekâr iseler, pek çok günahları yüzünden korkmaz, çekinmez iseler, af dileyip boyun eğmedi iseler, bunlar bu sebepten acı ızdırâba dıçar olmuş iseler, yine eski zamanlardaki kötü işleri ve davranışları dolayısıyla şöyle düşünürler:*” (M 125-18/20).
- Kim taluykıa barayın teser kırınçlar oğlum teğinke eş boluñlar “*Kimler ‘okyanusa gideyim’ derlerse gelsinler (saraya girsinler) ve oğlum prensin arkadaşı olsunlar.*” (İKPÖ XXII/2).
- Yarlıg bolmaz erser bu yerde yoqqaru yoqqaru turmaz men, “*eğer kralbuyruğı (=izni) verilmezse, buradan kalkmayacağım,*” (İKPÖ X/5).
- Şariputri ya birök kim kayu yalañuklar bo daranı nomug eşidip boşgunsarlar tutsarlar okısarlar sözleserler kertgünserler uksarlar: olar yme Montag ok ayagka çilteğke teggeli tegimlig bolup bo ok avant tıtag üze üzeliksiz yeg tüşüg buldaçı bolurlar tep yarlıkadı: “*Ey Şariputri bunun yanında hangi insan bu dharani öğretiyi işiterek, öğrenip akılda tutsa, okuyup söylese (ve) doğruluğuna inanıp (bütünüyle) anlasa, onlar da aynı şekilde saygı gösterilmeye layık duruma gelerek işte bu nedenle mükemmel sonuca ulaşacaklardır’ diye buyurdu.*” (AY VII. 89).
- Ol öğretilerde öğretinser bo ayıg kıılınçlar tarıkar kiter:: “*O dersleri öğrenirse bu kötü davranışlar uzaklaşır, gider.*” (AY III 148-23).
- Bulmuş töznüñ edğüsin: adınlarka evirzün: ötrü küsemiş küsüşü: barça kangay bütgey ançata: kanmaz erser küsüşü: üç ay tönı katıglanzun: altı ay tönı tokuz ay: bir yılka tegi evrinüksüzin: ağıncısız katıg çın köñülin: küseyü yalbaru katıglanzun: adınlar köñülin bilmekig: tençridem köz birle teng bolğay tep tedi. “*Bunun*

karşılığında elde edeceği iyiliği başkasına bağışlarsa bütün arzuları gerçekleşecektir. Eğer arzuları gerçekleşmezse üç ay, altı ay, dokuz ay ya da bir yıl boyunca büyük bir kararlılıkla bunu ister ve (bunun için) çaba sarfederse o zaman İlahi göze ve başkalarının düşüncesini bilme yetisine sahip olacaklardır dedi.” (AY VII. 701).

- Tözümün oğuşumın belgürti sözleser inim ölgey “*Kökümü, oymağımı belirten sözler söylersem, küçük kardeşim ölecek.*” (İKPÖ LXVII/2).

I.2.2. VARSAYIM, İHTİMAL ~ OLABİLİRLİK İŞLEVİNDE KULLANIMI

Varsayım, ihtimal, olabilirlik anlamında kullanılmış cümlelerde **birök/birük, kaltı** “*eğer*”, **amtı** “*şimdi*” yapılarının varlığı dikkat çekmektedir. **Birök/birük, kaltı** kelimeleri sıklıkla bir şartın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ihtimalini anlatmak için kullanılmışlardır. **Amtı** “*şimdi*” kelimesi ise zihinde kurmaca bir düşünce oluşturulurken kullanılmıştır. –u, e bil- “*muktedir olmak, yapabilmek*” fiilleriyle de yine, ihtimal ve varsayım anlamları ifade edilmiştir. Varsayım, ihtimal, olabilirlik anlatan cümlelerin gelecek zamana gönderme yaptığı dolayısıyla –gAy gelecek zaman ekini aldığı görülmektedir.

Teklik 1. Şahıs

- Amtı men bu erdini birle barsar men kamag tınlıglarkça artuğ asıg tusu kılu umagay men “*Şimdi ben bu mücevherle birlikte gidersem, bütün canlılara fazla yarar sağlayamam*” (İKPÖ XXXIV/5).
- Birök bularkça edgü ögli törüsince tapag uduğ kılmasar men işlerim adaşlarım tip adamışım sözlemişim yoksuz bolğay. “*Ben tutup da bunlara hüsnü niyet icabatına göre ızazü ikramda bulunmasam, [onları] ‘eşlerim dostlarım’ diye adlamaklığım manasız olur.*” (UÜH D-69).

Teklik 2. Şahıs

- ... kopta kötrülmiş nom iligi atlıg nom bitigig tükel bütün bititgüke kösüş öritkeli usarsen, bu emgekinidin ozgalı kırtulgalı uğay erdiñ tip tidiler. “... çok yüksek, şeriatın şahı adlı şeriat kitabını tamamiyle, büsbütün yazdırmaya arzu göstere bilseydin, bu sıkıntıdan kurtula-bilecektin, (deyip) dediler.” (AY SÇ 11-7).

Çokluk 2. Şahıs

- Ol lenxua yolug yoguru usar siz ötrü lö kanı erdinilig balıkkı orduka teggey siz.. “Eğer bu lotus yolunu aşabilirsiniz bir süre sonra, Ejderhalar Hanı’nın mücevherli şehrine ve sarayına ulaşacaksınız.” (İKPÖ XXXIX/2).
- Birök sizler meniñ ötimin erigimin tutsarsızlar kop ödün maña yakın bolmış bolğaysızlar. “Sizler benim nasihat[ler]imi tutarsanız her zaman bana yakın bulunmuş olacaksınız.” (UÜH D-42).

Teklik 3. Şahıs

- Amtı eçim taluyka barıp erdini kelürser taķı ağırlıg bolgay “Şimdi, ağabeyim okyanusa gider ve mücevheri getirirse, daha da çok beğenilecek” (İKPÖ XXIX/3).
- Birük oğulum bu tüşte tirig esen kavıssar, ölser meniñ etüzüm emgenmegey men artı. “Eğer oğlum buraya sağ salim kavuşsa idi kendim ölsem hiç yanmazdım (deyip) dedi.” (AY SÇ 623- 15/16).
- Kaltı kişiniñ bar erser, erdini kamtsi evinte, ne kergeki boltukda, tapınça bütar köñül eyin, “Eğer herhangi bir insanın evinde mücevher Kamtsi varsa istekleri gönünce olur.” (AYS VI. -1221).
- Biz kamağun yılķılarnıñ öngre yalanguk azunlardaki ayıg kılınçlar küçinte bu oğurta yılķı azunıta toğdumuz erti. Öteg birim öteglegülık yıl ay öd kolu sakış tolsa tükeser, munta etüz kōdup kişi azunıta toğar ertimiz. “Biz vaktile hayvanların daha (önce) insan mevcudiyetindeki fena amelleri yüzünden (o zaman) hayvan mevcudiyetinde doğdu idik. Borç ödeyecek (ödemeli olan) aylar yılların

zamanı dolup tükenirse, burada vücudumuzu terk edip insan mevcudiyetinde doğacaktık.” (AY SÇ 6-19).

- kaltı bir okşağı biliglig işilerniñ amrak oğulkıyasın kadir bars tutmuş bolsar. ol işiler sigiriyü tegip bars ağızta kençkiyesin suçulu aslar balıg başlıg kanlıg yinlig kençkiyesin iki emigi ikin ara kuçup sever amrayur erser antada taķı yigrek ayağķa tegimlig maytrı bodisvt nızvanılıg yeklerig barslarıg buu altızmış kamağ biş ajun tınlıgıarağ seve amrayu küçlüg yarlıkançuçı bilig öritir .. *“Akıllı, zarıf kadınlardan birinin sevgili oğulcuğunu yırtıcı bir kaplan yakalamış olsa, bu kadın seğirterek varıp kaplanın ağızından yavrucuğunu çekip alsa; yaralı, üstü başı kan içinde olan yavrucuğunu bağırına (: iki memesinin arasına) basıp sevse, bundan (daha iyisi olarak: Hürmete lâıyk Maytrı Bodhissatva, ihtiras şeytenleri kaplanları (cesaretini yitirmiş) bu bütüñ beş varlık şekli içinde bulunan yaratıkları sevmek için büyük bir acıma duygusu besler.”* (M 83-17).
- Birök yene bu nom erdini içindeki kayu kayu yörügleri unıtılsar kalsar biz kamagun ol nomçınıñ köñülüña kirip odunduru sakınduru teginip unıtduru teginmegey biz, *“Eğer yine bu öğretı mücevheri içindeki pek çok söz, pek çok anlam unutulsa biz, tamamen o öğretmenin aklına, düşüncesine girip uyandırıp (hatırlatıp) unutturmayacağız).*(AYS VI. -1287).
- Birök yene bu nom erdiniğ tutdaçı eligler hanlar tört törlüg süülüg kuvragın etinip tümenip ol yağılğalı ugradaçı ellig ygınıñ eline uluşıña bargalı ugrasar, ötrü biz tört maharaç teñriler kentü yeklig içgeklig öz öz kuvraglarımız birle közünmez et’özün ol elig hannıñ süüüñe çerigiñe art basut bolup; yağısın yavıakın kentün yavıadurgay biz, *“Ayrıca bu öğretı mücevherini tutacak hükümdar dört tür askeri topluluğı ile hazırlanıp o savaşımayı planlayan düşmanın ülkesine gitmeye niyetlense bunun üzerine biz dört Mahârâja Tanrılar kendi cinli perili topluluğumuzla beraber gizlenmiş bedenimizle o hükümdarın askerine yardımcı olup düşmanını kendiliğinden mağlub ederiz;”* (AYS VI. – 0116).
- birök kim kayu kişı kang ügüzteki kum sanınça üç ming uluğ ming yırtinçülerte tolu yiti ertiniler urup kamağ burķanlarķa ağır ayağ tapıg uduğ kılsar ..ikinti yene bir kişı yalanguz birök burķanıg nom tilgenin evirtgeli ötüğçi bolsar munung buyanı yeme ok aşnuķı buyanta utar yigedür *“Eğer bazı kişiler Ganj ırmağındaki*

kum sayısınca,i bu üç bin ulu bin dünyalarda bütünüyle yedi mücevherler koyup, bütün Budalara büyüsaygı, ikram, izzet gösterse; ikincisi, yine, yalnız bir kez bile Budaya öğreti tekerleğini çevirmek amacıyla ricacı olsa, bunun iyiliği önceki iyilikten iyileşir, mükemmelleşir.” (AY III 162-4).

Çokluk 3. Şahıs

- Anın birök kayu eligler hanlar bo nom erdinig boşgunsarlar tutsarlar ayasarlarağırlasalar eşidserler tınlasalar; ötrü ol eliglerniñ hanlarınıñ ig agrıg ada tudaları bar erser barça yokadıp ençgölüg esengölüg bolgaylar; *“Dolayısıyla herhangi bir hükümdar bu öğreti mücevherini öğrenip tutsa saygı gösterse, dinlese ondan sonra hükümdarların hastalık sıkıntıları var ise hepsi yok olup huzurlu olacaklar.”*(AYS VI. 140/41/42).
- Birök toyın şamnanç upase upasanç tört törlüg terin kuvrag bo nom erdinig boşgunsarlar tutsarlar, kenürü yadıp işleserler küyü küzetü tutup adasın tudasın tarkarıp enç mañike tegingey *“Eğer rahip, rahibe, mümin, mümine, (bu) dört tür topluluk, bu öğreti mücevherini öğrense bütünüyle yayıp çalışsalar koruyup tehlikeleri uzaklaştırıp huzura erecekler.”*(AYS VI. -0832/33).
- Birük oğulum bu tüşte tirig esen kavışsar, ölser mening etüzüm emgenmegeymen arıtı. *“Eğer oğlum buraya sağ salim kavuşsa idi kendim ölsem hiç yanmazdım (deyip) dedi.”*(AY SÇ 623- 15/16).
- Atı kötrülmiş ayagka tegimlig teñrim, birök eligler hanlar kaltı teñrim siz yarlıkaguçı bo töreçe evrilip bo törölerig tükel kılıp bo nom erdinig eşidserler, yine bo nom erdinig boşguntacı tutdaçı tört törlüg terin kuvragıg yme ayasaraçın sar ögser küleserler ötrü ol yalañuklar hanı bizni ögürzün sevinzün tep sakınasalar, inçip o nomçı olorguluk asan tüpiña yaguk yıdılg yıparlıg suv töküp tüü törlüg esriñü hua çeçekler saçıp kim biz kamagun ol yalañuklar hanı birle olorup nom tınlaguluk tört örgünler kılzun, *“Yüce tanrım, eğer hükümdarlar böyle efendimizin buyurduğu bu öğreti gereğince hareket edip bu öğretileri eksiksiz yerine getirip bu öğreti mücevherini dinlerlerse, yine bu öğreti mücevherini öğrenip, gerçekleştirip dört tür topluluğa da saygı gösterir, överlerse sonra o insan hükümdar bizi mutlu etsin diye düşünürlerse böylelikle o öğretmenin oturduğu makama yakın bir yerde güzel*

kokulu sular döküp türlü türlü, rengârenk çiçekler saçıp ve hep beraber o insanlar hanı ile birlikte oturup öğretiyi dinlemek için dört taht yaratsın.” (AYS VI. – 0445).

- Atı kötrülmüş ayagka tegimlig teñrim, birök ol eligler hanlar bo nom erdinig boşgundaçı tutdaçı tört törlüg terin kuvragı ayayu ağırlayü küyü küzetü tutup kaltı ögi kanı kentü oğlin kızın oğşayurça amrayurça ne kergekin egüksüz tüzü tüketi berserler, ötrü biz kamagun ol elig hanıg küyü küzetü tutup, kamag yalñukka barçaka bir yanlıg ayatgay ağırlatgay biz, *“Yüce tanrım (Lokajyestha), eğer o hükümdarlar bu öğreti mücevherini öğrenecek gerçekleştirecek dört tür topluluğa da saygı göstererek koruyup sanki anne babanın kendi oğlunu kızını severmişcesine ne gerekiyorsa eksiksiz tamamıyla verdiklerinde biz bütün o hükümdarı koruyup bütün insanlara eşit şekilde saygı göstereceğiz.”* (AYS VI. – 0086).
- Birök kayu eligler hanlar bo nom erdinig süzök kertgünç köñülin eşidür tıñlayur erken, ol eliglerniñ hanlarınñ eliñe uluşıña yaguk yagısı yavlakı ol elig uluşug artatgalı buzgalı sakınçın süülegeli ugrasarlar; inçip bo nom erdininiñ çoğınta yalınnta, ol süülegeli ugramış elig yagınıñ elinte uluşınta erüş üküş yavız irü belgüler belgürtüp ig kegen adası üküş bolmagay, *“Eğer herhangi bir hükümdar bu öğreti mücevherini gönülden dinlerken, o hükümdarların ülkesine yakın düşmanı o ülkeyi tahrip etmek düşüncesiyle savaşmayı planlasa böylelikle bu öğreti mücevherinin gücü sayesinde savaşmaya gelmiş (olan) düşmanın ülkesinde pek çok kötü belirtiler ortaya çıkıp hastalık sıkıntısı çok olmayacak.”* (AYS VI. - 0106).
- Bu nom erdini içindeki arıg sözün eşidü, tıñlayu, öğretinü bilserler, anıng tüşi utlısı sözleyü yitinçsiz titir. *“Bu mukaddes cevher içindeki arı sözü dinleyerek dini icapları eda edebilseler, onun ecri söyleyip bitirilmez.”*(AY SÇ 23-16).
- Birük kim ayıg kılınçlıg qararıg biligsiz kögüzlüg erser uzun turkaru kuanşı im pular atın atayu tapını udunu teğinsir erüş qararıg biligsiz biliginte kiter kögüzi bolur yaruğ bilge *“Bir canlı varlık, kötü amelli, kararmış biligsiz gönüllü ise (bu canlı varlık da) uzun müddet Kuanşı im pularadını saygıyla anar,(ona) tapınır (ve) uyarsa, kara gönlündeki bütün karanlık ve biligsizlik gider, gönlü parlak ve hakîm olur.”* (KİP. C 43/66).

- Kayuda birök padakları üjikleri kalsar unitılsar köñüllerinte kelürüp açuk adırtlıg közüntürü tegingey men:: “Eğer (bu öğreti mücevherinin) şiiirleri, harfleri kalsa, unutulsa (onları) gönüllerine ulaştırıp açıkça görünür kılacağım.” (AY VII. 356).
- Atı kötrülmüş ayagka tegimlig teñrim birök kim kayu nomçılar bo altun öñlüg yaruk yaltırıklıg kopda kötrülmüş nom erdinig nomlaguçı erser: men olarnıñ bilge biliglerin tıñurmakların asa üsteyü tegingey men: “Adı Yüce, Saygıdeğer Tanrım, eğer öğreti ustaları, bu altın renkli, parlak ışıklı, büsbütün yüce öğreti mücevherini tebliğ ederse ben onların bilge(lere özgü) bilgilerini, belagat güçlerini çoğaltarak arttıracacağım.” (AY VII. 352).

I.2.3. İSTEK-DİLEK İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Türkçe döneminde -sar, -ser eki ile çekimlenmiş fiillerin şart çekiminde olduğu, bu dönemde istek bildirmediği düşünülse de aşağıdaki cümlede –sar ekinin istek anlamı verecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Teklik 1. Şahıs

- Kim kayu tınlıgarka tüzü.. tüketi asıg tusu kılı usar men. “Çünkü hangisi olursa olsun canlıların hepsine, tam olarak yarar sağlayabilmek istiyorum.” (İKPÖ XXXV/4).

I.2.4. KARARLILIK, ŞARTSIZLIK İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde **kayuları erser** “hangisi olursa olsun”, **kayuda...erser** “nerde olursa olsun”, **neçükin erser** “her ne şekilde olursa olsun”, gibi yapıların kullanıldığı cümlelerde her ne şekilde olursa olsun sonucun

değişmeyeceği anlamları verilmek istenmiştir. Bu gibi ifadelerle cümlelere herhangi bir şarta bağlı olmaksızın, durumun gerçekleşeceği anlamı yüklenmiştir.

Teklik 3. Şahıs

- Anın kim kayu toyın şamnanç upasi upasanç dört türlü tirin kuvrag kayuları erser birök kayu kayu yir orunta bo nom ertinig okısar sözleser kingürü nomlasarlar ötrü ol yir orunta dört türlü uluğ asıg tusu bolğay:: “Onun için herhangi bir rahip, rahibe, imanlı kişi, inançlı kadın, bu dört tür topluluktan hangisi (olur) ise (olsun); eğer herhangi bir yerde bu öğreti mücevherlerini okusa(lar), söylese(ler), bütünüyle anlatsalar, sonra o yerde dört türlü fayda olacaktır.” (AY III 191-17).
- Uluğ ilig tınlıklar toğum üze erklig bolurlar. Kayuda toğğalı tapları erser anta toğum azun tutarlar. “Ulu emîr, mahlûklar doğum hususunda ihtiyar sahibidirler. Her nerede (her ne kılıkta olarak) doğmak isterseler orada (o kılıkta) doğarlar. (UÜH B-9).
- Tek bizinge neçükin erser amraqlartın adırguluk emgek bolmazun erti tip qorqarmn tip. “Yalnız, her ne olursa olsun bizi yakınlarımızdan ayıracak sıkıntı olmasın, korkuyorum dedi?”⁵ (AY SÇ 609-2).
- Anın amtı türk yigit erken kayu erser bir nom bitig bititelim “Bundan dolayı Şimdi gücümüz, kuvvetimiz yerinde iken hangisi olursa olsun, bir din kitabı yazdıralım. (M 39-17).
- Bizni ölürmegil ne emgek erser munta oğ emgenelim. İsig özümüzni adırma tip muntağ tiyürler “Bizi öldürme! İstirabımız ne (kadar büyük) olursa olsun, ille burada çekmek isteriz. Canımızı alma! derler.” (UÜH C-23).

⁵ “Yalnız nasılsa bizi yakınlarımızdan ayıracak sıkıntı olmasın idi deyip korkuyorum dedi.” Metnin orijinalindeki anlam bu şekildedir. Yukarıdaki anlamın daha uygun olduğu düşünülmüştür.

I.2.5. İKAZ, UYARI İŞLEVİNDE KULLANIMI

Tüm dinler için bir korku metaforu olan cehennem, insanların dini hayatlarını düzenleyebilmeleri için din öğretilerinde, kutsal kitaplarda önemli bir yere sahip olmuştur. Budizm inancında var olan reankarnasyon, insanları günahlardan uzaklaştıran bir inançtır. Kötü insanların bir sonraki yaşamlarında cehennemde doğmaları fikri, budizm inancında caydırıcı bir düşüncedir. Bu sebeple aşağıda örnekleri verilen cümlelerde **tamulug bolur** “*cehennemlik olur*”, **tamuda toğarlar** “*cehennemde doğarlar*”, **örtlög yalınlıg temirliğ çomağın bergen toқыurlar tülürürler** “*alevli, demirden çokmaklar ile, kamçılar ile vururlar, çarparlar*” gibi ifadelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca cümlelerde alқura rap, tapn, maharurap, sañat, avış gibi cehennem isimleri cezanın niteliğini belirtmesi açısından önemlidir. Cehennem metaforu, insanları kötü amellerden uzaklaştırmak için bir uyarı, ikaz olarak kullanılmıştır.

Teklik 3. Şahıs

- Kayu kişi ög kañ könlin bertser ol tınlıg tamulug bolur “*Hangi kişi ana ve babasının gönlünü kırarsa, o kişi cehennemlik olur*” (İKPÖ XI/5).
- ...señik señrem sanlıg edin (tavarın) yimenler yuñlamañlar... birük yiür yuñlayur erser.. (ol) ödün avış tamuda açıg (emgek) emgengey sizler.. “*Manastıra âit malları yemeyin, kullanmayın!... eğer yer ve kullanırsa... o zaman Aváci adlı cehennemde büyük acı çekeceksiniz.*” (M 127-27).
- Kim ölüť ölürgüçi erser ol ayıg kılıñ tüşin kentü özi aşayur. adın kiři aşamak törüsi yok. “*Kim canlı [mahlûk] öldürse, o kötü fi’linin semeresini [=cezasını] kendi çeker; başka kimsenin çekmesi, kanunda yoktur.*” (UÜH C-120).

- (Ayıg) yavlakutlilig erser.. bu biş türlüg avantalar tükel erser ol tınlıg uzatı tamuda toğar.. “*Herhangi bir tohumun kötü sonucu (etkili olmuş) ise bu beş türlü sebebin hepsi var ise o yaratık derhâl cehennemde doğar.*” (M 146-13/14).

Çokluk 3. Şahıs

- Kim kayu tınlıg kişi etüzinte erken yokkuruğ irt birt aşıp üstep ödsüz qolusuz tartıp isip irt birt kolsarlar.. bilge biligig boşgunmiş bilgelerig toduçuz kılsarlar.. küniçi...-/i küçlüg bolup tınlıglarıg ...-keyürler ol tınlıglar... tamuda toğarlar.. “*Bir kimse insanlar âleminde iken boşuna (?) vergileri çoğaltıp vakitsiz ve sırasız çekip el koyarak vergi istemiş olsalar, hikmeti öğrenen hakîmleri küçümseseler, kıskanç,...kudretli olup yaratıkları...bu yaratıklar...cehennemde doğarlar.*” (M 151-9).
- ..Yok... mün kadağ sözleserler.. bu münkadağ aşıp üstep sözleserler .. kim yime toyın şmnanç baçağ olurmuş tınlıglarıg çşaputlarıntın tayıtsarlar kim yime dıntarlarıg tokısarlar sökserler.. bu munça türlüg tınlıglar alku tapn tamuda toğarlar.. “*Yok... kötü ve fena konuşsalar, bu (kötü) ve fena (şeyleri) çoğaltıp söyleseler, râhip ve râhibeleri, oruç tutan insanları (bu) ibâdetlerinden ayırsalar, bütün bu yaratıklar hep Tapana cehenneminde doğarlar.*”(M 156-35).
- Edgü kılsar ayıg tüş bulır ayıg kılsar edgü tüş bulır tip tıgliler tevlig kürlüg yazukuğ örtgüçi erserler tınlıglar munça türlüg tsuyluğ irincülüğ yalañuklar alku maharurap tamuda toğar “*‘İyilik yapsa kötü sonuç; kötülük yapsa iyi sonuç elde eder’ diye söylerler. Hile ile günahlarını gizleyenler ise, yaratıklar bunca günahkâr insanlar hep Mahâraurava cehenneminde doğarlar.*” (M 155- 58/59).
- Kim kayu tınlıglar adın tavarın oğurlasalar törüsüzün küçeyü qunup alsarlar..kim yime urunçağ urmuş tavağa tanıp birmeserler ezük yalğan taulı sözleserler.. edgü kılsar ayıg tüş bulır ayıg kılsar edgü tüş bulır tip tıgliler tevlig kürlüg yazukuğ örtgüçi erserler tınlıglar munça türlüg tsuyluğ irincülüğ yalañuklar alku maharurap tamuda toğar “*Hangi yaratıklar başkalarının, verilmeyen çeşitli (!) mallarını çalsalar, gayri meşrû bir şekilde zor kullanarak, gaspedip çalsalar, ve yine emânet olarak verilen malı inkâr edip iâde etmeseler, yalan ve yanlış esaslardan,*

görüşlerden bahsetseler, (meselâ) ‘iyili yapsa kötü sonuç; kötülük yapsa iyi sonuç elde eder’ diye söylerler. Hile ile günahlarını gizleyenler ise, yaratıklar bunca günahkâr insanlar hep Maharaurava cehenneminde doğarlar.” (M 154-54).

- Kim yime ögrünçeñ sevinçeñ könüllüg erserler.. kim yime adın kişiniñ tapıgın uduğın alıp iş bütürmeseler bütmiş işig artatğuçılar.. bu munça türlüğ tsuyluğu yazukluğu tınığlar alķuraurap tamuda toğarlar.. “*Sevinçli, neşeli olanlar, başkalarının işini gücünü alıp (o) işi ifâ etmeyenler, ifâ edilmiş işi bozanlar. Bunca günahkâr yaratıklar hep Raurava cehenneminde doğarlar.” (M 153-16/20).*
- Kim yime (edgü) kutluğ tınığlarķa sizik köñül turgursarlar.. yok... mün kadağ sözleserler.. bu mün kadağ aşıp üstep sözleserler.... Kim yime toyın şmnanç baçağ olurmuş tınığlarığ çşaputlarıntın tayıtsarlar kim yime dıntarlarığ tokısarlar sökserler.. bu munça türlüğ tınığlar alķu tapn tamuda toğarlar.. “*İyi ve mutlu kimselere (karşı) şüphe duyguları besleseler; yok... kötü ve fena konuşsalar, bu (kötü) ve fena (şeyleri) çoğaltıp söyleseler, râhip ve râhibeleri, oruç tutan insanları (bu) ibâdetlerinden ayırsalar, bütün bu yaratıklar hep Tapana cehenneminde doğarlar (M 156-33/42).*
- Kim kayu tınığlar adın tavarın oğurlasalar törüsüzün küçeyü kunup alsalar.. kim yime urunçak urmuş tavarığ tanıp birmeserler ezük yalğan taulı sözleserler.. edgü kılsar ayığ tüş bulır ayığ kılsar edgü tüş bulır tip tıgliler tevlig kürlüg yazukluğu örtgüçi erserler tınığlar munça türlüğ tsuyluğu irincülüğ yalañuklar alķu maharurap tamuda toğar “*Hangi yaratıklar başkalarının, verilmeyen çeşitli (!) mallarını çalsalar, gayri meşrû bir şekilde zor kullanarak, gaspedip çalsalar, ve yine emânet olarak verilen malı inkâr edip îade etmeseler, yalan ve yanlış esaslardan, görüşlerden bahsetseler, (meselâ) ‘iyilik yapsa kötü sonuç; kötülük yapsa iyi sonuç elde eder diye söylerler.’ Hile ile günahlarını gizleyenler ise, yaratıklar bunca günahkâr insanlar hep Mahāraurava cehenneminde doğarlar.” (M 154/155 – 57/2).*
- Kim yime kişi ajunıta erken kişig tokığuçı tonlağuçı erserler oğrı igid erserler.. ol tınığlarığ şanât tamuda örtlüğ yalınlığ temirliğ çomakın bergen tokıyurlar tülürürler.. “*Ve yine insanlar âleminde iken insanları döven, hırpalayanlar ve*

yalancı dolancı idi iseler; bu yaratıklara, Sangâhta adlı cehennemde alevli, demirden çokmaklar ile, kamçılar ile vururlar, çarparlar.” (M 151-21/22).

- Kim yime toyın şmnanç bağağ olurmuş tınlıglarığ çşaputlarıntın tayıtsarlar kim yime dıntarlarığ tokısarlar sökserler.. bu munça türlüğ tınlıglar alku tapn tamuda t(og)arlar.. “*Râhip ve râhibeleri, oruç tutan insanları (bu) ibâdetlerinden ayırsalar, bütün bu yaratıklar hep Tapana cehenneminde doğarlar.*” (M 156-38).

I.2.6. KESİNLİK İŞLEVİNDE KULLANIMI

Dine ait bilgilerin verildiği, insanların yönlendirilmeye çalışıldığı metinlerde kesinlik ifadesi ön plana çıkmaktadır. Dini metinlerin inandırıcı olabilmeleri için kesinlik bildiren yargılara dayanma zorunluluğu bulunmaktadır. **Utgurati** “*muḥakkak, şüphesiz*”, **seziksiz** “*şüphesiz*”, **neḡ** “*hiçbir şekilde*” gibi zarfların da kullanıldığı aşağıdaki cümleler çoğunlukla geniş zaman ve gelecek zaman çekimleriyle dikkati çekmektedir.

Çokluk 2. Şahıs

- Bo nom eligi sudurka usar sizler yarlıgça, buyan edgü kılğalı, bilge bilig çoğ yalın, tükel bolgay barçanıḡ, “*Bu öğreti hükümdarı sûtra(nun) buyruklarına uyarsanız erdem kazanmak için bilge ve heybetle donanacaksınız.*” (AYS VI. – 1229).
- Kaçan teḡriler kuvraḡıḡa katılıp asurelar birle süñüşgeli ugrasar sizler, ürüg uzatı sizler ök utdaçı yegeddeçi bolgay sizler, “*Tanrılar topluluḡuna katılıp şeytanlar ile savaştığınızda (onları) yenip alt edeceksiniz.*” (AYS VI. -0030).

Teklik 3. Şahıs

- Yıd tütsüg ħua çeçek buşı birser..üç kat yir suvda edgü at kü bultaçı bolur..konukluk ev bark buşı birser.. üstün teḡri yirinte altın yalaḡuk etüzinte ulatı nırvanlıḡ orun bultaçı bolur.. İdiş tavar buşı birser kop kamaḡ ajunta bilge biligke tükellig bolur içgü ot buşı birser.. alku igler nızvanılarıḡ üzmeledeçi bolur..

“Güzel koku, tütsü ve çiçekleri sadaka olarak verse, üç katlı dünyada iyi bir şan ve şöhrete kavuşur. Misâfirhâneleri sadaka olarak verse, yukarıda tanrılar yerinde aşağıda insan vücudunda vb. Nirvâna yerini bulur. Kap ve malı sadaka olarak verse, bütün âlemlerde hikmete sâhip olur. Sadaka olarak içecek ve ilaç verse, bütün hastalıkları, ihtirasları yok eder ” (M110-19/27).

- Kim kıayı bu burkıan nomınta sansardın ozğalı kıurtulğalı ırgürmeser ol tınlığ utğuratı maytrı burkıan ödınte kıurtulur “*Kim bu burkıan’ın (yani: Şakyâmuni) dininde, Samsâra’dan kıurtulmağđ başaramaz ise, o kimse muhakkak Maytrı burkıan devrinde kıurtulur.*”(M 53-45).
- Kim kıayı kışı kıuanşı im pusarkâ tapığ uduğ ayamak çitlemek atamak kıirtğünmekde ulatı tegürgeli emgek emgenser ol emgeki neng yokşuz bolmaz.. “*Herhangi bir kimse Kıuanşı im pusar’a sayğđ ve hürmet göstermek, (onu) anmak, (ona) inanmak gibi şeylerde kulluk etmek için gayret etse, o emeğđ hiç boşa gitmez.*” (KİP. B6-8/78-81).
- Süñüş çerig içinte: korkınçta turmış tınlıglarığ: azu yme körser siz: ootlug kıarıtma tüşdeçilerig: keçıglerte alp yerte: elçi ogrı üze adakmışlarığ: olarıñ barça uyur siz: korkınçların ketergeli: azu yme bekleser: eligler begler kıayıtı üze: azu yeme tuşduktâ: yağılar adası üze ölümke: kimler birök bir köñülin: nomug tutsar sızıne: kıurtulurlar korkınçtın: ol emgektin seziksiz: “*Savaş alanlarını, korkuya kapılan canlıları ya da ateş çukurlarına düşenleri, zorlu geçitlerde olanları, eşkiyalara rastlayanları gördüğünüzde bütün kötülüklerin giderilmesini sağlarsınız. Ayrıca, hükümdar yasaları nedeniyle cezalarını bekleyenler ya da nefret nedeniyle ölüme maruz kalanlar düşüncelerini sarsılmaksızın bütünüyle size odaklasalar kuşkusuz o sıkıntılardan (o zaman) kıurtulurlar.*” (AY VII. 848).
- Bir uçluğ köñülin üç ertiniğ kuyü küzetü tutsar .. tiring nomlarta ayığlamaksız çulvusuz bolsar .. tükel bilge biliglig ayançang köngül turgursar:: edğü sakınç sakınsar arıyur ayığ kıılınç adartmakı.. “*Bir tarađđ gönül ile üç mücevheri koruyup, tutsa; derin öğretilerde kötülemez, küfürsüz olsa; eksiksiz bilge bilgili, sayğđlı duygu beslese; iyi düşünce düşünse, kötü davranış engellemesi temizlenir;*” (AY III. 148-5).

- Burkan körkin boduğın bezep kimbağ yapşurup ayasar ağırlasar nom erdnig burson kuvrağag tapınsar udunsar ol tınlıglar alku çalaprbasi lu oğrinta kırtulmak yolka tegirler “*Burkan resimlerini renklerle süsleyip, altın varaklar yapııştırıp hüriyet etseler, din cevherine ve cemaate tapınsalar, bu yaratıklar hep Jalaprabhâsa (adlı) ejder sâyesinde kurtulma yoluna ulaşırlar.*” (M 110- 4).
- Öküş buşı birser anmıntın bir tançu aş teginçe ol tınlıkğa utğuratı maytrı burkan belgürer yanı kün küsençig körünç birle tuşar “*Pek çok sadaka verse, hiç olmazsa ufak bir parça yiyecek kadar olsun verse, o kimseye muhakkak Maytrı burkan görünecek ve o, ‘yeni günde’ arzulanan piyese tesâdiif edecektir.*” (M 104-6).
- Anıy ara bir bilge kişi kuanşı im pular atın atasar ol kamağ tınlıglar taluydaki tişi yeklerde ozar kırtulur, “*Onların arasında hakîm bir kimse, Kuanşı im pular adını ansa bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) dişi devlerden kurtulur,*” (KİP C16-17/22-23).
- ..Bilig köñül bolmasar at ön bolmaz..tavranmak bolmasar bilig köñül bolmaz..biligsiz bilig bolmasar tavranmak bolmaz..biligsiz bilig öçser tavranmak öçer..tavranmak öçse bilig köñül öçer..bilig köñül öçser at ön öçer..at ön öçser altı kaçığ orunlar öçer..altı kaçığ orunlar öçser börtmek öçer..amrılır..börtmek öçser teginmek öçer..teginmek öçser...az bilig öçer amrılır..az bilig öçser amrılısar tutyak öçer amrılır..az bilig öçser amrılısar tutyak öçer amrılır.. “*Şuur olmasaydı ad ve renk olmazdı. Davranmak olmasaydı şuur olmazdı. Cehâlet olmasaydı davranmak olmazdı. Cehâlet sönse, davranmak söner. Davranmak sönse, şuur söner. Şuur sönse, ad ve renk söner. Ad ve renk sönse, altı duyu organı söner. Altı duyu organı sönse, temas söner, sukûnet bulur. Temas sönse hissetme söner. Hissetme sönse..Hırslılık söner, sukûnet bulur. Hırslılık sönse, sukûnet bulsa varlığa bağlanma söner, sukûnet bulur.*” (M 98-20/35).
- Kim kayu tınlıg bu kuanşı im pular erdemın büğülenmekin kutadmakın eşidser atın atayu tutsar men ince kolayur men ol tınlıgıñıñ edgü kılınç utlısı ertinü öküş titir.. “*Herhangi bir canlı varlık, bu Kuanşı im pular’ın kabiliyetini büyü gücünü ve canlı varlıkları mesud etmesini işitse, adını durmadan ansa; ben ant içirim: o canlı varlığın o iyi amellerinin sonucu (mükâfâtı) pek çoktur.*” (KİP. 214-215).

- Takı yime kim kayu tınlıg upası upasançlarını biş çşaput bir kün bir tün küzedgülüg baçağ sekiz çşaput arağ turuğ köñülin tutsar alku ol tınlıglar maytrı burқан birle toğarlar “*Ve yine her hangi bir yaratık, mümin ve kadın müminlerin beş ahlâk kuralımı bir gün bir gece tatbik ettikleri oruç (gününde) sekiz aklâk kaidesini temiz kalple tatbik etse bütün bu yaratıklar Maytrı burkan ile birlikte doğarlar.*” (M 77-16).
- Antağ oğrı bar uluğ otka kirser... uluğ suvka kirser ölimegey sıgta tegip öngey “*O sırada(?) [tesadüfen bunlar] büyük bir ateşe girse, [yalazı bunları, bu bodhisattvanın kudret ve ilâhîliği yüzünden yakamaz.] bir denize girse [ve Kuanşi im pular adını çağırırsalar] ıslanmaz ve sığ (bir yere) ulaşıp çıkar.*” (KİP C11-12/16-17).
- küt kolu yalvara ötünser bağda bukağuda yime (ol) tınlıg boşunur. “*Rahmet dileyip yalvarsa o canlı bağ ve köstekden de kurtulur.*” (KİP C27/40).

Çokluk 3. Şahıs

- Bo teñriteñrısı burқанıg bek katıg süzük kirtgünç köñülin üküş atayu öğretig kılsarlar et’öz kodğaysuk üdde ol teñriteñrısı burқанıg körgeli bolğaylar.. “..... *Budayı sıkı, sağlam, temiz inanca sahip gönülle pek çok (kez) anıp ders çalışsalar, vücudun bırakılacağı anda, o, tanrılar tanrısı Budayı görebilecekler.*” (AY III 190-22).
- Bititkeli kodurğalı küsüş turğursarlar kaltı öngdün tavğaç ilinteki Küü Tav atlıg beg teg yügerü otğurağ uluğ tüşinge utlısına tegirler. “*Yazdırmaya(ve) eve koydurmaya arzu ederlerse, kaldı ki, cenubi Çin elindeki Küü Tav adlı bey gibi, hemen (şimdiki zamanda) bütün büyük ecirlere nail olurlar.*” (AY SÇ 23-19).
- Ananta birök kim kayu tözünler oğlı tözünler kızı bo dört türlüg yaşın eliglerniñ atların turgu orunların eşitserler bilserler:: ötrü ol tözünler oğlı tözünler kızı kop türlüg korkınç ayınçlartın ozar kurtulur:: kurug yala kelmez.. “*Ey Anant, hangi asiller oğlu ve asiller kızı bu dört Şimşek Hükümdarı’nın adlarını, buldukları*

yerleri işitse (ve) bilse, o asiller oğlu ve asiller kızı her tür korkudan kurtulur. Kuru iftira (onlara) gelmez.” (AY VII. 171).

- Kayu tınlıklar birök süzük kertgünç köñülün bo daranı nomug sözleserler men ötrü ürüg uzatı ol tınlıkların korkınçta ölümte küyü küzetü tegingey men tep ötünti “Öyleki, hangi canlı saf ve inançlı (bir) gönülle bu öğretiyi söylese ben, o canlıları daima korkudan (ve) ölümden koruyup (onları) gözeteceğim, diye arzetti.” (AY VII. 229).
- Kayu tınlıklar birök bu daraniğ sözleserler busuş sakınç üdsüz ölüm ada tanka tegingey tenrim tep ötündi: “Öyleki, hangi canlı bu daraniyi söylese üzüntü, kaygı, zamansız ölüm ve (herhangi bir) tehlike dokunmaz diye arz etti.” (AY VII. 250).
- Kimler birök ol tenri kızın sizinçileyü ök ögserler: küyü küzetü tutguka ötünseler ötrü olar ulug türlüğ kurtulmakka teggeyler tep yarlıkadı: “Kim Tanrı kızını sizin gibi överse, gözetilip korunmayı dilerse onlar büyük kurtuluşa erecekler.” (AY VII. 920).
- Yeme kimiñ evinte törtün yınak tam üze bo tört türlüğ yaşın eliglerniñ atların öz öz yınaklarınta bitiserler bititserler ol evte yaşın tüşmez yala kelmez :: üdsüz ölüm ulatı “Ayrıca, kim evinde dört duvara bu dört türlü Şimşek Hükümdarı’nın adlarını (her birini) kendi yönüne yazar, yazdırırsa o eve şimşek düşmez, iftira gelmez. Zamansız ölüm ve başka tehlikeler de olmaz.” (AY VII. 178).
-M(e)n ötünmüş bo çintamani erdini atlıg darnim yme birle sözleserler, men ötrü ürüg uzatı tınlıkların küyü küzetü tutup emgekin tolgakın ketergey men “.....benim söylediğim bu çintâmani mücevher adlı Dhârî’n m ile söyleseler. Ben daima canlıları koruyup sıkıntılarını gidereceğim.” (AYS VI. – 0861).
- Birök kim kayu tınlıklar bo ötünmüş daranıların seziksiz bek katıg süzük kertgünç köñülün tutsarlar sözleserler bayadın berüki sizler ötünmüş tüşke utlıka teggeyler tep yarlıkadı: “Öyleki, hangi canlı bu söylediğiniz dharanileri (gönüllerinde) kuşku olmaksızın sağlam saf (ve) inançlı (bir) gönülle öğrenerek söylese, baştan beri söylediğiniz iyi sonuçlara ulaşacaklar, diye buyurdu.” (AY VII. 334).
- Kimler birök ol tenri kızın sizinçileyü ök ögserler: küyü küzetü tutguka ötünseler ötrü olar ulug türlüğ kurtulmakka teggeyler tep yarlıkadı: “Kim Tanrı kızını

sizin gibi överse, gözetilip korunmayı dilerse onlar büyük kurtuluşa erecekler.”
(AY VII. 917).

- Atı kötrülmüş teñrim birök kim kayu tınlıglar bo daranıg ağızlarınta tutup sözleserler azu bititip okısarlar ötrü ol tınlıglarka korkınc ayınc emgek tolgak busuş kadgu üdsüz ölüm yelpikmek agulamak yaşın tüşmekte ulatı ada tudalar kelmegey teñrim tep ötündiler: “*Adı Yüce Tanrım, hangi canlı bu dharaniyi ezberleyerek söylese ya da yazdırıp okusa ve (geleneklerine) uysa o canlılara korku sıkıntı kaygı, zamansız ölüm, zehirlenme, şimşek düşmesi ve başka tehlikeler uğramayacak, diye arz etti.”* (AY VII. 315).

I.2.7. EMİR, ISRARLI BİR DİLEK, RİCA İŞLEVİNDE KULLANIMI

Şart kipinin yardımcı cümle olarak kullanıldığı durumlarda ana cümlemin yüklemi emir kipi ile çekimlenmişse, şart kipi ile çekimlenmiş yardımcı cümlemin anlamı emir kipine bağımlı bir anlam taşımaktadır. Zira şartın gerçekleşebilme ihtimali emirin gerçekleşip gerçekleşemeyeceğine bağlanmıştır. Böylelikle anlamın emir, ısrarlı bir dilek, rica anlamlarına yaklaştığı görülmüştür. Teklik ve çokluk birinci şahıs emir kipi ile çekimlenmiş cümlelerde de istek ve rica anlamının ön planda olduğu görülmektedir.

Teklik 3. Şahıs

- Yerçi suvçı kemiçi bar erser yeme kelzün “*Eğer rehber (olabilecek) gemici varsa, o da gelsin.”*(İKPÖ XXII/5).
- Samtso açarı erser .. nomluğ edremi üze ediz için tiriginte ka/.... Kişike esirgençig yar ölti erser ölmişinteki törüsü yeme .. öngrekilerinke okşamazun....“*Triptaka üstat ise, dinî erdemi dolayısıyla yüksek olduğu için hayatı sırasında.... Kişi(ler)ce esirgenmiş Öldü ise, öldüğündeki töreni de önceki kişilerinke benzemesin....”* (HT X. – 1046).

- Edgü yavlak bulsar birle bulalım “*İyi de kötüyü de bulursak, birlikte bulalım*” (İKPÖ XXX/3).
- Burkanlarınıñ ulsuz tüpsüz edgüleri üze ülgü teng tutup ayığladım tandım erser :: nom-uğ nom ermez tip tidim erser.. nom ermezig nom ol tip kökeddürtüm erser.. munı munçulayu türe büke kılmış kuvratmış kop türlüğ tsuy irinçü ağır ayığ kılnçlarımın amtı bökünkü bok ünte kamağ ontın singarkı bögü biliglig burkanlar çın’kirtü arığ süzük bilge biligleri üze tanuqlamakları uqmakları üze çın’kirtü tüzünmekke tegmegleri öze alkuğun bir teg bilü yarlıkazunlar alkuğun bir teg körü yarlıkazunlar.. “*Budaların dipsiz, temelsiz (=sonsuz) iyilikleri ile denk, eşit tutup kötiledim, yadsıdım ise; öğretiyeye ‘öğreti değil’ dedim ise; öğreti olmayanı (da) ‘öğretidir (Dharma)’ diyerek yücelttim ise; bunu, bu şekilde dürüp bükerek, yapmış, biriktirmiş, (olduğum) çok sayıdaki suç(larımı), kötü davranışlarımı, şimdi, bugünkü bu günde, bütün on taraftaki bilgelik sahibi Budalar, gerçek-doğru, temiz, pak bilge bilgileri ile, gerçek-doğru, parlak-ışıklı gözleri ile, gerçek-doğru tanıtılmaları, anlamları ile, gerçek-doğru düzenlemeye ulaşmaları ile lütfedip hepsini aynı bilsinler, hepsini aynı görsünler.*” (AY III 134-1/2/3/11/14) .

Çokluk 3. Şahıs

- Atı kötrülmiş ayakka tegimlig teñrim bo darni tutdaçı kişiler birök meni körgeli küseserler, ötrü yürüñ ay sekiz yañıta azu yme beş yegirmite uz bedizçig arıg baçatıp beş törlüg bodugka ıgaç yelimin katıp yañı arıg yürüñ bözte otrata teñrim sizñ körkünüzni bedizetzün, “*Yüce Tanrım, bu tılsımı (dhâranî) tutacak kişiler beni görmek istediğinde beyaz ayın 8’inde veya 15’inde usta ressama temiz bir oruç tutturup beş tür boyaya ağaç tutkalını katıp, yeni, temiz, beyaz bir bezin ortasına Tanrım sizin güzelliğinizi resmettirsin.*” (AYS VI. -1002).
- Abam birük bu törülerte ögretingeli usarlar, aşnuça kentüleri öngre ölürü tüketmiş tınlıglar üçün bu nom erdinig bititzünler, okızunlar, okıtzunlar. “*Eğer (ama) bu kanunları öğrene bilirlerse (mumarese yapa bilirlerse), önce kendileri, daha önceden öldürüp tükettikleri mahlûklar için, bu mukaddes cevheri yazdırsınlar, okusunlar okutsunlar.*” (AY SÇ 22-12).

I.2.8. KUVVETLİ ŞART (BİRDEN FAZLA ŞARTIN TEK BİR SONUCA YÖNELİK İŞLEVİ)

Şart cümleleriyle kurulmuş birleşik sıralı cümlelerde asıl eylemin gerçekleşmesi bazı durumlarda birden fazla şart durumunun gerçekleşmesine bağlanmıştır.

Teklik 3. Şahıs

- Ol kalın yağı yavlağ ara kalın satığçılar yolayu ertgeli sakınsar korkuçuluğ busuşluğ erser yana ol biş yüz satığçılardan bir bilür er sartbav satığçılar uluğı ol kalın satığçıları başlap yolçısı yirçisi bolup ertinü öküş ağı barım ağır yükler birle ol yağılar ara uduzup iltgeli sakınsar ertingü alp erür.. *“Bu bir sürü yol kesici arasından, birçok satıcı yola çıkıp geçmeyi düşünseler; korkup sıkıntıya düşseler; yine bu beş yüz satıcıdan bir bilgili kişi, kerven başı (yani) satıcıların büyüğü, bu birçok satıcıyı, (onların) kılavuzu olarak birçok mal mülk (ve) ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçirip götürmeyi düşünse, bu çok güç olur. (KİP. C 29-33/43-48).*
-iglemiştiki otın emin bot ört türlüğ tapıñ uduğın tapınsar udunsar ol ança çın kirtü bursang kuvrağlarğa tapınmağın törümüş uluğ buyan edgü kılınçığ.. yine bo iyin ögrimeklig buyan edgü kılınçığ okşatsar yüleşdürser miñ ülüşinte birine yeme yitmez.. *“Hastalığındaki (verilecek) ilaç, merhem ile, bu dört tür hizmet ile hizmet etse böylesi, içten, doğru rahipler topluluğuna saygı göstermekten ortaya çıkmış ulu iyi davranışı; yine bundan dolayı sevinmekli iyi davranışı karşılaştırsa bin parçasından birine bile yetmez.” (AY III 156-5/10).*
- Kayu yalañuk bo nomug, süzök köñülin eşidip, ağır ayagıg tileser, ed tavarıg küseser, el uluş keñürülzün, erşi karşı bolmazun tep, köñül eyin küsüşü barça kangay tapınça, ugay *“Her kim bu öğretiyi gönülden dinleyip saygı gösterse, malı mülkü istese ülke genişlesin, kavga (anlaşmazlık) olmasın deyip istekleri gönlüne göre gerçekleşecek.”(AYS VI. – 1199/1200).*

- Taluy ögüzke kirser taluy içinteki kara yil kelip kemisin tokıp yekler ergüsi otuğlarında ölüm yirke tegürser anıñ ara bir bilge kişi kuanşı im pular atın atasar ol kamağ tınığlar taluydaki tişi yeklerde ozar kırtulur esen tükel öz yirinte barurlar.. “Deniz (veya) ırmağa girseler (ve) denizde kara yel çıkıp gemilerini parçalayıp (onları insan yiyen) devlerin bulunduğu yere, adalarına (yani) ölüm yerine götürse (ve) onların arasında hakîm bir kimse, Kuanşı im pular adını ansa bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) dişi devlerden kurtulur, sağ salim kendi yerlerine varırlar;” (KİP C13-15/19-21).
- Ol işiler sigiriyü tegip bars ağızında kençki yesin suçulu alsar balıg başlıg kanlıg yinlig kençkiyesin iki emigi ikin ara kuçup sever amrayur erser antada tağı yigrek ayağka tegimlig maytrı bodisvt nızvanılıg yeklerig barslarıg buu altızmış kamağ biş ajun tınığlarağ seve amrayu küçlüg yarlıkançuçı bilig öritir.. “Bu kadın seğırterek varıp kaplanın ağızından yavrucuğunu çekip alsar; yaralı, üstü başı kan içinde olan yavrucuğunu bağına (: iki memesinin arasına) basıp sevse, bundan (daha iyisi olarak: Hürmete lâyıq Maytrı bodhisattva, ihtiras şeytanları kaplanları (cesaretini yitirmiş) bu bütün beş varlık şekli içinde bulunan yaratıkları sevmek için büyük bir acıma duygusu besler.” (M 83-19).
- Bir uçluğ köñülin üç ertiniğ kuyü küzetü tutsar .. tiring nomlarta ayığlamaksız çulvusuz bolsar .. tükel bilge biliglig ayançang köngül turgursar:: edgü sakınç sakınsar arıyur ayıg kılınç adartmakı.. “Bir taraftı gönül ile üç mücevheri koruyup, tutsa; derin öğretilerde kötölemeksiz, küfürsüz olsa; eksiksiz bilge bilgili, saygılı duygu beslese; iyi düşünce düşünse, kötü davranış engellemesi temizlenir;” (AY III. 148-5).
- Atı kötrülmüş ayagka tegimlig teñrim, birök eligler hanlar kaltı teñrim siz yarlıkaguçı bo töreçe evrilip bo törölerig tükel kılıp bo nom erdiniğ eşidserler, yene bo nom erdiniğ boşguntaçı tutdaçı dört törlüg terin kuvragıg yme ayasar açınsar ögser küleserler ötrü ol yalañuklar hanı bizni ögirzün sevinzün tep sakınsarlar, inçip o nomçı olorguluk asan tüpiña yaguk yıdılg yıparlıg suv töküp tüü törlüg esriñü hua çeçekler saçıp kim biz kamağun ol yalañuklar hanı birle olorup nom tıñlaguluk dört örgünler kılzun, “Yüce tanrım, eğer hükümdarlar böyle efendimizin buyurduğu bu öğretiyi gereğince hareket edip bu öğretileri eksiksiz yerine getirip bu öğretiyi

mücevherini dinlerlerse, yine bu öğreti mücevherini öğrenip, gerçekleştirip dört tür topluluğa da saygı gösterir, överlerse sonra o insan hükümdar bizi mutlu etsin diye düşünürlerse böylelikle o öğretmenin oturduğu makama yakın bir yerde güzel kokulu sular döküp türlü türlü, rengârenk çiçekler saçıp ve hep beraber o insanlar hanı ile birlikte oturup öğretiyi dinlemek için dört taht yaratsın.” (AYS VI. – 0448).

- Anı için kavşiki-y-a ondın sınar yirtünçüde kamağ üç üdki bügü biliglig burkanlarığ nom tilgenin evirtgüke altı paramıtlarığ toşgurtgüka ötügçi bolsar.. yine sansız sakış-sız üdler kollar ertginçe nırvanğa kirmetin yirtünçüde mengün turgüka tütrüm teriñ nom tözin aç a yada uktıgüka ötügçi bolsar ol buyan edgü kılınç yöleşdürgülüksüz ok okşatgüluksuz erür tip yarlıkadı :: “Onun için Ey Kausîka, on taraf dünyadaki bütün üç dönemdeki bilgelik sahibi Budaları öğreti tekerleğini çevirtmeye, altı erdemleri (Pâramitâ) (bütünüyle) tamamlatmaya ricacı olsa; yine sayısız zamanlar geçene değın, Nirvâna’ya girmeden, dünyada sonsuza değın durmaya, keskin, derin, öğreti esasını açıklayarak anlaşılmasını sağlamaya ricacı olsa, o iyi davranış (başkasıyla) karşılaştırılamayacağı gibi benzersizdir (de) diyerek buyurdu.” (AY III 181-17/22).
- (tevlig) kürlüg erserler telim öküş yazuklarına korkunçsuz aymançsuz erserler kşanti kılı içkermedük erserler olar ol oğurda açığ emgekke tegmış erserler..yime ilkideki yavaz öğretilerine inçe sakınç sakınurlar.. “Hilekâr iseler, pek çok günahları yüzünden korkmaz, çekinmez iseler, af dileyip boyun eğmedi iseler, bunlar bu sebepten acı ızdırâba dûçar olmuş iseler, yine eski zamanlardaki kötü işleri ve davranışları dolayısıyla şöyle düşünürler:” (M125-18/22).
- a kavşiki-y-a inçe kaltı kang ügüzdeki kum sanınça üç ming uluğ ming yirtinçüler bolsarlar .. ol ança yirtünçüdeki tınlıklar barça arhant kütin bulup .. akıgsız edgü törü-ke tegmış bolsarlar anta yine kim erser bir tözünler oğlı tözünler kıızı ol ança tenlig sansız sakışsız arığ turuğ arhantlar kuvrağına bir ajunta krdgülık tonın kedimin yigülık içgülık aşın suvsuşın töşegülık tölitin töşekin iglemişteki otın emin bot ört türlüğ tapığın uduğın tapınsar udunsar ol ança çın kirtü bursañ kuvrağlarğa tapınmağın törümüş uluğ buyan edgü kılınçığ.. yine bo iyin ögirmeklig buyan edgü kılınçığ okşatsar yöleşdürser miñ ülüşinte biriñe yeme

yitmez.. “Ey Kausika şöyle ki, Ganj ırmağındaki kum sayısınca üç bin ulu bin dünyalar (var) olsalar, o kadar dünyadaki canlılar, bütünüyle Arhant kutsallığını bulup, eğilimsiz iyi öğretiyeye varmış olsalar, yine de, herhangi bir soylular oğlu, soylular kızı, o, bu denli sayısız, hesapsız, arı-duru Arhantlar topluluğuna, bir varlık şeklinde giyilecek üstü, başı; yenilip içilecek yiyecek-içecek; döşenecek yatak-yastık; hastalandığındaki (verilecek) ilaç, merhem ile, bu dört tür hizmet ile hizmet etse böylesi, içten, doğru rahipler topluluğuna saygı göstermekten ortaya çıkmış ulu iyi davranışı; yine bundan dolayı sevinmekli iyi davranışı karşılaştırsa bin parçasından birine bile yetmez.” (AY III 155-17/20).

- Birök kim kayu tınlıklar on asanki kalp sanınça üç miñ ulug miñ yertinçülerte tolu yeti erdini urup burkanlarka buşı berser: yana sansız üküş kalp üdler ertginçe amru üzüksüz aşın içgün tonın kedimin adruk adruk tapığın udugın yme tapınsar udunsar.. ikinti yana bir tınlık bo daranı nomug boşgunsar tutsar okısar bilser.. monuñ buyanı edgü kılınçı aşnukı buyan edgü kılınçta utar yegedür:: “Öyleki, hangi canlı sayısız devirlerce çok çok dünyalarda bulunan yedi mücevher toplayıp Buddhalar’a bağışlasa ayrıca sayısız devirler boyunca sürekli yiyecek içeceklerle, giyim kuşamla başka başka hürmet ve ittatte hizmet etse ikinci olarak bir canlı bu dharani öğretiyeyi öğrense, ezberlese, okusa, bilse bunun sevabı, iyiliği, öncekinin sevabından, iyiliğinden daha fazladır.” (AY VII. 123).

1.2.9. DURUM BİLDİRME, GENELLEME, AÇIKLAMA, BİLGİLENDİRME İŞLEVİNDE KULLANIMI

Durum bildirme, genelleme, açıklama ve bilgilendirme yapan cümlelerin bulunduğu örneklerde **tıtır** “demektir, denilir” ifadelerine sıklıkla rastlanmaktadır. Bu başlık altında değerlendirilen bazı cümlelerin atasözü niteliğinde olduğu tespit edilmiştir. Bazı cümleler ise sadece bir durumu anlatmak üzere kurulmuşlardır. Cümle teşkilinde geniş zaman çekimlerinin sıklığı da dikkat çekicidir.

Teklik 1. Şahıs

- Tağdın yıngakka körsermen, törte erklig (han) olurur. “*Dağ tarafına (veya şimale doğru) baksam, en yüksek yerde kudretli han oturuyor.*” (AY SÇ 12-14).

Teklik 3. Şahıs

- Küden ür tursar yaramaz “*Bir konuk uzun süre kalırsa, uygun olmaz.*” (İKPÖ LXIX/3).
- Bir tarısar miñ tümen bulur “*İnsan bir (tohum) ekerse, binini, on binini elde eder*” (İKPÖ XIII/4).
- Yüz tümen yıl ertser mharaurap tamuda timin ök bir kün bir tün bolur “*1 000 000 yılı geçse, Mâharaurava cehenneminde ise bir gün, bir gece olur.*” (M 155-4).
- Yalañuk sanınça bükser elig yiti kolti altı yüz tümen yıl ertmiş erür.. “*İnsanlar (âlemindeki) hesâba göre toplanacak olursa 57 koti + 6000000 geçmiş olur.*” (M 173-10).
- Emgeklerinte auu tiser arıçı muñ tiser buyançı bolmazlar.. “*Izdirapları yüzünden ‘vayy’ deseler iyilik sever olmazlar.*” (M 141-17).
- Öñtün kedin satıgka yuluğka barsar bay bolur “*Doğuya Batıya alım satım için gidilirse zengin olunur.*” (İKPÖ XIV/1).
- Özke yanturu asıgızızı öze yavlağ yağı teg qorqınçığ erür. Yarsınçığ kkirligi öze tutsar arıgızılığ kıg yükmeç titir. “*Yine (kendime) faydasız olduğu için fena bir düşman gibi korkunçtur. İğrenç kirliliği bakımından pis gübre yığındır (denir).*” (AY SÇ 613-17).
- Kayular ol dört tip’tiser.. inçe kaltı ‘eñ’ilki bodisatavlar yığınmakınta ertinü ağır ayıg kılınçığ kılmış erser..ikinti tayşing nomlarta til salmış çulvu sözlemiş erser :: üçünç kentünün edgü yiltızın birtem üzmiş kesmiş erser :: dörtünç yirtinçüke artukrak ilinmiş yapsınmış köñüllüg erser :: bot ört türlüğ kılınçlar alp tarıkguluk titirler :: “*Hangileridir o dört denirse, şöyle ki, birincisi, Bodhissatvalar*

toplantısında son derece kötü davranışı işlemiş ise; ikincisi, Mahâyâna öğretilerde dedikodu yapmış, iftira etmiş ise; üçüncüsü, kendinin iyi esasını toptan kesip koparmış ise; dördüncüsü, dünyaya haddinden fazla bağlanmış, yapışmış ise; (işte) bu dört türlü davranışlar(ın) uzaklaştırılması zordur.” (AY III 148-11/13/15).

- Atı kötrülmüş ayakka tegimlig teñrim bo erser utunçsuz atlıg darani nom tetir.. “Adı Yüce, Saygıdeğer Efendim, bu da yenilgisiz adlı dharani öğretilerdir.” (AY VII. 226).
- Atı kötrülmüş ayakka tegimlig teñrim bo erser ezrua eligi atlıg darani tetir.. “Adı Yüce, Saygıdeğer Tanrım bu da Ezrua Hükümdarı adlı dharanidir.” (AY VII. 248).
- Munı munçulayu bilinü uķunu kşanti kılsar :: bo titir yok tözlüg nomlarta bar tözlüg nom bütmeķi :: “Bunu bir şekilde bilip, anlayıp, af (Kşânti) dilese, (işte) budur boş esaslı öğretilerde (Dhrama) var esaslı öğretisi(nin) (Dhrama) bitmesi.” (AY III 146-18).
- Samtso açarı özi ok taplasar biz yeme adınçığ ögirü sevinü taplayur “biz “tripitaka üstat kendisi uygun buluyorsa biz de başka Kıvanarak sevinerek uygun buluyoruz” (HT X. – 430).
- Ne üçün tıp tiser yüz (yıl) yaşadım tünüg adıra sanasar tört tümen üç miñ iki yüz tünler ertdi “Neden? Yüz yıl yaşadım, geceler dikkatle sayılacak olsa 43200 gece geçti.” (M 54-5/6).
- Bu yirtincüde edgü sakınçın kim adaş böşüg tutup bir ikintike edgü köni sakınçın edgülemişniñ utlıdın sevinçin bilgili usar. anı timin edgü ögli üze atağalı tegimlig bolur. “Bu dünyada hüsn-û niyetle her kim [kendine] arkadaş edinip, karşılıklı iyi sadıkane niyetle [bu manevî] istifadenin şükranını duymağa muvaffak olursa, onu şüphesiz iyi [=isabetli] olarak [öyle, yeni arkadaş] adlamak yerinde olur.”(UÜH D-57).
- Ağır ayak qop süzük kirtgünç öritip nom tözin tuyunu igid yanlık sakınçlarığ öçürü kşanti kılsar:: antağ tsuy irinçü ağır ayıg kılinç yok öçmegülük arımağuluk“.....derin saygı (ile) tam temiz inançlı karar verip, öğretisi esasını kavrayıp, talan yanlış düşünceleri yok edip af (Kşanti) dilese, öylesi

(*affolunmayacak*), *sönmeyecek*, *temizlenmeyecek kötü*, *fena davranış yok(tur).*”
(AY III 146-16).

- Kim birök sansız öküş oğrın seniñ isig özünge ul... adaşñ işñ men tip tilin sözlep söz-lemişçe kılmadın utru sevinç hutlı bilmegüçi bolsar. anı adaş boşüg atın atagalı tegimsiz bolur. “*Her kim, bilâkis, sayısız defaler ‘senin canından..... arkadaşım eşinim’ deyip dille söyleyip, [de] o sözüne uygun tarzda hareket etmese, [arkadaşına] şükran beslemese, onu arkadaş diye tesmiye etmek yanlış olur.*” (UÜH D-64).

Çokluk 3. Şahıs

- ‘eleñler yertinçü küzetdeşiler a bo nom erdinig eşidgeli ugrasarlar nomlataçı nomçika sizler ötünmiş teg ağır ayag yenig tetir, “*Ey dünyayı koruyacak olanlar sakın olun! Bu öğreti mücevherini dinlemeye niyetlenseler açıklayacak (dharma) öğretmenine sizlerin söylemiş olduğunuz türden saygı hafif kalır.*” (AYS VI. - 0305).
- Tınlıglar körseler şaki toyınlar özlügüg ölürürler ermiş tip saķınzun tip inçe kılur erdi.. “*Yaratıklar görseler, ‘Şâkiya râhipleri, canlıları öldürüyorlar imiş.’ Diye düşünsün diye şöyle yapar idi:*” (M 115-5).
- Şariputriya bo ilinmeksiz Atlıg daranı padakta birök kayu bodaisatavlar uz ornanıp könisinçe boşgunsarlar tutsarlar: ötrü ol bodisatavlarıg bir kalp azu yüz kalp azu miñ kalp azu yüz miñ kalpka tegi köni oñaru küsüşte şaşmaz tegşilmez “*Ey Şariputri, bu bağlanmama adlı dharani şiiiri öyle ki, hangi Bodhisatva (bunu) (zihnine) sağlamca yerleştirip doğru bir biçimde öğrense ve ezberlese o Bodhisatvalar çok uzun zaman doğru arzudan şaşmazlar.*” (AY VII. 107).

I.2.10. DANIŞMA, HESAP SORMA, SORGULAMA İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde **neçük** “*nasıl, ne şekilde*”, **takı ne aytmış kergek** “*daha ne söylemek gerek*”, **neteg ol** “*nasıldır*”, **ne üçün** “*neden, niçin*”, **negü**

“nasıl”, **neteg** “ne şekilde”, **mu** gibi soru edatlarının sıklıkla kullanıldığı cümlelerde danışma, soru sorma, sorgulama işlevinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Teklik 3. Şahıs

- Ağı barım alkınsar el törü neçük tutar biz teñrim “*Varlık ve zenginlik tükenirse, devleti ve kurumlarını nasıl sürdürebiliriz Haşmetlim?*” (İKPÖ IX/2).
- Neçükin ağı barım kazğansar üküş bulur “*İnsan zenginlik ve varlık kazanmak isterse, (en) fazlasını ne ile elde eder?*” (İKPÖ XII/7).
-Sumır tağça yiti ertinilerig ögüp buşı birser kaçan yene ol pratyikabutlar nırvanğa kirtüklerinte şarırlıg süngüklerin yiti ertini üze ikirer yegirmi yoçan idiz körkle körü kıanıçsız astuplar ıdıp ol şarırların anta urup tuu türlüg kıua çeçekin yıdın yıparın erdini tuuğ bra kuşatrilerin uzatı ayasar ağırlasar tapınsar udunsar kavşiki-y-a köñülünde neteg ol .. “*Sumeru dağı kadar yedi mücevherleri övüp, sadaka verse (ve) ne zaman ki yine o Pratyekabuddhalar Nirvâna’ya girdiklerinde geride kalan kemiklerini yedi mücevher ile (süslü),on ikişer Yojana yüksekliğinde, güzel, bakmaya doyulamayan Stupalar yükseltip, o geride kalanlarını (Sârîra) orada (bir araya) koyup, binbir türlü çiçekle, güzel kokuyla, mücevher (Ratna) gölgeliklere sürekli saygı gösterse hizmet etse, ey Kausika gönlünde nasıldır?*” (AY III 176-13/23).
- Ölüm küninge tegi atayu tapğın udğın egsütmeser aşın içğüsin tonın tonangusın... töşekin otinga eminge tegi alku tüketi tegürser ol edgü kıılınç erüş mu titir, “*Ölüm gününe kadar (adını) anıp saygı ve bağlılığını eksiltmese; yiyeceğini, içeceğini, giyimini, kuşamını, (yastığını) döşeğini, otuna ilacına kadar her şeyini eksiksiz sunsa, bu iyi amel çok mudur?*” (KİP. B12-13/86-88).
- Bu muntağ tamuluğ emgeklilerde ozmasar kurtulmasar nızvanılarda yavlağ tağı negü bolgay... “*Bunca cehennemlik ızdıraplardan kurtulmasa ihtiraslardan daha da kötüsü nasıl olur?*” (M 180-10).
- Bir barsar yarağay mu tep ötünti “*(Birisi) oraya yalnız gitse, uygun olur mu? diye sordu*”(İKPÖ XXVI/7).

- Burkan kutın küsedeçi tözünler oğlı tözünler kıztayşing yoriğta yorıduқта қамағ ters tetrü tınlıǵlar birle қatılıp қаvışıp öngre қılmıш tsuy irinçü ağır ayıǵ қılınçların neteg yañǵın ökünser қsanti қılsarlar ol ayıǵ қılınçları arıyur alқınur erki teñrim tip ayıtu ötindi.. “*Buda kutsallıǵını dileyen soylular oǵlu, soylular kızı Mahayânâ yaşayışına (uygun) davrandıǵında bütin yanlıш, hatalı canlılar ile karıшıp, kavuшup geçmişte işlemiş (olduǵu) suç ve kötü davranıшlarını ne şekilde itiraf etse(ler), pişman (Kşânti) olsalar, o kötü davranıшları silinir, yok olur mu acaba efendim diye sayǵıyla sordu.*” (AY III. 132-13).
- Ölüm küninge tegi atayu tapǵın udǵın egsütmeser aşın içǵusın tonın tonanǵusın... töşekin otinga eminge tegi alku tüketi tegürser ol edǵu қılınç erüş mu titir, “*Ölüm gününe kadar (adını) anıp sayǵı ve baǵlılıǵını eksiltmese; yiyeceǵını, içeceǵını, giyimini, kuşamını, (yastıǵını) döşeǵini, otuna ilacına kadar her şeyini eksiksiz sunsa, bu iyi amel çok mudur?*” (KİP. B12-13/86-88).
- Aǵı barım alkınсар uvatsar yazuққа түşe teginmegey ertimiz teñrim “*Eǵer zenginlikler ve varlıklar bitiyorsa, ufalıyorsa hataya düşmez miyiz Hünkârim.*” (İKPÖ VII/9).
- Edǵu sözlediñ şariputri ne üçün tip tiser... bu yir suvda burkan қutında yigrek adın ed tavar arıtı bultuқbaz... “*iyi söyledin Şariputra! Neden? Bu dünyada burkanlıktan (burkan kutı) daha iyi başka bir şey (=mal) hiç yoktur.*” (M 171-5).
- Ne üçün tip’tiser aşnuқı buyan erser tavar buşı titir.. kinki buyan erser nom buşı titir.. “*Ne için denirse önceki iyilik ise mal sadakasıdır; sonraki iyilik ise öǵreti sadakasıdır.*” (AY III 161-17).
- Netegin utar yigedür tip tiser :: kinkisi nom buşı titir aşnuқısı tavar buşı titir.. nom buşınıñ yene biş türlüǵ yig asıǵı bar titir. “*Nasıl mükemmelleşir denirse, sonrakisii öǵreti sadakasıdır; öǵreti (Dharma) sadakasının da yine beş türlü üstün yararı vardır.*” (AY III 162-9).
- Neteg kılǵuluk ol tep teser anı amtı men sizlerke ayu bereyin, “*Nasıl yapmak gerekir? denirse, onu şimdi ben sizlere söyleyiveririm.*” (AYS VI. -0309).

- Ne al altağ kılsar men tikileyü tirig öz bulğay erdim erki? “*Ne gibi hile kılarak yeniden hayat bulabileceğim acaba?*” (AY SÇ 9-9).
- Ne ayıg kılınç kılsar tınlıglar sekiz uluğ örtlüg tamularda toğarlar “*Nasıl kötü bir amel işleyince yaratıklar, sekiz büyük alevli cehennemde doğarlar?*” (M 149-10).
- Kim kayu tınlıg altmış iki koti sanı gağ ögüz içinteki kum sanınça bodisvtlar atın atayu tapınu udunu katağlansar ölüm küninge tegi atayu tapğın udğın egsütmeser aşın içğüsün tonın tonanğusın... töşekin otına eminge tegi alku tüketi tegürser ol edgü kılınç erüş mu titir, “*Herhangi bir canlı varlık 62 koti kadar Ganj ırmağı içindeki kum sayısınca bodhisattvalar adını anmağa, (onlara) tapınmağa çalışsa, ölüm gününe kadar (adını) anıp saygı ve bağlılığını eksiltmese, yiyeceğini içeceğini, giyimini kuşamını, (yastığını) döşeğini, otuna ilâcına kadar her şeyini eksiksiz sunsa, bu iyi amel çok mudur?*” (KİP. B12-85).
- Ne için tep teser: şariputriya bo ilinmeksiz atlıg daranı nom erser: öjre ertmiş ken keldeçi amtı közünür bo üç üdki burkanların ögi tetir: “*Niçin? diye sorarsan, Ey Şariputri, bu bağlanmama adlı dharani öğretisi, önce gelmiş, sonra gelecek ve şu andaki (olmak üzere) üç dönemdeki Buddhaların anasıdır.*” (AY VII. 116).

Çokluk 3. Şahıs

-burkan kutı için türlü könjüllüg nomlarta edgü kılınçka katığlansarlar kuşalamul tigme edgülig töz yıldıztikser tarısarlar.. ol antağ edgü kılınçların edgülig yıldıztıkların neteg burkan kutına evirgülik ol tip ötündi:: “*Buda kutsallığı için türlü gönüllü öğretilerde iyi davranışa (ulaşmaya) çabalasalar, Kusalamûla denen iyi kök, esas yetiştirseleler, o, öylesi iyi davranışlarını, iyi esaslarını, Buda kutsallığına çevirmek nasıl mümkündür? diye sordu.*” (AY III 168-3).
- Anı körünler ol antağ biş çöbik yavlağ ödteki evdin barqtın önmiş toyınlar antağ körksüz kılınçlıg erserler tağı ne aytmış kergek “*Bunu görün! Şu beş kötü devirde evden barktan çıkmış olan rahipler böyle çirkin amelli olurlarsa artık bayağı ve alelâde (insanları) sormak gerekir mi?*”(M 115- 11).

- Bitimektin bititmin, uzatı okımağın okıtmağın turmuş buyan edgü kılınçlarığ, ne için tep teser, ulug erenlerniñ tözüni ya, birök kim kayu tınlıqlar bo nomerdiniğ eşidserler, ötrü üzeliksiz üstünki yeg köni tüz tuymak burhan kutıña ağıncısız evrilinçsiz bolurlar, “*Yazmak yazdırmak, okumak ve okutmaktan kazanmış, olduğı erdemleri ne içindir denirse ey büyük beylerin soylusu, bazı canlılar bu öğretini mücevherini dinledikten sonra mükemmel aydınlanmaya (anuttarasamyaksambodhi) geri dönüşü olmaksızın ulaşırlar.*” (AYS VI. - 560).
-burқан kutı için türlü köñüllüğü nomlarta edgü kılınçka katığlansarlar kuşalamul tıgme edgülig töz yıldıztıkser tarısarlar.. ol antağ edgü kılınçların edgülig yıldıztıkların neteg burқан kutıña evirgülig ol tip ötündi:: “*Buda kutsallığı için türlü gönüllü öğretilerde iyi davranışa (ulaşmaya) çabalasalar, Kusalamûla denen iyi kök, esas yetiştirseleler, o, öylesi iyi davranışlarını, iyi esaslarını, Buda kutsallığına çevirmek nasıl mümkündür? diye sordu.*” (AY III 168-3).

I.2.11. ZITLAŞMA İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde **yeme** “*de, olsa bile*” , **yana** “*da-de*” edatları ile cümlelere zıtlık anlamının yüklendiğı görülmektedir. **Ança munça/neçe yime...erser...arıtı** yapıları da “*ne kadar/bunca ---ise.. hiç bir şekilde, katiyen*” anlamlarını yüklemek suretiyle zıtlık ifade etmektedir. Bu yapılar cümlelere genel olarak “*aksi bir durum olmasına rağmen*” anlamı yüklemektedirler.

Teklik 3. Şahıs

- Ança munça (müni) yazukı bar erser arıtı örtmez.. “*Bunca ... günahı olsa hiç kapatmaz, (gizlemez.)*” (M 117-19).

- Neçe yime arhant kütıntın tayğuluğ tıltağlar ötrü tursar inçip etüzin küzedmeser saklanmasar yime arhant kutıntın yime arıtı taymaz “*Her ne kadar velîlikten ayrılma sebepleri sonra ortaya çıksa veyahut, vücûdunu korumasa dahi yine de velîlikten katiyen ayrılmaz.*” (M 42-20).
- Tavğaç elinte tay pazaki nom ertingü ağırlıg erdi .. kim öñre aktardılar erser yime .. tükel aktaru umamışlar erdi .. “*Çin ülkesinde mahâprajñâpâremitâ sûtra son derece makbul idi. (Bu sûtra’yı) daha önce Çinceye çevirdi iseler de bütünüyle çevirememişlerdi.*” (HT X.-127).
- Uluğ uluğ edgüke erdemke tegmış erser yime küvenç köñül turğurmazlar.. “*Pek büyük üstünlükler ... elde etmiş olsalar dahi (yine de) gurur (duymazlar).*” (M 117-17).
- Taķı ne aytmış kerçek teñ tavar bolsar takı yime oğrı teñi bolğay.. “*Ve (artık burada) daha ne sormak lâzımdır: ölçülebilecek bir mal olsa idi gene de ölçüsü yanlış çıkacak idi.*” (M 89-25).
- Üstün teñri altın yalñuķ birgerü yığılsar munuñ bilge biliginte artuķ üstün bolup yigedgeli umazlar. “*Üstteki tengriler, alttaki insanlar hep birleşseler, bunun (bu maymun beyinin) irfanından daha yükseğe erişmeye, ona tefevvuk etmeye, muvaffak olmazlar.*” (UÛH B-13).
- Neçe tezgürser yime ol kişiler amru yaķın kelip yarlıkazun ayağka tegimlig tep teyür bolur .. “*Ne kadar kaķsa da o kişiler devamlı olarak yaklaşıp ‘buyursun saygıya lâıyk olan’ deyip demektedir.*” (HT X. – 550).
-atlıg nom ertini içinteki kılınç adartmaķın öçürmek atlıg bölüküg boşğunsar tutsar oķısar sözleser oyü sakını unıtmatın ötgürü yene adınlarka nomlasar bo buyan edgü kılınçka öñre sözlegüçi yuz ülüşinte birine yime yitmez.. “*(Dharamartha) adlı öğretı mücevheri içindeki ‘davranış engellemesini yok etmek’ adlı bölümü öğrense, tutsa, okusa, söylese, düşünüp –taşınıp unutmadan, tamamen anlayıp (sonra) yine başkalarına açıklasa, bu iyi davranış yüz parçasından birine dahi yetmez.*” (AY III 177-10).

-iglemiştirki otın emin botört türlüğ tapıığ uduğın tapınsar udunsar ol ança çın kirtü bursang kuvrağlarğa tapınmağın törümüş uluğ buyan edğü kılınçığı.. yine bo iyin ögrimeklig buyan edğü kılınçığı okşatsar yöleşdürser miñ ülüşinte birine yeme yitmez.. *“hastalığındaki (verilecek) ilaç, merhem ile, bu dört tür hizmet ile hizmet etse böylesi, içten, doğru rahipler topluluğuna saygı göstermekten ortaya çıkmış ulu iyi davranışı; yine bundan dolayı sevinmekli iyi davranışı karşılaştırsa bin parçasından birine bile yetmez.”* (AY III 156-5/10).
- Yime ök etüzin küzedür atlığ boşğutsuz tınlığ bar neçe yime tömke biliglig erser inçip etüzin artuğ saklanu tutar.. arhant kutın bulup taymaz *“Keza ‘vücûdunu koruyan’ adlı öğrenemeyen, adlı bir yaratık vardır. Her ne kadar câhil ise de (?) gene vücûdunu pek fazla korur, velîliğe ulaşıp (bundan)şaşmaz.”*(M 41-13).
- Nızvanılığ köñülte belgürmeki üze ikin ara üzülür öçer osugluğ erser yeme inçip yine üzülteçi ol adkanğuluk üzülmek körüm ermez sıyur tınlıglarınınñ adruğ öñi ermez körümlerin belgürtür adruğ adruğ çın’kirtü erür körümlerin yorer *“Tutkulu gönülde belirmesi ile ikisinin arasında kesilir, ortadan kalkar gibi ise de, lâkin yine kesilecek, o, bağlanılması gerekli kesilmek görünüşü olmayan bozucu canlıların ayrı ayrı, farklı olmayan görünüşlerini (ve) ayrı ayrı gerçek, doğru olan görünüşlerini belirtir;.....”* (AY III 165-13).
- İlig begniñ öğüki oğlı tigin Mahasatvi bulmatılar erser yeme emtiğa tegi tileyü unakıa keçmedin kelip teggey sizigsiz. Ançağa boşutzun uluğ ilig beg busuşın. *“Hanın yavrusu oğlu prens Mahasatvi’yi bulamadılarsa da şimdiye kadar arayarak, biraz zaman geçmeden gelip vasıl olacak şüphesiz. Biraz boşaltsın (döksün) ulu han derdini.”* (AY SÇ 638-5).
- Kavşiki-y-a birök ertmiş üdki nomlar tıltağları küçinte öçser alkınsar.. ayığ kılınçılığ kkir tapça idi yeme kılmasar ötrü tuğdaçı nomlar inçip bo közünür üdde tuğmakın tuğğalı umazlar.. *“Kausîka, eğer geçmiş çağ(lar)daki öğretiler sebepleri sayesinde yansa, yok olsa, (kişi) kötü davranışlı, kir(li), pasak(lı) (şeyleri) asla yapmasa, doğacak olan öğretiler böylelikle bu görünür zamanda doğmakla doğmuş olmazlar.”*(AY III. 145-7).

Çokluk 3. Şahıs

- Kavşiki-y-a kim kayu tınlıglar ap ıduğ tayşing nomtaķı yoriğça yoriğalı udaçı bolzunlar .. ap yemeıduğ tayşing nomtaķı yoriğça yoriğalı umadaçı bolzunlar .. umasarlar yeme.. inçip ol tözünler oğlı tözünlerķız-ıondın sıñar yirtünçüdeki tınlıglarınñ kılmiş buyan edgü kılınçlarına edgülig evrişlerine iyin ögirser sevinser:: ötrü ol tözünler oğlı tözünler ķızı ülgülençsiz siz buyan edgü kılınçğ alırlar “*Ey Kausîka, bazı canlılar hem kutsal Mahâyâna öğretideki usülce davranabilsinler, hem de kutsal Mahâyâna öğretideki usülce davranamayabilsinler. (Böyle davran)amasalar bile, hiç olmazsa, o soylular oğlu soylular kıızıon taraf dünyadaki canlıların işlemiş (oldukları) iyi davranışlarından, iyi tavırlarından dolayı sevinse(ler), kıvansa(lar); daha sonra o soylular oğlu, soylular kıızı hadsiz hesapsız iyi davranışı alırlar.* (AY III 150-16).
- ///i söki lovudu atlıg elig ///gtayşı atlıg virhar etdi erser .. küdi atlıg han yın/ atlıg sengrem erdi erserler yeme .. ol eligler hanlarınñ etmiş etigleri yaratıgları .. neñ ıdı bo sengrem etigiñe yaratıgına yetmedi .. “... *Eski zamandaki Liang Wu-di adlı imparator Tung Tay adlı manastırı yaptırdı ise de, Kuidi adlı imparator (Yung Ning) adlı manastırı yaptırdı ise de, o imparatorların, hükümdarların yaptırdığı süslemeler, bezekler asla bu manastırın süslemelerine, bezeklerine erişmedi.*” (HT B X.-67/69).

I.2.12. DERECELENDİRME, KARŞILIK GELME, KARŞILAŞTIRMA İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde **neçe... neçe neçe** “*ne kadar... o kadar*”, **neteg...** **ançulayu oğ yeme men** “*nasıl...yine ben de aynı şekilde*”, **neteg... antag** “*nasılsa...aynı şekilde*”, **neteg...anı teg** “*nasılsa...onun gibi*”, **ol...men** “*o...ben*”, **neteg...erser...yme ança ok** “*nasılsa...o kadar*”, gibi yapılar cümlelere bir derecelendirme ve karşılaştırma işlevlerini yüklemiştir.

Teklik 3. Şahıs

- Ud izinteki suvuğ taluy ögüz suvına yüleşürgeli bolmaz..erser.. ançulayu yime mini osuğluğ kız kısğa bilge biligligler neñ biligin tözün maytrınıñ bilge biligiñe yüleşürgeli bolmaz.. “*Sığır izindeki su nehir suyu ile mukayese edilemez. Bu böyle olunca, aynı şekilde benim gibi pek az bilgili kimselerin bilgisi, asıl Maytrı’nın bilgisi ile mukayese edilemez.*” (M 89-19).
- kaltı neteg öñre ertmiş üddeki bodisatavlar bodisatavларыorıñta yorıp kılmış buyan edgü kılınçlarığ burқан қutinga tükel bilge biligke evirtiler erser.. amtı közünür üddeki kin keligme üddeki bodisatavlar yeme kılmış buyan edgü kılınçların neteg burқан қutinga tükel bilge biligke evirtiler evirerler evirgeyler erser :: ançulayu ok yeme men evrinçençig қоғ parmanular sanınça tınlıg uğuşları birle қop қамағ kılmış buyan edgü kılınçларımın üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymaq burқан қutinga tükel bilge biligke evire teginür’men.. “*Şöyle ki, nasıl önceden, geçmiş zamandaki Bodhisattvalar yolunda yürüyüp, işlemiş (oldukları) iyi davranışları Buda kutsallığına, eksiksiz bilge bilgiye çevirdiler ise; şimdi, (bu) görünür zamandaki, ilerde gelecek zamandaki Bodhisattvalar da işlemiş (oldukları) iyi davranışlarını nasıl Buda kutsallığına, eksiksiz bilge bilgiye çevirdiler, çevirirler, çevirecekler ise; aynı şekilde ben de (havada) dönüp dolaşan zerreler sayısınca canlı soyları ile, bütün işlemiş (olduğum) iyi davranışlarımı, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-diiz sezme (adlı) Buda kutsallığına, eksiksiz bilge bilgiye saygıyla çeviririm.*” (AY III 171-10).
- Neteg yarlıkasar siz antağ okkılı tegineyin “*Siz nasıl buyurursanız (ben de) ona göre saygı ile amel ederim.*” (M 149-18).
- Enetkeçesi neteg erser anı teg ok evirgeli uğradı.. “*Hinteçesi nasıl ise tıpkı onun gibi çevirmeğe koyuldu.*” (HT X. - 210).
- Özlüg ölürmekniñ ayıg kılınçı neteg ağır erser, ölürmemekniñ yme buyan edgü kılınçı yme ança ok ülgüsüz қолусuz titir. “*Canlıları öldürmenin karşılığı ne kadar ağır ise, öldürmenin dahi sevabı o kadar ölçüsüz sayısız denir.*”(AY SÇ 21-14).

- Amtı közünür üddeki kin keligme üddeki bodisatavlar yemekılmış buyan edgü kılınçların neteg burқан қутиға түkel bilge biligke evirtiler evirerler evirgeyler erser :: ançulayu ok yeme men evrinçkençig қоғ parmanular sanınça tınlıg uğuşları birle қоп қамағ қılmış buyan edgü kılınçларımın үзелiksiz üstünki yig көni түz tuymақ burқан қутиға түkel bilge biligke evire teginür'men.. “Şimdi (bu) görünür zamandaki, ilerde gelecek zamandaki Bodhisattvalar da işlemiş (oldukları) iyi davranışlarını nasıl Buda kutsallığına, eksiksiz bilge bilgiye çevirdiler, çevirirler, çevirecekler ise, aynı şekilde ben de (havada) dönüp dolaşan zerreler (Paramanu) sayısınca canlı soyları ile, bütün işlemiş (olduğum) iyi davranışlarımı, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksambodhi) (adlı) Buda kutsallığına eksiksiz bilge bilgiye saygıyla çeviririm.” (AY III 171-16).
- Anıñ arasınта bodisatva oғuşluğ tavışgannıñ қатıғ көñül öritmişine inçe қалtı türk yigit қунçулар sever begdin ardılıp neçük titreyür bezer erser. ançulayu yime bu yitinçsiz yitiz yağız yir titreyü altı түrlüg oğrın tebredi қамşadı.... “O anda, Bodhisattva neslinden tavşanı gönlünü kendi nefesine karşı sertleştirince, nasıl kuvvetli genç kadın sevgili beyinden ayrılınca titrer ise, aynı suretle bu irişilmez yüksek yağız yer titreyip altı defa deprendi sarsıldı.” (UÜH D-90).
- İşid, anant men yime gaudami katunka asağda asağıg erür men ne üçün tip tiser..ol meniñ etlig terlig қанlıg etüzimin igidti beltürttisers..men...nomluğ etüzin igitdim bel(türttüm) “İşit Ânanda, ben gene kraliçe Gautamá'ye çok hizmet ederim. Neden? O benim etten, terden ve kandan ibâret olan vücudumu yetiştirdi ise ben (de)... din vücudunu yetiştirdim.” (M 72-13).
- қалtı öngre ertmiş üdteki алқу uluğ bodisatavlarınıñ burқан қутиға қатıғланurerken ökünüp bilinip қşанти қамқуy қılınıp tsuy irinçü ağır ayıg қılınçları neteg arıdı алқındı tijit қşанти boldı erser ançulayu ok meniñ yeme olarıñ teg tsuy irinçü ağır ayıg қılınçларım arızun алқунzun алқınızun tijit қşанти болzunlar.. “Öyle ki, vaktiyle, geçmiş zamandaki bütün ulu Bodhisattvaların Buda kutsallığına (ulaşmak için) çabalarken pişman olup, nedamet getirip, af-bağışlanma dilediklerinde, kötü, hatalı davranışları nasıl silinip temizlendi, affedilip bağışlandılar ise, bu şekilde

benim de, onların(ki) gibi kötü berbat davranışlarım temizlensin, yok olsun, başışansınlar.”(AY III 138-21).

- *kalıtı bu meniñ etüzüm yüz ming azunlartın berü yoqsuz, asıgısız neçe neçe yirüdi artadı, neñ yme edligniz bolup ne erser asıgka tusuka kirmedi. “(Kaldı ki) bu benim vücudum yüz –ve- binlerce hayattan (mevcudiyetten) beri faydasız ne kadar (zaman) çürüdü. Dahi hiç lüzumsuz olup, hiçbir türlü fayda vermedi.”(AY SÇ 612-2).*
- *..... artamaksız menjülüg nomuğ artamaksız menjülüg asıgıg birtemleti tanuklayu yarlıkadı erser ançulayu ok yeme biz umuğsuz kangım idege toyın ögim suntari azğan çeçek terim imerigme alku kamağ tınığlar birle bo kamağ biş ajun tınığ oğlanların birle iş alınıp munçulayu yig başdınkı köni tüz tuymağıg tuyup üzeliksiz üstünki yig burkan kutın bulayın.. “bozulmasız, sonsuz öğretiyi; bozulmasız, sonsuz yararı bütünüyle tanıtlatıp buyurdu ise, aynı şekilde de biz, umutsuz(lar), babam idege Toyın, annem Sundarî Azgan Çeçek Terim, çevredeki bütün canlılar ile bu bütün beş varlık yolundaki canlıları kendisine böylesi mükemmel, başta gelen, doğru, düz sezmeyi sezip, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel Buda kutsallığını bulalım.” (AY III 173-3).*
- *Kumaraçivi açarı nom evirtükde yarpak savın keterip katın savın tarqarıp evirdi erser .. amtı men yeme antag kılayın tep munılayu saqıntı .. “Kumârajâva üstat dinî metin(leri) çevirdiğinde çetin (=anlaşılması güç) sözlerini bırakıp, tekrar edilmiş sözlerini çıkarıp çevirdi ise şimdi ben de öyle yapayım’ deyip böylece düşündü.” (HT X.- 170).*

Çokluk 3. Şahıs

- *Neçe bu altı kat teñri yirinte erigme teñriler...teñri katunları tünin künin teñri menjisiñe esürüp yoksuz öd ertürürler erser...neçe neçe kşan ödler ertser ança ança edgülüg özleri teñri menjileri erter barır “Bu altı katlı tanrılar diyârında gece gündüz tanrı sevincine sarhoş olup boşuna vakit geçiriyorlarsa, zaman geçtikçe de o nispette üstün olan asılları, ilâhî sevinçleri geçer gider.” (M 174-31).*
- *..... Burkan kutın bulu yarlıkamışların körkitü yarlıkap nomluğ tilgen evirip ülgüsüz sansız tınığlarıg özğuru kutğaru yarlıkadılar :: yarlıkayurlar yarlıkağaylar erser ..*

ançulayu oğ men yeme küturulmak küsüşlüğ teñrim kamağ tınlıg oğlanları birle ol antağ yüleştürgülüksüz üsdünki yig tözgerinçsiz edgüleriğ egsüksüz tükel bütürgeli udaçı bolayın “*Buda kutsallığınu bulabildiklerini gösteriverip, öğreti tekerleğini çevirip, hadsiz hesapsız canlıları kurtarıp, buyurdular, buyururlar, buyuracaklar ise; bu şekilde, ben de kurtulmak istekli (olarak), efendim, bütün canlılar ile, öylesi karşılaştırılmaz, (en) üstün, mükemmel, benzersiz derecedeki iyilikleri, eksik-siz, tüketesiye bitirebilecek olayım.*” (AY III 174-18).

I.2.13. TAHMİN-FARAZİYE İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde şart kipiyle bağlanan **osuglug turur** “*gibi geliyor, öyle olmalı*”, **tip timiş kergek** “*demiş olmalı, demiş (olsalar) gerek*” yapıları var olmayan, tahmine dayalı bir öngörüü ifade etmektedirler.

Teklik 1. Şahıs

- Bu seniñ kişiniñ bu emgekin, bu belgüleriñ körsermen, ol yirteki isig öz alımçıları birle turuşur osugluğ turur. “(Bu) *senin karının bu acılarını, bu (acılarının) alâmetlerini takip edersem, (bana) öbür dünyadaki hayat alacaklıları ile mücadele ediyor gibi geliyor.*” (AY SÇ 18-11).

Çokluk 3. Şahıs

-üzelihsiz üsdünki yig köni tüz tuymağ burğan kutinga evirdiler evirerler evirgeyler erser :: :: ançulayu oğ biz yeme ötügçi bolmış buyan edgü kılınçımıznu üzelihsiz yig üsdünki köni tüz tuymağ burğan kutinga evire teginür biz tip timiş kergek.. “.... *Daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel, doğru, düz sezme (Anuttarasamyaksambodhi) (adlı) Buda kutsallığına çevirdiler, çevirirler, çevirecekler ise; böylece biz de ricacı olmuş iyi davranışımızı daha üstü bulunmayan, mükemmel, (en) üstün, doğru düz sezme (Anuttarasamyaksambodhi) (adlı) Buda kutsallığına saygıyla çeviririz demiş (olsalar) gerek.*” (AY III 161-1).

- Kim kayu tınlıĝlar kılınç ağartmakı uĝurınta üküş tñrlñĝ tsuy irinçñ ağır ayıĝ kılınçlarıĝ kılmış erserler..ötrñ ol tınlıĝlar bek katıĝ süzñk kirtgñnün yiti kınıĝta turup tñnle kñntñz altı üdde birtin sınar oñ’ eñninlerindeki tonların açınıp oñ tizlerin çökutip ayaların kavşurup ağır ayaĝ köññllerin bir uçluĝ kılıp ince timiş kergek.. “*bazı canlılar (iyi)davranış(ları) engellemek uĝrunda pek çok, deĝiřik suç ve kötü davranışları işlemişlerse, sonra o canlılar pek katı, temiz inançlı gönñlle keskin istekte durup, geceyle gündñz altı zamanda saĝdaki saĝ omuzlarındaki giyisilerini açıp, saĝ dizlerini çökertip, ayalarını kavuşturup, büyük saygılı gönñllerini bir yönlñ duruma getirip, şöylece demiş (olsalar) gerek:*” (AY III 132 3a-10).

I.2.14. SEBEP-SONUÇ İşLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde şart kipiyle çekimlenmiş cñmleler, **...sar.... mış üçñn**, “öyle olduĝu için”, **bo tıltagın ötgñrñ** “bu sebepten dolayı”, **anın** “bunun için, bundan dolayı”, **anın üçñn** “bundan dolayı”,**...sa....ol ...küçñnte** “bunun sayesinde” gibi yapılarla birlikte kullanıldıklarında sebep sonuç anlamı kazanmaktadır.

Teklik 1. şahıs

- Kim şanki çkrvt ilig kıanta öñi ödürñlñp orduta karşıda olursar men anın yime şmnanç bolayın “Benim, dñnya hükñmdarı şankha’dan ayrılıp sarayda kalmam doĝru deĝildir. Bu yüzden ben rñhibe olayım” (M 106-29).

Teklik 3. şahıs

- Bu yirtñnçñde sansız tñmen tınlıĝlar... emgenser ol emgekinte kıuanşi im pusarka umuĝ inaĝ tutup... atasar.. bu bodisavt kentñni atamış üçñn anta ok eřidñr “Bu yer yüzñnde sayısız canlı varlıklar ızdırıp çekip, o acıları içinde Kuanşi im pusar’a sıĝınıp (adını) anarsa, bu bodhisattva kendisini andıklarđ için hemen işitir.”(KIP. C5-7/10-10a).

- Şal çoj-... itser.. yapsar suvasar yörünj toprak tokısar bedizeser burkan körkin suvka kigürser yıdın tütsügin tapınsar..kimbağ yapşursar ig ağırlıg kişig satağsız tersiz içgü ot öntürüp emleser otasar ayağ çiltegke tegimlig tınlıgıların ayağsız tod tolu kılmasar ögüg kañıg tapınsar udunsarlar ol edgü kılınç küçinte munta etüz qodup tenri yirinte togarlar tenri menjisin menjileyürler.. “Bir kulübe ve bir...kursu, yapsa, sıvasa açık renkteki toprağı karsa, boyasa ve bu burkan heykelini suya soksa, güzel kokular ve tütsü ile tazim etse, altın varak yapıştırsa; hastalıklı dertli bir kimseyi, ücretsiz ve bedava ilâç vererek tedâvi etse ve iyileştirse; hürmete lâıyk yaratıkları şerefsiz ve kötü etmese (ve nihâyet) anaya babaya hürmetseler, (işte bütün) bu iyi ameller sayesinde, burada öldükten sonra tanrılar yerinde doğarlar, tanrılar saâdetine ulaşırlar.” (M 105- 3).
- Anı için kamağ yalañguqlar ayayu ağırlayu tutmuş kergak kim tünle küntüz unıtmasar.. “Bundan dolayı bütün insanların, (onu) gece-gündüz unutmamaları için (ona) dâima saygı göstermeleri gerekir.” (KİP B2-3/73).
- Tağı yime kim qayu tınlıg quanşı im (pusa)r atın uzun turkaru atasar tünle küntüz atayu tutsar antağ oğrı bar uluğ otqa kirser uluğ suvqa kirser ölimegey sıgta tegip öngey.. “Herhangi bir canlı varlık Kuanşı im pusar adını her zaman ansa, geceli gündüzlü (adını) durmadan ansa, o sırada (?) [tesadüfen bunlar] büyük bir ateşe girse, [yalazı bunları, bu bodhisattvanın kudret ve ilâhîliğı yüzünden yakamaz.]... Bir denize girse [ve Kuanşı im pusar adını çağırırsalar] ıslanmaz ve sığ (bir yere) ulaşıp çıkar.” (KİP C10-14)
- Tağı yime (kim) qayu tınlıg amranmak uvutsuz biligi küçlüg erser quanşı im pusar atın atasar.. ol uvutsuz biligde kiter amrılır.. “Ve yine herhangi bir canlı varlığın sevme hayâsızlığı kuvvetli olur da (ve bu canlı varlık da) Kuanşı im pusar adını anarsa, öfkesi azalır, gönülü neşeli olur..” (KİP. C 40-42/61-63).
- Kim qayu tınlıg artuk küçlüg övkeçi erser quanşı im pusar atın atasar övkesi qorayur. “Ve herhangi bir canlı varlığın öfkesi kuvvetlenirse (ve bu canlı varlık da) Kuanşı im pusar adını anarsa öfkesi azalır,”(KİP. C42-43/63-65).
- Birök bo altun önlüg yaruk yaltırıklıg kopda kötrülmüş nom eligi atlıg nom erdinig ken keligme üdlerte kayu kayu ellerde uluşlarda kentlerde suzaklarda taglarda altınç

bölök üç arıglarta önlerte kürtüklerde kayuta erser tegmiş yadılmış oronlarda birök ol yer orontakı eligler hanlar bon om erdinig süzök kertgünç könülin eşidser tınlasar ögser küleser tapınsar udunsar ayasar ağırlasalar, yene yme bon om erdinig boşgundaçı tutdaçı tört türlüğ terin kuvragı açınsar ayasar küyü küzetü berip, adaların emgeklerin tarkarsar keterserler bo tıltagtın ötgürü biz kamağ tört maharaçlar ötrü ol eliglerig hanlarig bodunu karası birle busuşsuz kağgusuz enç menjilig kılğay biz, “Eğer bu altın renkli, parlak, parıltılı her şeyden üstün öğreti hükümdarı (Dharma-rā ja) adlı öğreti mücevheri, gelecek zamanlarda birçok ülkede, şehirde, kasabada, dağda, ormanda, çölde her nerede yayılmış ise o yerdeki hükümdarlar, bu öğreti mücevherini gönülden dinlese, övse hizmet etse saygı gösterse ve aynı zamanda bu öğreti mücevherini öğrenecek, tutacak dört tür topluluğa saygı gösterse koruyup sıkıntılarını uzaklaştırırsa bu nedenden ötürü biz bütün dört Mahārājalar o hükümdarları halkı ile kaygısız huzurlu kılacağız.” (AYS VI. 0068/69/72/73).

- Kim ilkide kişi etüzinte erken burkanağ bursıñ kuvrağı birle sevmez amramaz erser nomçı bilgilerig nomlayu olurur körüp nomin işidigse- ... -ruo yorıp barguçı“Vaktiyle insanlar âleminde iken Burkan’ı ve cemaatini sevmediğinden, hakîm vâizleri, vaaz ederken gördüğü hâlde vaazını işitmek istemediğinden) ...yürüyüp varır...” (M131-29).
- Ol kişig ölürgeli örletgeli sakınsar anjar utru kıanşı im pusar atın ursar ol kamağ yekler ol kişi tapa kıñırtı yavlağ közin körü umağaylar “O kimseyi öldürmeyi, eziyet etmeyi düşünseler, (o kimse) onlara karşı kıanşı im pusar adını tutsa, o kimseye karşı kızgın ve kötü bakışlarla bakamazlar;” (KİP C21-22/31).
- Birük ol sartbav satığçılar uluğı.. ol kalın satığçılarka inçe tip tiser sizler kamağ korkmanlar arığ süzük kirtgünç könülin kıanşı im pusar atın atanlar.. ol bodisvt sizlerke korkunçsuz buşı birgey sizler kamağun atamışka bu kalın yağı yavlaқта ozğay sizler tip tiser.. ol kamağ satığçılar eşidip tüzü bir ünin namo kıanşı im pusar tip atamışta ol kamağ satığçılar ol kalın erüş yağı yavlaқта ozar kıurtulurlar.. anı için kıanşı im pusar tip atanur.. “Fakat bu kervan başı (yani) satıcıların büyüğü bu kalabalık satıcılara şöyle dese: ‘siz hiç biriniz korkmayın! Temiz, duru, imanlı gönül ile Kıanşı im pusar adını anınız. Bu bodhisattva size korkusuz kıurtuluş(?)

(buşı) verecektir. Siz hepiniz (adını) andığınız için bu kalabalık yol kesicilerden kurtulursunuz! diye söylse, o bütün satıcılar (bu sözleri) isitip hepsi bir ağızdan ‘Kuanşı im pular’a saygı!’ diye seslendiklerinde bu satıcılar o kalabalık yol kesicilerden geçer kurtulurlar onun için (bu Bodhisattva) Kuanşı im pular diye adlandırılır. (KİP. C 33-34/50).

I.2.15. GELECEĞE YÖNELİK BEKLENTİ, VARSAYIM İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde varsayılan eylemin gelecekte olabileceğine yönelik beklenti anlatılırken, **kin keligme üd** “gelecek zamanda”, **ötrü** “sonra”, **ol ança** “o zaman”, **ötrü ançata** “sonra işte o zaman” yapılarından faydalanılmıştır. Ayrıca cümlelerin –gAy gelecek zaman kip ekiyle çekimlenmesi de eylemin gelecekte gerçekleşmesinin beklendiğini göstermektedir.

Teklik 3. Şahıs

- Birök kayu kayu yer oronta bo nom erdinig, yene bo nomug nomladaçı nomçı bar erser, ol ança kuvragımız birle bo nom erdinig nomlataçı nomçıg eyin ederü oron oron sayu öñi öñi yadılıp küyü küzetü tegingey biz, “Her nerede bu öğreti mücevheri ve bu öğretiyi öğretecek öğretmen varsa o zaman topluluğumuz ile bu öğreti mücevherini açıklayacak öğretmeni takip ederek farklı farklı yerlere yayılıp koruyacağız.”(AYS VI. -1281).
- Takı yime kim kayu tişi tınlığ urı oğul tileser kuanşı im pularka tapını udunu teginip atın üzüksüz atasar ötrü köngülteki teg körkle kutluk ülüglüg urı oğul kelürür... “Ve yine herhangi bir kadın, erkek çocuğu dilese, Kuanşı im pular’a saygıyla tapınır, uyar, adını durmadan anarsa, sonunda gönlüne göre güzel, mesut (bir) erkek çocuğu (dünyaya) getirir.” (KİP B3-4/74).

- Teşrim, birök yene teşrim kayu eligler hanların elinte uluşinta bo nom erdini bar erip kertgünmeser edgermeser eşidmeser tınlamasar ayamasar ağırlamasar, yene bo nom erdinig tutdaçı dört törlüg terin kuvragıg yme açınmasar ayamasar, ötrü biz kamagun teşridem kuvragımız birle bo nom erdinig eşidgeli bolmatın nomlug noş tatıgı üze egsük kergek bolup nom meşisindin ogadıp çogsuz yalısız küçsüz küsünsüz bolgay biz, “*Tanrım, bazı hükümdarların ülkesinde bu öğreti mücevherinin olduğuna inanmazsa (öğreti mücevherini) dinlemezse (öğreti mücevherine) saygı göstermezse o vakit biz (dört Mahārāja), bütün ilahi topluluğumuz ile bu öğreti mücevherini dinlemeden öğretinin lezzet(inden) mahrum kalıp öğreti mutluluğundan uzaklaşıp, güçsüz olacağız.*” (AYS VI. – 0650/51/52).
- Uzun üdlerte kızleser yaşursar.. kaçan birök ol tınlıglar ol antağ ağır ayıg kılınçların arınmak tileser öz kılmış kılınçlarına ertinü uyatsar aymansar.. kin keligme üddeki ayıg yavız tüş birgüsiñe artukrakçorkşar belinleser:: ötrü ol tınlıglar kaltı başta tamtulmuş tonta tutunmuş köyer otug öçürgeli tavrancurça ol tsuy irinçü ağır ayıg kılınçların aç a yaða ökünü bilinü kşanti kılmış kergek:: “*Uzun süre gizlese, saklasa; ne zaman ki o canlılar, o, öylesi kötü davranışlarından temizlenmek dileseler, kendi işlemiş (oldukları) davranışlarından (dolayı) son derece utansalar, çekinseler); ilerde, gelecek zamandaki kötü karşılık vermesinden fazlasıyla korksalar, dehşete kapılsalar); işte o zaman o canlılar(ın), öyle ki, baştan aşağı tutuşmuş, yanmakta olan ateşi söndürmek için davranırcasına, o kötü berbat davranışları açıklayarak pişmanlık bildirip itirafta bulunmuş (olmaları) gerekli.* (AY III. 141-3).
- Ondın sıñar yirtünçüdeki tınlıgların kılmış buyan edgü kılınçlarına edgülig evrişlerine iyin ögirser sevinser:: ötrü ol tözünler oğlı tözünlerkıızı ülgülençsiz -siz buyan edgü kılınçıg alırlar “*On taraf dünyadaki canlıların işlemiş (oldukları) iyi davranışlarından, iyi tavırlarından dolayı sevinse(ler), kıvansa(ler); daha sonra o soylular oğlu, soylular kıızı hadsiz hesapsız iyi davranışı alırlar.* (AY III 151-4).

Çokluk 3. Şahıs

- Atı kötrülmüş ayagka teñrim, birök ken keligme üddeki kayu eligler hanlar öz et'özlerin küzetgeli, azu hatunların tegitlerin ardo karşı içinteki inançların içerekilerin küzetgeli, azu balığın uluşun ordosın karşısın küdetgeli, bo nom erdinig eşidserler tınlasarlar, olar ötrü sakınu sözleyü yetinçsiz başdinkıta başdinkı ulug ögrünçlüg sevinçlig ençgü meñig bulgaylar; *“Yüce tanrım, eğer gelecek zamanda hükümdarlar kendi bedenlerini ve hatunlarını (kraliçelerini), prenslerini, saray içindeki yöneticilerini, cariyelerini ve şehirlerini topraklarını sarayını korumak için bu öğretiyi mücevherini dinlerse, o zaman düşünüp anlatması imkânsız, büyük bir sevinç, huzur bulacaklar.”* (AYS VI. 0249/250).
- birök il kanbeg iışı bodun kara nomça törüçe yorisarlar .. ötrü sizlerniñ teñridem çoğunuzlar yalınıuzlar tiriinizler kuvrağınızlar asılır üsdelür. *“Eğer hakan, han, bey, hanımefendi, halk (bu) öğretiyi (Dharma), töre gereğine uygun yürüseler; (işte ondan) sonra sizlerin tanrısal aleviniz, yalımlarınız, topluluklarınız artar, çoğalır.”* (AY III 194-15).
- Bo nomug eşidmek ugrınta, nom tözin ukmaklıg noş tatıg üze köñüllüg idişleri tolu bolup, muntagı töröçe evrilserler ötrü sizlerniñ teñridam çoğunuzlar yalınıuzlar kutunuz küçünüzler asılıp üst elip çoğlug yalınlig tolu tükel bolgay sizler, *“Bu öğretiyi dinlemek, özünü anlamak nedeniyle tatlı düşünce (bilinç) kapları dolup bunun gibi öğretiyeye uygun hareket ederlerse işte bundan sonra ilahi haşmetiniz, gücünüz artıp haşmetli ve eksiksiz olacaksınız.”* (AYS VI. – 0211).
- Anın kim kayu toyın şamnanç upasi upasanç tört türlüg tirin kuvrağ kayuları erser birök kayu kayu yir orunta bo nom ertinig okısar sözleser kingürü nomlasarlar ötrü ol yir orunta tört türlüg ulug asıg tusu bolgay:: *“Onun için herhangi bir rahip, rahibe, imanlı kişi, inançlı kadın, bu dört tür topluluktan hangisi (olur) ise (olsun); eğer herhangi bir yerde bu öğretiyi mücevherlerini okusa(ar, söyleseler, bütünüyle anlatsalar, sonra o yerde dört türlü fayda olacaktır.”* (AY III 191-17).
- Kim yime tözün yumşak köñüllüg tevsiz kürsüz kılınçlıg burkanıg (nomin) bursıñ kuvrağıg nomçı törüçilerig sevgüci erserler ötrü tükel bilge maytrı burkanıg körüp

antağ saķınç saķınurlar “(Ve fakat) asîl, yumuşak kalpli, hilesiz amelli (olup), burkanı (dinini) cemaati, vâzleri sevseler, o zaman mükemmel hikmetli Mayıtrı burkan’ı görüp şöyle düşünürler:” (M 132-43).

- kılınç adartmanın öçürmek atlıg bölüküg boşgınsar tutsar okısar sözleser öyü sakınu unıtmatın ötgürü yine adınağuka nomlayu birserler.. ötrü ol antağ tözünler oğlı tözünler kıızı süzük kirtgünçlüg tınlıglar ülgülençsiz tenglençsiz uluğ buyanlıg tirginig yığgalı tırgeli uğaylar..“..... ‘davranış engellemesini yok etmek’ adlı bölümü öğrense, tutsa, okusa, söylese, düşünüp, taşınıp, unutmayıp iyice anlayıp yine başka(lar)ına açıklayarak anlatıverseler; (ancak o) zaman o, öylesi soylular oğlu, soylular kıızı, temiz inançlı gönle sahip canlılar, ölçülemez, karşılaştırılmaz ulu iyilikli topluluğu toplayıp, bir araya getirebilecekler(dir)..” (AY III 175-14).
- Uluğ bedük kıut kıolmak, bu etüzüm süngüki kıaltı erser bu yıрте, kin keligme ödlerte asıg kılzun tınlıglarka tip. “Büyük kıut (şeref) niyaz etmek için, bu vücudumun kemiği kıaldı ise burada, sonra gelecek zamanlarda fayda kıılsın mahlûklara deyip.” (AY SÇ 643-14).
- Neçete birök bo tütrüm teriñ yorügüülüg nom erdini yıtliser batsar.. ötrü ançata tuyunmak arkıalıg nomlar başlap köni nomlar kırtü yorügler yeme barça yıtlıngeyler batğaylar teñrim tip tidiler.. “Ne zaman kı bu keskin, derin yorumlu öğreti mücevheri kıaybolsa, yok olsa, sonra işte o zaman sezme kı destekli öğretilerden başlayarak, doğru öğretiler (Dharma), gerçekte yorumlar da kıaybolacaklar, batacaklar efendim’ diye konuştular.” (AY III 197-18).

I.2.16. TAVSİYE İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde yardımcı cümlelerin şart kipiyle çekimlendiği birleşik cümlelerde ana cümle –mİş kergek “ -mİş gerek”, ve emir kipi ile çekimlendiğinde cümle açık bir tavsiye anlamı kazanmaktadır. Bu tür cümlelerde **küseser** “isterse”, sakınsar “düşünürse” gibi yapıların varlığı, karşı tarafın tavsiyeye ihtiyaç duyduğu

anlamını akıllara getirmektedir. **Neçete...sar....miş kergek, kaçan...sar...miş kergek** “*ne zaman...sa...gerkeli (lazım)*” yapıları da tavsiye anlamını pekiştiren yapılardır.

Teklik 3. Şahıs

- Azu yeme üsdünki yig uğuştā tözte bramanlar uğuştā begler uğuştā tuğayın ulatı yiti ertinke tükellig çakiravart ilig kıan bolayın tıp küseser yeme ok ökünmek yalvarmaqlıg kışanti kıılmaqlıg arıg süzük sav üze ayıg kıılınçlıg kkirin tapçasın arıtı yumış arıtmış kergek.. “*Ve dahi ‘en üstün, mükemmel, soyda, Brahmana’lar soyunda, beyler soyunda doğayım’ ve davamla ‘yedi mücevhere (sahip), mükemmel Cakravartin, hükümdar olayım diye delese(ler); ayrıca pişman, yalvarmaklı, itiraf etmekli (olduğu) temiz-pak söz ile kötü davranışlı kirini-pasağını yıkayıp temizlemiş, arıtmış (olmaları) gerek(li).*” (AY III 142-7/8).

Çokluk 3. Şahıs

- Birök kayu eligler hanlar bo nom erdinig nomlatgalı ugrasarlar, ‘eñ başlayı ol elig han kaltı öñreki töröçe suvka kirip, et’özin yumış arıtmış kergek, “*Eğer herhangi bir hükümdar bu öğreti mücevherini açıklamaya niyetlenirse, ilk önce o hükümdar aynı şekilde önceki öğreti gereğince suya girip (banyo yapıp), vücudunu yıkayıp temizlemiş olmalı.*” (AYS VI. -0312).
- Üstünki yig köni tüz tuymak burқан kutın küseserler .. ötrü olar birer şlok birer padak nomlarıg nomlağalı nomlatğalı yeme öğretinmiş kergek .. “*(En) üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksambodhi) (adlı) Buda kutsallığını dileseler; daha sonra onlar(ın) birer şiir, birer koşuk (ile) öğretileri açıklamak için, açıklatmak için bile öğrenmiş (olmaları) gerek.*” (AY III 167-2).
- Anı üçün kim kıayı tınlıgılgar ülgülençsiz tengleçsiz üsdünki yig buyan edgü kıılınçlıg alayın tıp küseserler .. ötrü ol tınlıgılgar bo iyin ögirmeklig yig ögetide üzüksüz tutçı ürük uzatı öğretinmiş kergek:: “*Onun için bazı canlılar, ‘ölçülmez, karşılaştırılmaz, üstün, mükemmel, iyi davranışı alayım’ diye dileseler, sonra o*

canlılar bundan dolayı sevinilesi daha iyi dersi kesintisiz, sürekli, uzun süre öğrenmiş (olsalar) gerek.” (AY III 157-3).

- Kaçan birök bo nom erdinig eşidgeli tınlagalı sakınsar ötrü ‘eñ aşnu ol elig han kentü özi sever taplayur közünügli açok taşañ oronta yıdlig yıparlıg suv saçıp tüü törlüg esriñü körkle hua çeçekler töltep ediz yügsek arslanlig örgün urup, ol örgünüg yinçü monçuk tizigi üze etip yaratıp adrok adrok pra kuşatrelar asıp öñi öñi erdiniler tooglar tikip satıgsız edgü yıd yıparlar köyürüp beş törlüg tüzülmüş yinçge oyunlar etiztürüp ol elig han suvka kirip et’öziñe yıd yıpar türtüp yañı arıg ton kedip eliglerniñ hanlarınñ öz etigin yaratıgın urunup men meniñ küvenç köñilin keterip; süzök kertgünç köñülin asıp üstep, nomlataçı nomçı üze yolçı yerçi ulug bahşı sakınçın turgurup, temin ök bo nom erdinig eşidmiş tınlamış kergek, yene ordo karşı içindeki hatunlar tegitler begler buyruklar inançlar tayançlar arkası bir ikintike öçsüz keksiz övkesiz kakıgsız eymençsiz köñülin ertinü ögrünçlüg sevinçlig bolmış kergek, artokrak takı bo nom erdini üze ağır ayag köñül öritmiş kergek tep ötündiler; “*Ne zaman bu öğreti mücevherini duymak istese ilk önce o hükümdar kendi sevdiği görünen geniş bir yerde güzel kokulu sular saçıp türlü türlü rengarenk güzel çiçekler döşeyip yüksek, arslan motifli tahta çıkıp o tahtı inci boncuk taneleri ile süsleyip türlü türlü gölgelikler asıp, farklı farklı mücevherler, bayraklar dikip paha biçilmeyecek değerdeki güzel kokular yakıp beş çeşit düzenlenmiş ince melodiler çaldırıp o hükümdar suya girip (banyo yapıp) vücuduna güzel kokular sürüp yeni, temiz elbiseler giyip hükümdarların kendi(ne has) süsünü (mücevheratını) takınıp kibri bir tarafa bırakıp doğru, samimi düşüncelerini artırıp (öğretiyi) anlatacak öğretmen (vaiz) ve rehber büyük (dharma) öğretmeni farkındalığını (bilincini) ortaya çıkarıp hemen bu öğreti mücevherini dinlemeli yine saray içindeki hatunlar (kraliçeler), prensesler, beyler, vezirler topluluğu birbirine karşı intikam ve nefret duyguları beslemeksizin endişesiz (şefkatli) bir gönülle son derece sevinçli olmalı. Bu öğreti mücevheri ile daha çok saygılı düşünceler beslemeli (saygı göstermeli) diye belirttiler.” (AYS VI. -0268).*
- Anı için edgün barmış teñrim birök kayu eligler hanlar elin uluşın küzetgeli kentüleri eñç meñilig bolgalı, bodının karasın eñç esen kılgalı, yat yağıg utgalı küseser, ötrü ol eligler hanlar bo nom erdinig süzök köñilin eşidzünler tınlazunlar

ayazunlar ağırlazunlar okızunlar okıtzunlar bitizünler bititzünler, “Onun için iyiliğe ulaşmış Tanrım, eğer herhangi bir hükümdar ülkesini korumak, kendileri(ni) rahata kavuşturmak, halkını esen kılmak, uzak düşmanını yenmek istese o zaman hükümdarlar bu öğreti mücevherini temiz samimi bir gönülle dinlesin, saygı gösterebilirler, okusun, okutsun, yazsın, yazdırsınlar.” (AYS VI. – 0714).

- Tört maharaçlar-a, birök ken keligme üdlerte kayu eligler hanlar bo nomerdinig süzök köñilin eşidserler tıñlasarlar ayasar ağırlasalar tapınsar uğunsar, yene bo nomerdinig boşguntacı tutdaçı dört törlüg terin kuvragıg yme ögser küleser açınar ayasarlar, sizler kamag teñrilerniñ teñridem kuvragıñızlarınıñ çoğın yalının küçin küsünün asılgalı üstelgeli küseser sizler, ötrü ol eligler hanlar ürüg uzatı bo nomerdinig eşidzünler tıñlazunlar, “Ey dört Mahārājalar! Eğer gelecek zamanlarda herhangi bir hükümdar bu öğreti mücevherini gönülden dinleyip saygı gösterir hürmet ederse ve bu öğreti mücevherini öğrenecek dört tür topluluk da över hürmet ederse siz (dört kral) bütün Tanrılar ve ilahi topluluklarla (birlikte) gücün artmasını istediğinizde o hükümdarlar daima bu öğreti mücevherini dinlesinler.” (AYS VI. – 0204).
- Tevlüg körlüg ezüg armak bolgu ermez, neçede birök bo savlarıg adınsıg kılıp övke köñül turgursar, ötrü ançata ok bo bütmiş işin içginur, ikileyü takı ed tavar bolmaz, anın bo savlarda saklanmış yıçanmış kergek, yene ürüg uzatı meni olgum kızım birle öge alkayu, bo edgü kılınçig kılıp on karmapat küzetip biziñe buyan evirmiş kergek, “Hilekar ve yalancı olmak olmaz. Eğer bu sözleri başka kılıp öfke düşüncesini ortaya çıkarsa o zaman işte bu tamamlamış işini kaybeder ve yeniden mal-mülk olmaz. Onun için bu sözlerden saklanmalı (olsa) ve daima beni oğlum ve kızım ile överek bu iyi davranışı gerçekleştirip on iyi işi (karmapatha) gözetip erdemlerini bize doğru çevirmeli.” (AYS VI. -0983).
- Kimler birök küseser:: sarasvati teñrig ötüngeli: bo daranılıg ögdi üze padakların uz tutup:: tañda sayu arıg süzük: kertgünç köñülin sözlezün:: ne küsemiş küsüşü barça kangay tapınça tep tedi:: “Kim Tanrıça Sarasvati’yi görmek ona seslenmek isterse bu daharanili övgüden hareketle bu methiyeyi iyice öğrenip sabahleyin tertemiz (bir halde ve) samimi bir biçimde (bunu) ezbere okumalı. O zaman bütün arzuları kalbine göre gerçekleşecektir.” (AY VII. 907).

- Kim kayu tözünler bon om erdinig nomlagalı tıñlagalı ugrasarlar.. aşnuça bo iki kırk türlüg ootlarıg alıp yungu kılmış kergek: “Öyleki, hangi asil, bu öğreti mücevherini tebliğ etmeyi (ya da) dinlemeyi amaçlasa öncelikle bu otuz iki tür bitkiyi alarak yıkanmalıdır.” (AY VII. 392).
- Yana kim kayu kişi uzun iglep ne yme em kılıp öñedmeser.. ötrü bo nom erdinig okıtıp bo yunguluk törüg kılıp yunsun arıtınsun.. igi agrığı ketgey adası tudası tarıkgay: “Ayrıca kim, uzun süre hasta olup da bir çare bulunarak iyileş(e)mese bu öğreti mücevherini okutarak bu töreni gerçekleştirerek yıkansın (ve) arınsın. Hastalığı geçer (ve) tehlikeden kurtulur.” (AY VII. 467).

1.2.17. GEÇMİŞE DAYALI VARSAYIM CÜMLELERİ KURMA İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde şart kipinin görülen geçmiş zamanın şartı olarak çekimlendiği cümlelerde geçmişe dayalı bir varsayım anlamının ortaya çıktığı görülmektedir. Şart kipinin yan cümle olarak kullanıldığı cümlelerin ana fiili de yine gelecek zamanın ya da geniş zamanın hikâyesi durumundadır.

Teklik 1. Şahıs

- Teñrimlerim, kim men ol ödte yalañuklarınñ yırtınçülüğ et köz öze ayıg kılınç kılmışıg körür bilir ertim erser, yme neñ ol ayıg kılınçnıñ emtikı teğ yavlağ tüşin utlısın bilmez ertim. “Tanrılarım, eğer ben o zaman, insanların dünyevi his ve görüşleriyle fena amel kılmalarını görmüş bilmiş olsaydım (gören bilen olsaydım), katiyen o fena amelin şimdiki gibi fena mukabilini (cezasını) bilmezdim.” (AY SÇ 8-21).
- Munı munçulayu men öngreki öelerte kolularta az övke biligsiz biligte ulatı nızvanılarka tükellig erdim erser yme inçip yana tamu prit yılkıta ulatı biş azun içinteki irinç yarlıg emgeklig tolğaklıg munça tarğa tegmiş tınlıglarka umuğ inağ bolup, ol emgeklerintin özgürur kutkarur ertim. “Bunu Böylece ben evvelki zamanlarda hiddet, cehalet, hırs ve diğer ihtiraslarla (tamamiyle) dolu idim ise

dahi, böylece yine cehennem hayvan dünyasından, ve beş mevcudiyet içindeki zavallı, ıstıraplı dertli- derde ulaşmış mahluklara ümit olup, o eziyetlerinden kurtarır idim.” (AY SÇ 628-5).

Çokluk 1. Şahıs

- Birükin biz kamağ kuvrağnı tegingülüg anutmış aş içgüsin öñre yimedimiz yuñlamadımız erser alku tenñri yirinte toğğay erdimiz.. “Eger biz bütün cemaatin kendisine âit ve (onun için) hazırlanmış olan yiyecek ve içeceğini önce yemese idik ve sarfetmese idik hepimiz tanrılar ülkesinde doğacak idik.” (M 135-32).

Teklik 3. Şahıs

- Birükin bu yir suvda tükel bilge burkan yig ermedi erser anıñ nolmamış nomı yigde yig bolmadı erser .. antağ oğlağı antağ ///ngiligin ulğadmış yaşıda ... (ına)llar çorlar evlerin (barkların) kodup toyın dıntar (bolmaz)lar erti.. “Eğer bu dünyada mükemmel hakîm Burkan çok iyi olmadıysa, onun açıkladığı dini, en iyisi olmadı ise bu kadar zarif, yumuşak ... büyümüş yaşa ... ve killer Çorlar evlerini (barklarını) terk edip râhip olmazlar idi.” (M 51- 50/52).

I.2.A. ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE ŞART KİPİ OLARAK KULLANILMAYAN –sAr MORFEMİ

-sAr morfemi Eski Uygur Türkçesinde bir kip özelliği belirtmenin yanında cümlelerde farklı görevlere gelecek şekillerde kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde bazı cümleler hiçbir şekilde şart veya sebep ifade etmezler. Bu tür cümlelerde –sAr morfemi cümle öbeğini yükseltip ön plana çıkartmaktadır. Şinasi Tekin (1965), –sAr morfemiyle kurulmuş birleşik cümle durumundaki yapıların cümlede *özne, nesne, tümleç ve vasıflama cümlesi* olarak kullanıldıklarını belirtmiştir (s. 35-60). Kemal Eraslan'a göre (2000), –sar/-ser ekli kuruluşlar cümle içerisinde yaygın olarak *isim* görevinde kullanılmaktadır. Bu durumda –sar/-ser ekli yardımcı cümle, esas cümlenin *faili veya nesnesi* durumundadır. –sar/-ser ekli teşkillerin Eski Türkçede *sıfat* olarak bilhassa *vasıflama yardımcı cümlesi* olarak kullanıldıklarını belirten Eraslan, ayrıca bu yapıların *zarf tamlayıcısı* olarak kullanıldıklarını da belirtmiştir (s. 92-125). Özen Yaylagül de (2002), benzer bir görüşle –sAr'lı kuruluşların yerleşmiş yapılar olarak başka cümlelerin öznesi, nesnesi, zarfı, yer/yön belirteci olarak kullanıldığını belirtmiştir. İsimleşerek bir cümle öbeğini oluşturan bu yapıların, yardımcı cümle kuruluşunda olduklarında ana cümle ile öznelerinin genellikle aynı olduğuna dikkat çekmiştir (s. 480-482). Hayatı Develi (1995a), Klasik Osmanlı Türkçesi metinleri üzerine yaptığı ilgili çalışmasında –sA (sA<sAr) morfemli bazı yardımcı cümlelerin ana cümlenin anlamını şart, farz ve temenni bakımından etkilemediğini, bu yapıdaki cümlelerin ana cümle yüklemine bir tamlayıcı olarak katıldıklarını belirtmiştir. Develi'ye göre bu yapıdaki cümleler, ana cümle içerisinde *fail işleyişinde, nesne işleyişinde, zaman tamlayıcısı işleyişinde, hal tamlayıcısı işleyişinde, yer tamlayıcısı işleyişinde, yönveren işleyişinde* kullanılırlar (132-140). Ahmet Cevat Emre (1945), “se- temeliyle temsil” başlığıyla anlattığı bölümde –se ekinin eklendiği cümlelerde özneyi veya nesneyi temsil ettiğini belirtmiştir (s. 535-537).

İlgili çalışmalarda konuyla ilgili şu örnekler verilmiştir:

1. Fail/Özne İşleyişinde Kullanılan Yapılar:

- Kim ölüť ölürgüçü erser, ol ayıg kılınç tüşin kentü özi aşayur “öldüren bir kimse, bu kötü amelin neticesine bizzat kendisi maruz kalır.” (Tekin, 1965: 37).
- Kanda yüz sürsem o mâhun cilve-geh-i pâyidür
Kanda baksam pertev-i ruhsâr-ı cennet-sâyidür
“Yüz sürdüğüm her yer o ay yüzlü güzelin ayağının gezindiği (göründüğü) yerdir. Baktığım her yer cennete benzer yüzünün aydınlığı içindedir.” (Develi, 1995a: 133).
- Yime bo biş yapıglar erser, çın kirtü nom tözi belgürtdeçi erirler “yine bu beş bina gerçek şeriat esasını gösterirler.” (Eraslan, 2000: 116).
- Ne versem (verdiğim her şey) yanacak, geri dönmeyecek. (Emre, 1945:537).

2. Nesne İşleyişinde Kullanılan Yapılar

- Ne teñrike sevişin bar, tükel kıl “tanrıya karşı ne kadar sevgin varsa hepsini yerine getir” (Tekin, 1965: 40).
- İslâmbol içre ne kadarbin şehidler var ise cümlesin şehîd oldukları mekânda defni der... “İstanbuldaki bütün şehitleri, şehit oldukları yerlerde gömer...” (Develi, 1995a: 135).
- Ne sav erser, kingürü sözlegil “Her şeyini tam olarak anlat!” (Eraslan, 2000: 117).
- Ne beğense (beğendiği her şeyi)giyebilir. (Emre 1945: 537).

3. Zaman Tamlayıcısı İşleyişinde Kullanılan Yapılar

- Ögsüz kal tilve bolup etüz kodsar, sekiz ulug tamularda utgurak togar “*bilinçsiz, çulgın olup ölünce, muhakkak sekiz büyük cehennem doğar.*” (Tekin, 1965: 42).
- Kaçan zeyt sürseler hadîd andan kaçar, keçi kanı ile ıslansa girü cezbi der “*Zeytin yağı sürdükleri zaman demir ondan uzaklaşır, keçi kanı ile ıslandığında tekrar çeker*” (Develi, 1995a: 137).
- Tört mahabutlug yılanlar özke tözi öñi öñi ol, tursarlar, yime bir yirte agdınurlar, inerler, üstün üstün altın yorırlar “*Dört element yılanı kendi tabiatları gereği başka başkadırlar, bir yerde durduklarında yukarı çıkarlar, aşağı inerler, aşağı yukarı hareket ederler.*” (Eraslan, 2000: 118).
- Ne zaman sokağa çıkayım desem misafir gelir. (Emre, 1945: 535-537).

4. Yer Tamlayıcısı İşleyişinde Kullanılan Yapılar

- Arazî arasında ne kadar bihâr varısa cümlesine okyanus dirler. “*Kara parçaları (karalar) arasındaki bütün denizlere okyanus derler.*” (Develi, 1995a: 139).
- Kayu korkınçsız yınak erser, ol yınakta turkaru bizni uduzup iltidñ *Neresi tehlikesiz ise, sen bizi oraya götürdün.*” (Tekin, 1965: 46).

5. Hal Tamlayıcısı İşleyişinde Kullanılan Yapılar

- Edgüg ayıgıg yime kirtgünmiş kerkek, kim kin ökünmeser “*ilerde pişman olmamak için iyiye de kötüye de inanmak gerektir.*” (Tekin, 1965: 47).
- Kamgata kiçigi sever amrak ogulum yalañuz kelmeser, bolmiş bolgay adgurak adırılğuluk alp ada tip munçulayu siñiledi “*Hepsinden küçüğü sevgili oğlum*”

yalnız kalıp gelmediği için kesin olarak ayrılığa sebep büyük bir tehlike vardır diyerek feryat etti.” (Eraslan, 2000: 118).

- Eger askerîden olup mücrim ise aman vermeyüp bir dırahta berdâr iderler “*Suçlunun asker olması durumunda aman vermeyip bir ağaca asarlar.”* (Develi, 1995a: 138).

6. Vasıflama Yardımcı Cümle İşleyişinde Kullanılan Yapılar

- Kişi sözleser sav alkinur “*İnsanın söylediği söz tükenir.”* (Eraslan, 2000: 117).
- Sav sözleyü umagay kim ol erneñ köñlin yarutsar “*O kimsenin gönlünü aydınlatacak sözler söyleyemez.”* (Tekin, 1965: 52).

A. Von Gabain (2007), “*tawgaç ili erser, meriçi atlıg uç kızıg türk türğiş yir ol (Çin ülkesi ise, Mlecceha adlı, en uç hudutlarda bulunan Türk Türğiş ülkesidir.”* cümlesindeki –sAr morfemini çok kısa şart cümlesi olarak değerlendirmiş ve bu fonksiyonun bir cümle öbeğinin yükseltilmesine yaradığını belirtmiştir (s. 124). Bu bilgilerden hareketle Eski Uygur Türkçesinde –sAr morfemiyle kurulmuş bazı yardımcı cümleler ana cümlenin *öznesi, nesnesi hal tamlayıcısı* görevinde kullanılabilirler. *Vasıf ismi* işleyişinde olan yapılar ise –sAr morfeminin *sıfat* olarak kullanıldığı yapılardır. A. Von Gabain’in tek bir örnekte belirttiği bilgidен hareketle Eski Uygur Türkçesinde *vasıf ismi, özne, nesne, hal tamlayıcısı* görevinde kullanılan her bir yapının bir cümle öbeğini ön plana çıkarma işlevinde kullanıldığı düşünülmüştür. *Cümle öbeğini yükseltme, ön plana çıkarma* işlevi başlığı altında toparlanan her bir yapı, tasarlama kiplerinden bu yönleriyle ayrı tutulmuştur.

I.2.A.1. CÜMLE ÖBEĞİNİ YÜKSELTME, ÖN PLANA ÇIKARMA İŞLEVİ

I.2.A.1.1. FAİL İŞLEYİŞİNDE KULLANILAN YAPILAR

Eski Uygur Türkçesinde -sAr morfemiyle kurulan yardımcı cümlelerden bir kısmı bağlı oldukları ana cümlenin faili durumundadırlar. Bunlar ana cümle failinin bir yardımcı cümle olarak ifade edildiği cümlelerdir. Fail işleyişinde kullanılmış yapılarda cümle içerisinde kullanılan **ol** “o”, **olar** “onlar”, **alku** “hepsi” gibi zamirler özneyi işaret eden yapılardır.

- kim yime tözün yumşak kılınçlıg köni kirtü biliglig erserler..kentü münlerin kadağların körüngüçi erserler kılmış tsuyların irinçülerin tijit kşanti kılı öğrenmiş erserler..olar tükel bilge maytrı burkanıg körüp imçe sakınç sakınurlar.. “*Asıl, yumuşak amelle ve doğru, gerçek bilgili olanlar; kendi günahlarını gösterenler; işlenmiş günahlarını itiraf etmeye (ve onlar için) af dilemeye alışmış olanlar ise, mükemmel hikmetli Maytrı burkan’ı görüp şöyle düşünürler:*” (M 139-23).
- Anı körüp, kamağ kası kadası başlap kişiler erti erser, olar barça korpup belinlep irak taşdılar kaçtılar. “*Bunu görerek, bütün kardeşleri başta olmak üzere, o ziyafette toplanmış ne kadar kişi varsa, onların hepsi korkup yıraklara çıkıp kaçtılar.*” (AY SÇ 5-9).
- Takı ol uluşta neçe irinç yarlıg kolguçılar bar erser alku anta kovradı “*Üstelik o ülkede, nice zavallı ve acınacak dilenci varsa, hepsi oraya toplandılar.*” (İKPÖ LXXII/1).
- Neçe bar erser kuş keyik arıgka sağağa tayaklıg, “*Nece kuş geyik var ise ormana, dağın eteğine saklanmış*” (AY SÇ 630-21).

- Bo tül belgüsi erser manga yitgölük kıyılıguluk belgü ol tep tedi .. “*bu düşün belgisi ise benim sonumun geldiğinin, öleceğimin belgisidir deyip dedi.*” (HT X. – 497).
- Maharedi atlıg beg erser atam, Sutudani han erür. “*Maharadı adlı bey ise babam, Sutudani handır.* (AY SÇ 642-19).
- Ağıcı erser meniñ ol “*Hazineye ya da (hazineciler’e) gelince, o ya da(onlar) benimdir*” (İKPÖ VIII/3).
- Temir tumşukluğlar kargalar kuzgunlar örtlüg yalınlig etüzin et yumgak etüzlügerig soka talmayu yiyürler erser.. olar öñre ajunta koyun ölürgüçi etçiler erdi “*Demir gagalılar, kargalar, kuzgunlar, alevli vücutları ile, et ve yumak vücutluları döverek, parçalayarak yerler; bunlar evvelki âlemde koyun öldüren kasap idiler.*” (M 140-54).⁶
- Kim yime ol başsız kögüzlerinte yüzlüg menizlig kollarin örü kötürüp örtünür yalarlar erser olar öñre kişi ölürdeçi çantallar erdiler sansız tümen yalañuklarıg ölürdiler.. “*Başsız, göğüslerinde başları olduğu halde ko’larını yukarı kaldırıp yananlara gelince; bunlar vaktiyle insan öldüren cellât idiler.*” (M 141-21).
- Üstürti örtlüg yalınlig bı bıçgu etüzleri öze yağar erser olar amarıları açşıkkılınçlig tevlig kürlüg köñüllüler erdiler “*Yukarıdan alevli bıçaklar vücutları üzerine yağanlar ise, bunlardan bazıları aç (muhteris) amelli hileli düşüncelere sâhip idiler.*” (M 142-36).
- Yeme özlügerig ölürmek erser ertingü yavlağ ayıg kılinç titir. “*(Dahi) canlıları öldürmek ise, fevkalâde fena âmel sayılır.*” (AY SÇ 21-7).
- İyin ögrimektin törümiş buyan edgü kılinç erser.. sansız sağışsız ülgüsüz kolsuz titir.. “*Dolayısıyla sevinmekten meydana gelmiş iyi davranış ise, hadsiz hesapsız, ölçsüz biçisizdir.*” (AY III 156-19).
- Bu erser arziler turguluk orun ol “*Burası evliyaların (erenlerin) oturduğu yerdir.*”(AY SÇ 609-7).

⁶ Cümelerde “parçalayarak yerler” yerine cümlenin “yiyenler” olarak çevrilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir.

- Barsning, irbizning, manuning, arslanning b6rining tilkining erser yalauuz yintem isig et kan erür “*Parsın, ırbız’ın (lux), manu’nun(?), aslanın, kurd’ın, dilki’nin yemeği ise yalnız daima sıcak et ve kandır.*” (AY SÇ 610-16).
- biznite adın balık uluş ordo karşı küğçi küzetçi neçe tözün yavaş teñriler erserler, olar barça biziñçileyü ök titip ıdalap koğgay kemişgeyler, “ *Bizden başka ülkeyi, sarayı koruyan ne kadar asil Tanrı varsa, onların hepsi de bizim gibi terk edecekler.*” (AYS VI. – 0677).
- Ne üçün tep teser: şariputriya bo ilinmeksiz atlığ daranı nom erser: öñre ertmiş ken keldeçi amtı közünür bo üç üdki burkanlarınñ öđi tetir: “*Niçin? diye sorarsan, Ey Şariputri, bu bağlanmama adlı dharani öğretisi, önce gelmiş, sonra gelecek ve şu andaki (olmak üzere) üç dönemdeki Buddhaların anasıdır.*” (AY VII. 117).
- Kim amtı sizlerke yarukluğ tilgen içinte közünü yarlıkadaçı teñri burkan erser ol teñri teñrиси burқан erür.. “*Ki şimdi sizlere ışıklı tekerlek (Cakra) içinde görünüp buyuran tanrı Buda, işte o tanrılar tanrısı Budadır.*” (AY III 190-7).
- Ay kavşiki-y-a ol yarukluğ tilgen içinte közünü yarlıkadaçı teñri teñrиси burkan erser neñ belgürtme üze közündeçi belgürtme burқан ermez kim..... “*Ey Kausîka, o ışıklı tekerlek içinde görünüp buyuran tanrılar tanrısı (Devâtideva) Buda ise asla başkalaşma ile görünen, başkalaşan Buda (Nirmanabuddha) değildir;.....*” (AY III 189-10).
- Öñre ödteki bodisatav Mahasatvi atlığ tigin erser ol emti men, “*Eski zamanlardaki Bodisatva Mahasatvi adlı prens ise o şimdi benim.*” (AY SÇ 642-15).
- Üçünç nom buşı erser töz nomluğ et’özüg arıtdaçı titir.. tavar buşı yine yanturu et et’özüg erser üklitür.. “*Üçüncüsü öğreti sadakası ise, esas öğretili vücudu temizleyecektir. Mal sadakası yalnız soğuk vücudu arttırır.*” (AY III 162-23).

I.2.A.1.2. NESNE İŞLEYİŞİNDE KULLANILAN YAPILAR

Eski Uygur Türkçesinde -sAr morfemi almış yardımcı cümlelerin bir kısmı ana cümlelerin nesnesi durumundadır. Nesne halinde kullanılmış yapılar belirtme hali eki almış bir zamir tarafından işaret edilebilirler. Metinde kullanılmış **alkunı** “hepsini”, **anı** “onu” yapıları nesneyi işaret eden zamirlerdir.

- aş birmekte ulatı tıtağlartın qayı neçe buyan edgü kılınçlarım bar erser amtı men alqu qamağ tınığlar birle alkunı barça esirkençsiz ökünçsiz köñülin qamağ biş ajuntaqı tınığlarqa evire teginür biz “.....yiyecek vermek vb. gibi sebeplerden başka ne kadar iyi davranışlarım (var) ise, şimdi bütün canlılar ile hepsini toptan, esirgemeyen kedersiz gönülle, bütün beş varlık şeklindeki canlılara saygıyla yöneltirim” (AY III 169-12).
-köñültin tuğmış neçe buyan edgü kılınçlarım bar erser:: anı alkunı barça biş ajun tınığ oğlanıña evire teginür men“.....gönülden doğmuş ne kadar iyi davranışlarım var ise, onları, hepsini toptan, beş varlık yolundaki canlılara saygıyla çeviriyorum.”(AY III 170-8).
- qayı mening ilkisiztin’berüki ötgürü bökünki künke’tegi üç ertinilig tarığlağ içinte saçmış tarımış neçe buyan edgü kılınçlarım bar erser qaltı ay-a-ça aş birmiş adutça suv tutmış tütüslüg kerişlig tınığlarığ tüz baz kılmış tözün bursang quvrağlartın üç mağ almış çakşapatlığ sanvarta turmış ökünü bilinü kşanti kılmış ötleüyü yalbara ötüğçi bolmış .. üküş türlüğ uğrın iyin ögirmiş ulatı ‘eng’ mıntın yılkı ajunintaki irinç yarlığ tınığlarqa meng saçmaq aş birmekte ulatı tıtağlartın qayı neçe buyan edgü kılınçlarım bar erser amtı men alqu qasmağ tınığlar birle alqunı barça esirkençsiz ökünçsiz köñülin qamağ biş ajuntaqı tınığlarqa evire teginür biz “Hani benim başlangıçsız (Samsâra)dan beri, bu ana kadar, bugünkü güne değın, üç mücevherli tarla içinde sürmüş (olduğum) ne kadar iyi davranışlarım (var) ise, işte öyle avuç dolusu yemek vermiş, avuç dolusu su tutmuş; küskün, kavgalı canlıları barışık duruma getirmiş; soylu rahip topluluklarından üç dayanak almış;

ahlâka uygun gerekçede bulunmuş; itirafta bulunup, açıklayıp, bağışlanma dilemiş, yalvar yakar ricacı olmuş; pek çok, türlü sebepten dolayı sevinmiş ve devamla, hiç olmazsa hayvan yolundaki zavallı, sefil canlılara yem saçmak, yiyecek vermek vb. gibi sebeplerden başka ne kadar iyi davranışlarım (var) ise, şimdi bütün canlılar ile hepsini toptan, esirgemeyen, kedersiz gönülle, bütün beş varlık şeklindeki canlılara saygıyla yöneltirim.” (AY III 168/169 22-12).

-neçe tuyguluk bilgülık nom bar erser alkunı barça bir kşan üdte kentın tuyunup üzeliksiz üsdünki yig burkan kıtın bulu yarlıkap artamaqsız mengülık nomuğ artamaqsız mengülık asıgıg birtemleti yarlıkadı erser ançulayu ok yeme biz umuğsuz kıangım idege toyın ögim suntarı azgan çeçek terim imerigme alku kıamağ tınlıglar birle bo kıamağ biş ajun tınlıg oğlanların birle iış alınıp munçulayu yig başdınkı köni tüz tuymağıg tuyup üzeliksiz üstünki yig burkan kıtın bulayın “....ne kadar anlaşılması, bilinmesi gerekli öğreti (var) ise hepsini, toptan bir anlık sürede kendiliğinden sezip, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel Buda kutsallığını bulu verip, bozulmasız, sonsuz öğretiyi bozulmasız, sonsuz yararı bütünüyle tanıtlatıp buyurdu ise, aynı şekilde de biz umutsuzlar, babam İdege Toyın annem Sundâri Azgan Çeçek Terim, çevredeki bütün canlılar ile bu bütün beş varlık yolundaki canlıları kendisine arkadaş seçip böylesi mükemmel, başta gelen, doğru, düz sezmeyi sezip, daha üstü bulunmayan, (en) üstün, mükemmel Buda kutsallığını bulalım” (AY III 172-21).
- kıaltı bodisatavlarını pratyikabutlarını arhantlarını edgülık töz yıldızarına tükellig kılu yarlıkamaklıg kıayu ıduk işleri bar erser amtı men ol kıamağ burkanlarını ol antağ ıduk işlerine kıop süzük kıirtgünç köñülin artukırağ iyin ögirür men sevinür men :: öge alkıayu teginür'men “Böylelikle Bodhisattvaların, Pratyekabuddhaların, Arhantların iyi köklerine hakim duruma getirip, buyurmaklı hangi işleri var ise, şimdi ben, o, bütün Budaların o, öylesi kutsal işlerine tam temiz inançlı gönülle, fazlasıyla sevinir, kıvanırım, (o işleri) överek, methederek yerine getiririm.” (AY III 154-13).
- Kayu neçe kılmış buyan edgü kılınçlarım erser .. anı barça imerigme kıamağ dört tuğum beş azun tınlıg oğlanına tüzüke evirermen ön ülık bolzun.. “Kıldığım ne kadar sevap, iyi eylem varsa onları bütünüyle çevredeki bütün dört doğum, beş

varlık âleminin canlı evlâtlarına, hepsine birden tevcih ediyorum, (onlara) pay olsun!” (HT X. – 638).

- kalıtı yeme bo tütürüm tering yörüglerig tuymakım bilmekim erser .. neñ meniñ sıg tümke köñülüm üze tuymış bilmiş ermez men.. “(Benim) bu güç kavranılır, derin anlamları sezebilmeme, anlayabilmeme gelince, (ben bunları) asla kendi sıg, bunca düşüncem vasıtasıyla sezmiş, anlamış değilim.” (HT X. – 249).

I.2.A.1.3. YER TAMLAYICISI İŞLEYİŞİNDE KULLANILAN YAPILAR

Eski Uygur Türkçesinde -sAr morfemiyle kurulmuş yardımcı bir cümle bazı durumlarda ana cümlenin yer tamlayıcısı durumundadır. Metinlerde tespit edilen yardımcı cümleler yönelme hali tamlayıcılarının yerini tutmaktadır.

- Takı yeme bo nom erdinig kim ol öñreki burkanlar şazınınta edgü kılınç kılmış tözün kutlug tınlıglar erserler: olarka tutdurup inçip bo çampudivip yertinçüde keñürü yatdurup terk üdün yitlingülük batguluk kılıu teginmegey men: “Ayrıca, bu öğreti mücevherini önceki Buddhaların öğretisinde iyi amel işlemiş, asil (ve) kutlu canlılara sunup (öğreti mücevherinin) böylece bu Çambudvip ülkesinde geniş bir alana yayılarak, kısa zamanda kayıp (ve) yok olma tehlikesinden kurtaracağım.”(AY VII. 362).
- Kanta atasar anta ok eşidür “Nerede ansalar hemen orada işitir,” (KİP.210-211).

I.2.A.1.4. HAL TAMLAYICISI İŞLEYİŞİNDE KULLANILAN YAPILAR

Eski Uygur Türkçesinde -sAr morfemini alan bazı yardımcı cümleler ana cümlenin hal tamlayıcısı olarak kullanılabilirler. Eski Uygur Türkçesinde bu işleyişte kullanılmış yapıların cümleye sebep-sonuç anlamı kattığı görülmektedir.

- Yene ikinti uğurın bo oğ közünür üddeki ondın sığar yirtünçüde erigme kamağ bodisatavların neçe buyan edgü kılınçları edgölüg işleri bar erser.. inçe kaltı ‘eñ’ilki burğan kutıña yangırtı köñül öritmek :: yuz kalplarığ ertürüp anın içinte kılğuluk uluğ buyanlarığ bütürmek tuğmaksız nom taplağın bulmağ.. evrilinçsiz törüke tegmek bir tuğumluğ ikinti orunta olurmağta ulatı.. amtı men ol kamağ bodisatavların ol antağ edgölüg işleriğe barça yiliktin süngüktin berüki qop süzük kirtgünç köñjülüm üze ağır ayamağın artuğkrağ iyin ögirür’men sevinür men “*Yine ikinci (bir) sebeple işte bu görünür zamandaki on taraf dünyada var olan bütün Bodhisattvaların ne kadar iyi davranışları, iyi işleri (var) ise, öylece, en ilk Buda kutsallığına yeniden gönül beslemek; yüz çağları geçirip, onun içinde yapılması gereken ulu iyilikleri tamamlamak; doğmaksız öğreti (Dharma) hoşnutluğunu bulmak; sarsılmaz öğretiyeye (Dharma) ulaşmak; bir doğumlu ikinci mekanda oturmaktan başka, şimdi ben, o bütün Bodhisattvaların o öylesi iyi işlerine bütünüyle, ilikten kemikten ileri, tam süzölmüş inançlı gönlüm ile, son derece büyük bir saygıyla, bundan dolayı sevinirim, kıvanırım.*(AY III 152-15).
- kaltı bo ondın sığarkı yirtünçüdeki kamağ tınlığ oğlanının yugerü bo közünür üdde kılı turur neçe buyan edgü kılınçları edgü evrişleri bar erser.. inçe kaltı buşı birmek çahşapat küzetmek bilge biligde ögretinmekte ulatı amtı men olarnıñ ol antağ buyan edgü kılınçlarıña edgölüg evrişleriğe artuğkrağ iyin ögirür men sevinür men.. “*Öyle ki, bu on yöndeki dünyadaki bütün canlı(lar)ın şimdiki bu görünür zamanda işlemekte oldukları ne kadar iyi davranışları, iyi tavırları (var) ise; bu şekilde sadaka vermek, öğretiyeye gözetmek, bilge biligde öğrenmekten başka, şimdi ben onların, o, öylesi iyi davranışlarından, iyi tavırlarından dolayı fazlasıyla sevinirim, kıvanırım.*” (AY III 151-14).
- kılguçılar yığlayu barsar tegin yeme yığlayu barır “*(dilenciler bağış alamayınca) ağlayarak gidiyorlardı, prens de orada ağlayıp kalıyordu.*” (İKPÖ X/5).

I.2.A.1.5. ZAMAN TAMLAYICISI İŞLEYİŞİNDE KULLANILAN YAPILAR

Eski Uygur Türkçesinde -sAr ekini almış yardımcı cümleler ana cümlenin zaman tamlayıcısı olarak kullanılabilirler. Ana cümlenin zaman tamlayıcısı işleyişinde kullanılan bu yapılar **kaçan** “*ne zaman*”, **ançata** “*ne zaman ki*”, **kayu ödün** “*ne zaman*” ifadelerini bulundurabilirler.

Teklik 1. Şahıs

- kaçan burқан kutın bulsa men silerni barça anta kutarga men “*Ne zaman (Eğer?) Buddha'nın sonsuz mutluluğunu bulursam, sizleri, hepinizi o zaman kurtaracağım.*” (İKPÖ LXXVI/5).
- Kaçan men oglum çanarşabetin bo savıg eşidü teginser men ötrü aña olgum sen terkin tavrata barıp ol kişike kün künthe miñ yüzer karşapan altun bergil tep tutuzgay men, “*Oğlum Janarşabha'dan bu sözü işittiğimde ona ‘ oğlum sen çabuk gidip o kişiye her gün bin yüz kârâsapana altın ver.’ deyip buyuracağım.*” (AYS VI. - 0956).
- Ay edgülerim, men özüm tenleser men bu emgekimtin ıdı ozğum kırtulğum yok turur. “*Ey eyilerim, kendi hesabıma göre benim bu eziyetimden kurtulmama katiyen imkân yoktur.*” (AY SÇ 10-14).
- Muntağ tiser men ötrü ol yekler manga inçe tidiler:... “*Böyle deyince, o periler bana şöyle dediler:...*” (AY SÇ 9-14).
- Anı manga ayu birinler tip tiser men, ötrü olar manga inçe tip tidiler... “*Onu bana söyleyiverin (deyip) deyince (sonra) onlar bana şöyle deyip dediler:...*” (AY SÇ 10-19).

Çokluk 1. Şahıs

- Atı kötrülmüş ayakka tegimlig teñrim kaçan biz bo törölerig körser biz, ötrü elig uluşug ol elig hanıg, ol bodunug karag titip ıdalap küyü küzetü tutguluk köñültin ketgey biz, yene teñrim yalañuz biz ök ol el uluşug ol elig hanıg ol bodunug karag titer ıdalayur ermez biz, *“Yüce Tanrım, biz bu yasaları gördüğümüzde, ondan sonra ülkeyi o hükümdarı o halkı bırakıp gönülden koruyup kollamadan gideceğiz ve Tanrım yalnız biz o ülkeyi hükümdarı, o halkı terk etmeyiz.”* (AYS VI. – 0667).

Çokluk 2. Şahıs

- Siz kaçan burkan kutın bulsar siz meni titmeñ kutğarıñ *“Siz Buddha'nın sonsuz mutluluğunu bulduğunuz zaman, beni terk etmeyin, kurtarın!”* (İKPÖ LI/6).
- kayu ödün burkan yirtünçüde belgürser siz..ol ödün bizni yime unıtmañ.. *“Hangi devirde burkan olarak zuhûr ederseniz, o devirde bizi de unutmayın!”* (M66-49).
- kaşağ adınların emgekin körsersizler. öz emgekçe saşınıp sımtağ köñüllüg bolmañlar. *“Bütün başkalarının [her kimin] ıstırabını gördükçe, kendi ıstırabınız gibi sayın; ihmalcı gönüllü olmayın.”* (UÛH D-33).
- Bo nom erdinig boşgunmışların tutmışların bitmişlerin bititmişlerin okumışların okıtmışların nomlamışların nomlatmışların körser sizler ötrü ançada ok sımtagsız kınıg katıg köñlin küyü küzetü berip korkınç busuş kağgu adaların tarkarıp keterip ençgü meñi beriñler tep yarlıkadı *“Bu öğretti mücevherini öğrenmiş, yerine getirmişleri, yazmış, yazdırmış, okumuş, okutmuş, açıklamış (vaaz etmiş), açıklatmışları (vaaz ettirmişleri) gördükten sonra gayretli, istekli (bir) gönülle koruyup korku, endişe sıkıntılarını uzaklaştırıp huzur verin” diye buyurdu.”* (AYS VI. 0041/42/43/44).

Teklik 3. Şahıs

- Ançata birök bo nom ertini yok bolsar ötrü ançata köni nomlar kirtü yorügler yitlinür yoqadur “*Ne zaman ki bu öğreti mücevheri yok olsa, işte o zaman doğru öğretiler, gerçek yorumlar kaybolur, yok olur.*” (AY III 198-7).
- Kaçan darni tutdaçı kişi bo altun bermiş belgüg körser işim bütdi tep bilmiş kergek “*Tılsımı (dhârânî) tutacak olan kişi, bu altın işareti görüp işimi tamamladım deyip bilmeli*” (AYS VI. -0963).
- kayu ödün burқан yirtünçüde belgürser. Tenri yirintin kodı inipsumani inal birle tuşup altun önlüg kırtışlıg arhant (bolurlar). “*Ne zaman Maytrı burkan dünyada zuhûr ettiğinde, tanrılar yerinden aşağıya inip İnal Sumana ile buluşarak altın renkli, altın yüzlü velî olurlar.*” (M 105-15).
- Muna ertimlig etüzümüz ertip barsar alku ed tavar barça tolp karılsar alp bulguluğ kişi etüzin bulmuşım yoqsuz bolğay “*İşte bu fâni vücudumuz göçüp gidince ve bütün mal mülk, hepsi birbirine karışınca, bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak;*” (M 39-13).
- Adın kişi emgeklig bolsar. Et’özin menjiligçe saşınur erti. “*Başkası ıstırap çekse, kendisi için [bunu] sevinecek bir şey telakki ederdi.*” (UÜH C-51).
- kaçan bodisatavnıñ etüzin buşi birmiş yir orunka tegdiler erser, anta ötrü bodisatavnıñ yaş süngükleri inaru berü, anta munta saşılıp yatmışın körüp, etüzlerin biegerü yirke çalıp ögsirep tınsırap inçe ıaltı uluğı ıgaç küçlüg ıatıg yilke tokıtılıp ıamılmış tegüştiler ıamıltılar “*(kaçan) Bodisatva’nın vücudunu hayır verdiği yere- kurban ettiği- gelince, orada Bodisatva’nın genç kemikleri her tarafta (şurda burada) saşılıp yattığını görüp, vücudlarını ikisi beraber yere atıp (yere yıkılıp) sesden düşüp ağlayarak sanki büyük bir ağaç rüzgârdan koparılıp devrilmiş yere yıkılmış gibi düşdüler devrildiler.*” (AY SÇ 625-9).
- Anta ötürü kiye kolğuçır(=l)ar kelser bulmaz erti “*Bundan biraz sonra, dilenciler geldiği zaman (prens) hazinelerini bulamıyordu*” (İKPÖ X/3).

- Kim neñ üntemeser yettinç kün temir sua açtı temir ışığ yorıdı “*Hiçbiri ses çikarmayınca, yedinci gün demir zincirleri açtılar, demir halatları çözdüler*”(İKPÖ XXXIII/2).
- Tegin ayıtsar qapağçı kırkın biz tediler “*Prens sorunca, biz kapıcı kızlarız dediler*” (İKPÖ XLII/5).
- kuş kuzgun kónsa ışığ tartğı men “*Kargalar ya da (başka) kuşlar kondukları zaman, ben ipi çekeceğim.*” (İKPÖ LXXX/4).
- Atın eşidser etüzin körser sakınmış teginmiş yokuz bolmaz, “*Adını işitse, vücudunu görse tasarladığı, saygıyla dilediği şey (yani kurtuluş)boşa gitmez,*” (KIP180-181).
- ///a köñüllüg dantipali ilig adınlarığ ölürser anı üze artuğrak sevinür erdi. “*(Kötü) gönüllü Dantipala han başkalarını öldürdükçe, onunla ziyadesiyle sevinir idi.*”(UÜH C-48).
- Sen neçük oztuğ tep teser.. bir kemi sıyukın tuta öntüm tep tedi “*Sen nasıl kurtuldun? deyince (küçük kardeşi): ‘Ben gemiden kalan bir parçaya tutunarak çıktım dedi’.*” (İKPÖ LIV/5).
- Ögümüz, kañımız biziñe utru körüp ayıtsar, biz ikegü negü tip ötünelim sözlelim? “*Annemiz babamız bize ters bakıp sorsalar biz ikimiz ne deyip söyleyelim,*” (AY SÇ 620-5).

I.2.A.1.6. VASIFLAMA CÜMLESİ İŞLEYİŞİNDE KULLANILAN YAPILAR

-sAr eki Eski Türkçede niteleme yoluyla söz öbeklerini ön plana çıkartma, yükseltme işlevlerine sahiptir. –sAr eki bulunduğu söz öbeğinin sıfat olarak kullanılmasıyla bir ismi niteleme işlevlerini yüklenmektedir. **Ol (antag) ... kim** yapısı anlamını pekiştiren bağlayıcılardır.

- Yir suv yok kim kentü özi tegmeser kentüni atamış ünüg anta oğ eşidür, “*Kuanşi im pusal’ın ulaşamayacağı hiçbir âlem yoktur, kendisini çağırın sesi hemen işitir.*” (KİP. 190-191).
- Yalaşuklar ajunıta toğmış tınlıglar ol antağ aş içgü yok kim yimeser içmeserler... “*İnsanlar âleminde doğmuş olan yaratıkların yemiyecekleri, içmeyecekleri hiçbir yiyecek ve içecek yoktur.*”
- Kamağ yırtünçüde ol antağ kişi yalaşuk yok kim munuñ bilge biligiñge menzetgülig bolsar.. “*Bütün dünyada, bilgisi ile mukayese edilebilecek böyle bir kimse yoktur.*” (M89-14).
- Alku sansar içinte ol antağ tınlıg oğlanı yok kim meniñ ögüm kaçım kam kadaşım bolmadılar erser.. alku meniñedgü oğlilerim boltılar.. “*Bütün samsâra içinde, benim anam, babam, kardeşim ve akrabam olmamış olan hiçbir kimse yoktur. Hepsi benim dostlarım oldular.*” (M 84-46).
- Tağı yime birük bu üç miñ uluğ miñ yir suvda tolu yavlağ yek içgek erser kelip ol kişig ölürgeli örletgeli saşınsar añar utru kuanşi im pusal atın ursar ol kamağ yekler ol kişi tapa kınırtı yavlağ közin körü umağaylar anı tağı ne timiş kergek kim ol kişig ölürü usar..azu adın qor yas kılı usar.. “*Ve yine bu sayısız (üç bib büyük bin) memleketlerde birçok kötü, (insan yiyen) devler bulunsa; gelip o kimseyi öldürmeği, eziyet etmeği düşünseler, (o kimse) onlara karşı Kuanşi im pusal adını tutsa, o kimseye karşı kötü ve kızgın bakışlarla bakamazlar; nerede kaldı ki bu bütün devler, o kimseyi öldürebilsin veya (ona) türlü (söz anl.: ayrı ayrı) zarar ve ziyan verebilsinler.*” (KİP C24/35). (çeviri: o kişileri öldürebilecekleri veya onlara zarar verebilecekleri nasıl soylenir, ya da söylemeye ne gerek var?).
- Antağ oğ erser..yavazta yavaz ol kişi titir ..kim muntağ edgülig maytrı bodisavtağ körgeli küsemeser..tağı yime tirig ölüg ol atanur.. kim maytrı bodisvtniñmuñadınçığ edgüsin işidgeli kelmeser “*Bu böyle ise, bu kadar iyi Maytrı bodhisattva’yı görmek istemeyen bir kimse ‘kötünün kötüsü’ demektir. Ve yine Maytrı bodhisattvanın (söylediği) fevkalâde iyi (şeyleri) işitmeğe gelmeyen bir kimseye ‘diri iken ölüdür’ denir.*” (M 53- 52/55).

- Edgü kılsar ayıg tüş bulır ayıg kılsar edgü tüş bulır tip tigliler tevlig kürlüg yazukuğ örtgüçi eraserler tınığlar munça türlüg tsuyluğ irincülüğ yalañuklar alqu maharurap tamuda toğar “İyilik yapsa kötü sonuç; kötülük yapsa iyi sonuç elde eder’ diye söylerler. Hile ile günahlarını gizleyenler ise, yaratıklar bunca günahkâr insanlar hep Mahâraurava cehenneminde doğarlar.” (M 155- 61).

II. BÖLÜM EMİR KİPİ

“Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır. Bu kalıpta kip ekleri ile şahıs ekleri iç içe girmiştir. Fiil kök veya gövdesine getirilen kip eki aynı zamanda şahsı da karşıladığından, kipe ayrıca şahıs ekleri getirilmez. Dolayısıyla, her şahıs için ayrı bir emir eki vardır. Yalnız üçüncü şahıs çokluk çekimi, üçüncü şahıs teklik çekimindeki kip ekine, bir *-lAr* çokluk ekinin getirilmesiyle karşılanır.” (Korkmaz, 2003: 665-666). Muharrem Ergin’e göre her şahsın ayrı bir emir ekine sahip olması aslında her ekin bir şahsı ifade etmesi demektir. Kendi içinde bir şahıs ifade eden emir kipleri ise böylelikle şahıs eki almamaktadırlar. Emir eklerinin Türkçenin başından beri tam bir fiil çekim eki durumunda bulunduğunu ve bu fiil karakterlerini hiç bozmadıklarını ifade eden Ergin (2004), bu eklerin hiçbir şekilde partisip şeklinde kullanılmayıp, isim havasına bürünmediklerini ifade eder. (s. 304).

Tablo 8: Türkiye Türkçesinin ve Eski Türkçenin emir kipi ekleri

T.T	Teklik	Çokluk	E.T.	Teklik	Çokluk
1.Şahıs	-Ayım	-Alım	1.Şahıs	-(A)yIn	-(A)lIm (-A)liŋ
2.Şahıs	(Ø)	-In, -Un -Inız, Unuz	2.Şahıs	(Ø) -gil	-(I)ŋ, -(U)ŋ -(I)ŋ sizler -(I)ŋlAr, -(U)nIAr
3.Şahıs	-sIn	-sInIAr	3.Şahıs	-zU(n)	-zUnIAr

	-sUn	-sUnlAr		-sU(n)	
				-çUn	

Eski Türkçede emir çekimi bugünkü halinden farklılıklar göstermektedir. Türkçenin uzun tarihi boyunca emir eklerinde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Eski Türkçede -(A)yın şeklinde olan teklik 1. Şahıs emir eki Türkiye Türkçesinde -(y)AyIm şeklindedir. Bugün teklik ikinci şahsın müstakil bir eki yoktur. Fiil kök ve gövdeleri, emir ikinci şahıs olarak kullanılır. Eski Türkçe döneminde teklik ikinci şahıs emir için kullanılan -gIl eki ise ayrı bir kullanılışı göstermektedir. -gIl ekinin kullanılmadığı durumlarda teklik ikinci şahıs emir çekimi yine eksizdir. Sadece düz şekilleri olan -gIl emir ekinin Eski Türkçede uyum dışında kaldığı bilinmektedir. Ahmet Caferoğlu'na göre -gIl emir ekleri metin içindeki anlamına göre Orhun ve Uygur dönemlerinde ikinci şahıs emir çekimi için teklik ve çokluk kullanım eğilimleri göstermektedir. Ayrıca Caferoğlu (1971), -gIl ekinin daha çok 'saray dili' yani yüksek zümrelere ait bir dil olduğunu belirtmiştir (s. 3). Eski Türkçe döneminde teklik 3. şahıs emir eki -zU(n) dur. Ekin tek şekilli olması uyuma girmediğinin göstergesidir. Orhun Türkçesi döneminde teklik 3. şahıs emir eki olarak -çun şekli (az da olsa) kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde ise ek -sIn, -sUn şeklinde olup ses uyumuna girdiği görülür. Üçüncü şahıs çokluk çekimi üçüncü şahıs teklik çekimlerdeki kip ekine -lAr çokluk ekinin getirilmesiyle sağlanır. Çokluk birinci şahıs emir kipi çekimi Eski Türkçede -(A)lIm şeklinde olup Türkiye Türkçesiyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca Eski Türkçede -Alıñ çokluk birinci şahıs kip ekinin varlığı da bilinmektedir. Çokluk ikinci şahıs emir eki, Eski Türkçede -(I)ñ- (U)ñ, -(I)ñlAr - (U)ñlar şeklindedir. -lAr çokluk eki ise anlamı daha da pekiştirmek ve cümleye nezaket katmak amacıyla kullanılır. Türkiye Türkçesinde ise çokluk ikinci şahıs emir eki -(I)n- (U)n, -(I)nız - (U)nüz biçimleriyle, nezaketi de içeren bir anlamı karşılayacak şekilde kullanılmaktadır.

Emir Kipinin teklik ve çokluk birinci şahıs çekimleri için (*geleyim, gelelim*) bugün gramer kitaplarında farklı görüşler bulunmaktadır. Muharrem Ergin, Zeynep Korkmaz, A. Bican Ercilasun dışında kalan araştırmacılar, genellikle emir kipinin birinci şahsının

varlığını kabul etmezler. Tahsin Banguoğlu emir kipinin tekli ve çoklu ikinci ve üçüncü şahıslardan ibaret olduğunu söylemektedir. Ona göre; “Buyuru eydilen, veya sözü geçene eydenin nazarı olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için birinci kişiye yönelmesi mantıkî sayılmaz” (Banguoğlu, 2011: 473). “G. Nemeth, Hikmet Dizdaroğlu, İbrahim Necmi Dilmen, Vecihe Hatipoğlu, Haydar Ediskun, M.Kaya Bilgegil, Tahsin Banguoğlu, T. Nejat Gencan, Ömer Demircan, Faruk Kadri Timurtaş, Ahmet Topaloğlu, Berke Vardar, Oya Adalı: “İnsan kendi kendine emir veremeyeceği için, emir kipinin birinci teklik ve çokluk şahısları yoktur” (Türkyılmaz, 1999: 15). diye ifade ederek teklik ve çokluk birinci şahıs emir yapılarının istek kipine girmesi gerektiği görüşünü savunurlar. Emin Özdemir (1967), de emir kipinin birinci şahıslar için kullanılmadığını, birinci ve üçüncü şahıs emir çekimlerinin istek kipiyle birleşme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir (s. 190). Marcel Erdal (2004), teklik birinci şahsın kendi kendine emredemeyeceğini düşündüğü için bu kip çekimini ‘volitional forms’ olarak isimlendirmiştir (s. 234). Talat Tekin (2003), de benzer bir görüşle Orhun Türkçesi dönemi için “gönüllülük kipi” başlığı altında emir teklik ve çokluk birinci şahısları göstermiş olup “buyurma kipi” başlığı altında emir kipinin teklik çokluk ikinci ve üçüncü şahıslarını göstermiştir (s. 181).

Zeynep Korkmaz (1981), teklik ve çokluk birinci şahıs emir çekimlerini emir kipi başlığı altında göstermekle birlikte parantez içinde yanlarına istek yazar (s. 417). Bu durum çekimlerin istek fonksiyonunda kullanıldığını ifade etmek amacıyla olmalıdır. Ergin’e göre (2004), birinci şahısların kendi kendine emredemeyeceği düşüncesi tamamiyle yanlıştır. Zaman içerisinde istek birinci şahıs eklerinin düşmesi ve emir eklerinin istek eklerinin yerine kullanılır olması böyle bir karışıklığa neden olmuştur. Emir eklerinin sahip olduğu istek işlevi bu karışıklığın en önemli nedenidir (s. 307). Ercilasun da yukardaki benzer görüşleri kabul etmekle birlikte teklik çokluk birinci şahıs emir yapısının işlevinden dolayı istek kipi olarak alınması gerektiğini savunan yazarlara şu görüşlerle itiraz eder: “Ek, hangi işlevde olursa olsun tek isim kullanmak lâzımdır ve şekli de dikkate alan bu isim baskın işlevi ifade eden bir isim olmalıdır” (Ercilasun, 1994:5). Ercilasun (1994), ilgili makalesinde verdiği örneklerde emir kipindeki istek işlevinin tüm tasarlama kiplerinde zaten mevcut olduğunu ancak emir kipinin baskın olarak emir işlevinde kullanıldığını belirtir. Ayrıca yapı olarak istek kipinin bugün gramer kitaplarında birinci teklik çokluk çekimlerinin düştüğünü ancak

hikâye ve rivayet çekimlerinde yapının eski şeklini muhafaza ettiğini, böylelikle bunun basit bir düşme işinden ibaret olup emir kipinin fonksiyonlarıyla karıştırılmaması gerektiğini vurgular (s. 6-9). Dönem içerisinde teklik çokluk birinci şahıs istek ekinin kullanımdan kalkması ve emir kipinin “istek” fonksiyonunda kullanımı, istek kipinin teklik çokluk birinci şahıs çekimlerinin yerini almıştır.

Emir kipleri emir ve istek fonksiyonlarının dışında farklı işlevlerde de kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Gencan, 2001: 323; Türkyılmaz 1999: 22-73, Korkmaz, 2003. 672). Eski Uygur Türkçesi döneminde emir kipi emir, istek, saygı-incecik-rica, dua-yalvarma-yakarma-beddua, tavsiye-öneri-yönlendirme-öğüt-akıl verme, amaç, sebep-sonuç, meydan okuma, kabul etme-kabullenme, şart, yüreklendirme- güven verme-ümit verme-isteklendirme, danışma-soru sorma, açıklama-dikkati çekme-bilgilendirme-haber verme-çağrı, iğneleme yerme, önemsememe, uyarı-ikaz işlevleri ile kullanılmıştır.

II. 1. EMİR KİPİNİN YAPI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Cümle içerisindeki sıralanış, her bir öbeğin, kelimenin birlikte kullanılışı, cümlelerin anlamını etkilemektedir. Emir cümlelerinin Eski Uygur Türkçesinde en çok hangi yapılarla birlikte kullanıldığını tespit etmek bu cümle unsurunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu nedenle emir cümlelerini yapısal bir anlayışla, birlikte kullanıldıkları öğelerle inceleme yoluna gidilmiştir.

II.1.1. İsim + EMİR Çekimi

II.1.1.1. İşletme Ekleriyle Çekimlenmiş İsimler + Emir Kipi

II.1.1.1.1. Çokluk Ekleri

- Azu sekiz tümen tü töpüm sayu taluy ögüz osuğluğ sütler akzun ol sütlerin küçinte kop kamağ tınlıglarığ meñilig kılayın erdi “Veya 80 000 (tel) saçımın her birinin ucundan nehirler gibi sütler aksaydı. ...Bu sütler sâyesinde bütün yaratıkları ızdırapsız ve mutlu kılsa idim.” (M. 82-5).
- Kim kinki tınlıglar ukzunlar bilzünler kin keligme üddeki bodisatavlarığ yügerü nom tilgenin evirtgüke küsüş öritzünler “Böylelikle sonraki canlılar anlasınlar, bilsinler; ilerde, geleceğin Bodhisattvaları, şimdiki öğreti tekerleğini çevirmeye istek yükseltsinler.” (AY III 158-5).
- Edgülüg kılınçlar işlelim .. üzeliksiz üstünki yeg iduğ burқан kıtınga vyakrit alkış alalım .. “İyi eylemleri işleyelim. Daha üstünü olmayan en üstün, en iyi, mübarek Buddha hazretlerinden gelecek bilgisini alalım.” (HT X. 654).

II.1.1.1.2. İyelik Ekleri

- Kimler birök adınlarka korkınçlıg emgeklig kılmañlar, et'özlerin köñüllerin bir yintem enç kılıñlar, kimler olarnıñ ugunıta şurate üdke tegi nom erdini ulag sapıgı üzülmezün tep yarlıkadı, “Başkalarına korku çektirmeyin. Bedenlerini, akıllarını sürekli huzurlu kılın. Onların zamanından duyulan, işitilen bir zamana kadar öğreti mücevheri kesilmesin’ diye buyurdu.” (AYS VI. – 0842).
- İsig öz alımçılarımınñ yavlak könülleri şeşilzün tip tiyü, ünimin ıdı üzmetin kıkıra bartım. “Hayat alacaklılarımın fena gönülleri (beni bağışlasınlar) (deyip) diyerek, sesimi hiç kesmeden bağırarak yürüdüm.” (AY SÇ 12-7).
- kılı tüketmiş ağır ayıg kılınçlarım arızun alkınızun.. “işleyip tamamlamış (olduğum) kötü davranışlarım (da) temizlensin, yok olsun.” (AY III 139-16).

II.1.1.1.3. Hal Ekleri

II.1.1.1.3.1. Yalın Hal

- kaç kereklig yemiş söğütiñ üze birer çınratgu asın “Birkaç elverişli meyve ağacının üstüne birer çingırak asın” (İKPÖ LXXIX/6).
- Takı saña buşı tavar kergek erser badari bramannañ (ev)ine barıp buşı kolğıl.. “Eğer senin sadaka malına ihtiyacın varsa, Badhari brahmanın evine git ve sadaka iste!” (M. 55-6).
- Kaçan men oglum çanarşabetin bo savıg eşidü teginser men ötrü aña oglum sen terkin tavrata barıp ol kişiye kün kunte miñ yüzer karşapan altun bergil tep tutuzgay men, “Oğlum Janarşabha’dan bu sözü işittiğimde ona ‘ oğlum sen çabuk gidip o kişiye her gün bin yüz kārāsapana altın ver.’ deyip buyuracağım.” (AYS VI. -0959).

II.1.1.1.3.2. Belirtme Hali

- Bu buyan tüşinte yidleg burқан kutın bulzun közünür etüzi igsiz bolzun “*Bu dinî sevap sâyesinde Yidleg, Burkanlığa erişsin, hâli hâzırdaki vücudu hastaliksız (yani: sıhhatli) olsun.*” (M. 69-57).
- Anı için kim kıy tınlıglar ülgülençsiz tengleçsiz üsdünki yig buyan edgü kılınçığ alayın tip küseserler .. ötrü ol tınlıglar bo iyin ögirmeklig yig ögetide üzüksüz tutçı ürük uzatı O ögretinmiş kergek:: “*Onun için bazı canlılar, ‘ölçülmez, karşılaştırılmaz, üstün, mükemmel, iyi davranışı alayım’ diye dileseler, sonra o canlılar bundan dolayı sevinilesi daha iyi dersi kesintisiz, sürekli, uzun süre öğrenmiş (olsalar) gerek.*” (AY III 157-3).
- Atı kötrülmüş ayagka tegimlig teñrim bo darni tutdaçı kişiler birök meni körgeli küseserler, ötrü yürün ay sekiz yañıtı azu yme beş yegirmite uz bedizçig arıg baçatıp beş törlüg bodugka ıgaç yelimin katıp yañı arıg yürün bözte otırata teñrim sizin körkünüzni bedizetzün, “*Yüce Tanrım, bu tulsımı (dhāranī) tutacak kişiler beni görmek istediğinde beyaz ayın 8’inde veya 15’inde usta ressama temiz bir oruç tutturup beş tür boyaya ağaç tutkalını katıp, yeni, temiz, beyaz bir bezin ortasına Tanrım sizin güzelliğinizi resmettirsın.*” (AYS VI. -1008).

II.1.1.1.3.3. Yönelme Hali

- Siziñe kıtuñuzta bu suglug et’özde ozalım kırtulmak yolka teginelim.. “*Sizin tarafınızdan, sizin yararlı gücünüz (kut’unuz) sayesinde, bu günahkâr bedenden kaçalım, kurtuluş yoluna erişelim!*” (İKPÖ LII/1-2).
- Hatunum sen serilgil, munçulayu öküş bulğanma kentü özüngein aşnuça ançaqıa inç kılgıl, ikegü birle atlanıp tilegeli arığka baralım. “*Hatunum sen sâkin ol, bu kadar çok üzülme, önce kendini biraz rahat kıl, ikimiz beraber ata binip armaya ormana gidelim.*” (AY ŞÇ 636-19).
- Alpırkanmak erinmek:: özke adınaguka asıglıg: alkınçsız ulug küsüşte: bulmuş töznün edgüsin: adınlarka evirzün: ötrü küsemiş küsüşü: barça kangay bütgey ançata: “*Bunun sonucunda kendisine ve başkalarına bitmez*

tükenmez destek verilecektir. Bunun karşılığında elde edeceği iyiliği başkasına bağışlarsa bütün arzuları gerçekleşecektir.” (AY VII. 699).

II.1.1.1.3.4. Bulunma Hali – Ayrılma Hali

- Siziñe utunuzta bu sugluğ et’özde ozalım urtulmak yol-a teginelim.. “Sizin tarafınızdan, sizin yararlı gücünüz (kut’unuz) sayesinde, bu günahkâr bedenden kaçalım, kurtuluş yoluna erişelim!” (İKPÖ LII/1-2).
- Oğlum savı.. edgü yavlağ belgürginçe kınlıkta yatzun “(sevgili) oğlumun iyi ya da kötü haberi gelene kadar, (bu ikinci) oğlum hapiste yatsın” (İKPÖ LXIII/4).
- Azu yeme aturma haraaık tengri yir-inte astrayastiriş teñri yir-inte yam teñri yirinte tujit teñri yirinte nirmanarati teñri yirinte parinirmidavaşavarti teñri yir-inte tuğayın tip küseserler yeme oğ ökünmeç yalvarmağlığ şanti ılmağlığ süz-ük sav üze yavlağ ayığ ılınlığ kkirlerin tapaların yumış arıtmış kergek.. “Ve dahi ‘Catur-mahârâjika tanrı yerinde, Trâyastri tanrı yerinde Yâma tanrı yerinde, Tusita tanrı yerinde, Nirmânarti tanrı yerinde Paranirmitsavartin tanrı yerinde doğayım’ diye dileseler, dahası pişman, yalvarmağlı, itiraf etmeğli, temiz-pak söz ile kötü davranışlı kirlerini pasaklarını temizlemiş, yok etmiş (olmaları) gerek(li).” (AY III 142-17).

II.1.1.1.3.5. Ayrılma Hali

- Ol buyanıñ küçinte sn ölümişçe tınlığlarığ yılı azununtaı emgektin ozzun kurtulzunlar tip ut olunduđ. “Bu liyakatlı işin dolayısıyla, öldürmiş olduğun mahlûklar, hayvan dünyasındaki ıstıraptan kurtulsunlar deyip dua ettin.” (AY S 15-20).
- Tamuda ört içinte örtenü turur tınlığka inçe tip tiser. Kel sini ölüreyin bu emgektin ozđıl “Cehennemde ateş(ler) içinde yana duran mahlûklara söyle dense: ‘Gel seni öldüreyim, bu ıstıraptan kurtul’” (UÛH C-18).
- Adınlarığ yme özlüğ ölürmeğtin tıdzunlar. “Başkalarını dahi canlı öldürmekten men etsinler.” (AY S 22-20).

II.1.1.1.3.6. Vasıta Hali

- Emti bu saķınçingızlar iyin bu no merdini tiltağında edgüke tegmiş tınlığlarığ sözlemiş kergek anı yme ıp süzük (koni arığ) könülin eşidingler. “Şimdi bu düşüncelerinize göre, bu şeriat cevheri dolayısıyla iyiliğe vasıl olmuş insanları söylemek gerek ve onu çok temiz (süzülmüş) hakikî arı gönülle dinleyin.” (AY SÇ 3-3).
- Anı için sizler kamağ tözünler bo tütrüm teriñ yorüglüg nom ertini içinteki birer padaķın birer şlokın birer bölükin birer keşinin bir uçluğ ıp süzük kirtgünç köñülin okınlar sözlenler boşgununlar tutunlar sakınınlar bışrununlar .. adın tınlığ-lar-ka kingürü aça yada uķıtınlar .. “Onun içi sizler, bütün soylular bu keskin, derin yorumlu öğreti mücevheri(nin) (Dharmaratna) içindeki birer şiiiri (Pâdaka), birer koşuğu (Sloka), birer bölümü, birer kısmı (?), bir taraflı, bütünüyle temiz inançlı gönülle okuyunuz, söyleyiniz, öğreniniz, tutunuz, düşününüz, çalışınız.” (AY III 198-15/16/17).
- Aglak arığ orunta: yañı arığ ton tonanıp: mantal kılzun uzkaya : uluğı kiçiği tapınça: dört burnaçta tolu suvın: arığ edgü tatıglıg: tütsügin çeçekin tapınsun: üd kolu eyin ançulayu ok assun tütsüg esriñü: pra küsetriler içinte: saçıp türtüp yıd yıpar barçasın uz kılzunlar: tapınsunlar burkanka: antada basa maña yme: “Sessiz sakin bir mekâda, temiz elbise ile bezenip, uygun (bir) alan oluştursun. Büyük küçük ne varsa, dört su kabında dolu suyla, saf, iyi, güzel kokulu, mevsimine uygun çiçeklerle tapınsın, ipekli güneşlikler içinde, saçıp sürerek güzel kokuları. Bunların bütününi gereğince yerine getirsinler, tapınsınlar Buddha’ya, sonra da bana.” (AY VII. 678).

II.2.1.1.3.7 Eşitlik Hali

- Amtı könülçä alıñ “Şimdi siz onları gönlünüze göre alın,” (İKPO XVI/6).

Tablo: 9 Emir Kipinin İsim Çekim Ekleriyle Kullanım Sıklığı

	İKPÖ	KİP	AY SÇ	M	HT X	AY III	UÜH	AY VI	AY VII	Toplam
Çokluk Ekleri				1	1	1				3
İyelik Ekleri	1	1	2	5		3	1	1	1	15
Yalın Hal	7	3	5	10	1	24	2	3	7	62
Belirtme Hali Eki	9	2	5	8	4	4	6	7	3	48
Yönelme Hali Eki	9		2	2	2		1	1	1	18
Bulunma- Ayrılma Hali Eki	5				3	2			2	12
Ayrılma Hali Eki			2				1			3
Vasıta Hali Eki			1	1		1			3	6
Eşitlik Hali Eki	1									1
										168

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere emir kip ekini almış bir fiil Eski Uygur Türkçesinde isim çekim ekleriyle çekimlenmiş yapılardan en çok yalın haldeki bir isimden sonra kullanılmıştır. Belirtme hali ekinden sonra kullanımı yine sıklık arz etmektedir. Ayrılma hali eki ve vasıta hali ekinden sonra kullanımları oldukça sınırlıdır. Taranan eserlerde 417 adet emir kipiyle çekimlenmiş cümle tespit edilmiştir. Bu cümlelerden 168'i isim çekim eklerini almış bir isimden sonra kullanılmıştır.

II.1.2. Zarf+ Emir kipi

II.1.2.1. Azlık Çokluk (Miktar) Zarfı

- Siz aruḡ siz aruḡlaḡ az udıñ erdini maḡa beriḡ men *tutayın* “Siz yorgunsunuz. Dinlenin. Biraz Uyuyun. Mücevheri bana verin, onu ben tutayım.” (İKPO LV/5).
- Bo d(a)rnıḡ tutup aḡnu miḡ sekiz kata sözlezün, antada ken bir arıḡ evte ud mayakı üze yerin suvap kiçig mandal kılzun, üdinçe aḡın suvsuḡın süzök köñülin tapıḡ udug kılzun, tütsüg tütüni uzatı üzülmezün, “Bu Dhāranī’yi tutup önce 1008 defa söylesin. Ondan sonra temiz bir evde sıḡır gübresi ile topraḡı sıvayıp küçük bir daire oluştursun. Zamana uygun yiyecek içeceklerle temiz gönülle hizmet etsin. Tütsünün dumanı hiç kesilmesin.” (AYS VI. -0921/27).
- Meni körgeli küseser: ötrü kangay küsüḡi: üç yeti kün ertginçe: öñreki daranıḡ sözlezün: tetrü körüp körkümin: sarasvati üskinte: birök olar körmeser: kertü meniḡ et’özümün: ikileyü yana katıḡlanzun: “Beni görmeyi isterlerse bu istekleri yerine gelecek. Üç (kere) yedi gün geçtiğinde, resmime iyice bakarak karşımda durup önceki dharaniyi söylesin. Eğer göremezlerse beni, ikinci kez zahmete girsinler.” (AY VII. 685).

II.1.2.2. Hal durum Zarfları

- Anta ötrü tükel bilge biliglig teñri teñrisi burḡan ḡormuzta teñrike inçe tip yarlıḡadı :: inçe erser teñriler iligi-y-e titrü tıḡlaḡıl men sanga nomlayu bireyin; “Ondan sonra eksiksiz bilge bilgili, tanrı tanrısı Buda, İndra tanrıya şöylece buyurdu: ‘öyle ise ey tanrılar hükümdarı iyi dinle! Ben sana açıklayıvereyim;” (AY III 158-16).
- Takı yme bar erser: çahşapudlıḡ edgülerke olarka yme kop köñülin: ağır ayag kılzunlar: ürüg amıl tikisiz: katıḡtı sözlezün bo daranıḡ: burkan körki üskinte: teñriler luular üdinte: öz et’öznüḡ barınça: tapıḡ udug kılzunlar: alku tınlıḡ oḡlanı imerigme kamagka: turgurzunlar edgü öḡli: yarlıḡançuḡı köñül

“Ve ayrıca var ise eğer, inançlılara ve iyilere. Onlara da yine bütün kalpleriyle, derin saygı duysunlar. Dingin ve sessiz iyice söylesin bu dharniyi, Buddha resmi (ya da heykeli) karşısında. Tanrılar ve ejderhalar zamanında, kendi bedeninin tüm varlığıyla, hizmet edip tapınsınlar. Bütün insanlar, hepsine iyi düşünceli, merhametli bir gönül beslesinler.” (AY VII. 612).

- İlkideki çkrvrt ilig kanlar turgurmuş çşapıtlıg tor neñ buzma artatma tenri yiriñe bargu yoluğ aç üç tamu yolın tuğıl “Vaktiyle dünya hükümdarlarının vaaz ettikleri ahlâk düzenini hiç bozma; tanrılar yerine giden yolu aç, üç cehennem yolunu kapat.” (M 100-7).

II.1.2.3. Soru Zarfları

- Amrağ ögüküm köñlin neçük berteyin men “Sevgili yavrumun gönlünü nasıl kırarım?” (İKPÖ IX/6).
- Emti neçük kılayın tip, tidim. “Şimdi nasıl yapayım (deyip) dedim” (AY SÇ 9-13).
- Bu mening alımçılarımka bösüp erklig han üskinte aytuқта tegdükte, neteg kılayın, anı manga ayu biringler tip tiser... “(bu) benim alacaklılarım tarafından sıkıştırılıp, kudretli han karşısında sorguya çekildiğim zaman ne yapayım? Onu bana söyleyiverin (deyip) deyince...” (AY SÇ 10-18).

II.1.2.4. Zaman Zarfları

- Amtı ıglamañ turuñ men yerçi-lep elitgey men sizni “Şimdi ağlamayın, kalkın. Ben rehberlik edip sizi götüreceğim.” (İKPÖ LX/1).
- Una emti bilin toyınlar a, etüzümin tutmuş süngüküğü yiti erdinin itiglig (örit)miş bu estup ertmekinge ülgüsüz sansız öküş öd kolu. “İşte şimdi bilin ey rahipler, vücudumu tutmuş kemiği, yedi mücevheratla süslemiş yükselmiş bu Stupanın geçtiğine sayısız çok zaman oldu.” (AY SÇ 643-16).
- Adaşlarıma bükün barmañlar yarın mindide tapağ k uduğ alıp timin bargaysızlar. “Ey dostlarım, bu gün gitmeyin; yarın, ben hörmət ikram gördükten sonra artık gidersiz.” (UÜH D-85).

Tablo:10 Emir Kipinin Zarflardan Sonra Kullanım Sıklığı

	İKPO	KİP	AY SÇ	M	HT X	AY III	UÜH	AY VI	AY VII	Toplam
Azlık Çokluk Miktar Zarfı	1	1	1					1	1	5
Hal- Durum Zarfı	2	2	4	5	1	2		3	8	27
Zaman Zarfı	1		1		1		1		6	10
Soru Zarfları	1		2							3
										45

Eski Uygur Türkçesinde emir kipiyle çekimlenmiş bir fiilin zarflarla kullanımı yukarıda tablodaki gibidir. Taranan eserlerde 417 adet emir cümlesinden 45 tanesi zarfların ardından kullanılmıştır. Emir kiplerinden önce en sık kullanılan zarf *hal ve durum* zarfıdır. En az kullanılan zarflar ise *soru ve miktar* zarflarıdır.

II.1.3. Zamirler+ Emir Çekimi

II.1.3.1. Şahıs Zamirleri

- Hatunum sen serilgil, munçulayu öküş bulğanma kentü özüngein aşnuça ançaķıa inç kılğıl, ikegü birle atlanıp tilegeli arıgka baralım. “*Hatunum sen sâkin ol, bu kadar çok üzülme, önce kendini biraz rahat kıl, ikimiz beraber ata binip armaya ormana gidelim.*” (AY SÇ 636-16).
- Nırvanlıg yolķa tegdeçi bardaçı bolğay sizler.. (anın) sizler barınlar.. öz etüzünüzlerke edgölüg adnağuka asağlağ işke oduksağ eriñler “*Siz*

Nirvāna yoluna...varacaksınız. (bu yüzden) siz gidin! Kendi vücutlarınıza iyilik, başkalarına hizmet (edecek) işlerde uyanık olunuz.” (M. 68-40).

- Siz aruk siz aruklañ az udiñ erdini maña berij men tutayın “Siz yorgunsunuz. Dinlenin. Biraz Uyuyun. Mücevheri bana verin, onu ben tutayım.” (İKPÖ LV/5-6).

II.1.3.2. Belirsizlik Zamirleri

- Sizler kamağ korkmañlar arığ süzüük kirtgünç köñülün kuanşı im pular atın atanlar “Siz hiçbiriniz korkmayın! Temiz, duru, imanlı gönül ile Kuanşı im pular adını anınız” (KİP C33-35/50).
- Bo yırtinçü içinde, üç miñ ulug miñ uluñlarda, kayu neçe bar erser kamağ tınlıg oğlanı, tamuluglar ulatı, yılkı pret azunı, barça tarıkzun “bu ülke içindeki üç bin ulu, bin ülkede ne kadar insanoğlu varsa cehennem ve hayvan açlık dünyasından ve bunların bütün sıkıntısından uzaklaşsın.” (AYS VI. – 1185).

II.1.4. Edatlar+ Emir Kipi

II.1.4.1. Bağlama Edatlarıyla Kullanılan Emir Kipi

- Kim yerçi suvçı kemiçi bar erser yeme kelzün, “Eğer rehber (olabilecek) gemici varsa, o da gelsin,” (İKPÖ XXII/5).
- Amtı siz katarlanın birle barıñ barıñ yerçi boluñ “Şimdi siz gayret edin onunla gidin, onun rehberi olun!” (İKPÖ XXVII/6).

II.1.4.2. Çekim Edatları+ Emir Çekimi

- kältı neçük kin keligme üddeki alku uluğ bodisatavlar burkan kutinga katıglantuklarınta tsuy irinçü ağır ayıg kılınçların kşanti çamkuy kılınıp neteg arıtdılar alkindurtılar erser.. ançulayu mening yeme tsuy irinçü ağır ayıg kılınçlarım olarınıñ teg arızun alkınzun alkınzun tijit kşanti bolzunlar.. “Öyle ki, nasıl ilerde, gelecek zamandaki bütün ulu Bodhisattvaların Buda kutsallığına (ulaşmaya) çalıştıklarında kötü, hatalı davranışlarını itiraf edip,

(onları) nasıl temizlediler, yok ettiler ise, benzeri şekilde benim de kötü, fena davranışlarım, onlarınki gibi temizlensin, yok olsun, affedilsinler.” (AY III 139-13/14).

- Közlüg kırınçımızni sini körmeklig yağmur üze kanturalım. ötrü olar bodisatvanıñ adaşları arıgdağı simekteki yig edgü tüş yimiş kelürüp bodisatva oğuşluğ tavişganka suna birdiler. “Göz hasretimizi, seni görmekle kandıralım: Derken, onlar, Bodhisattva’nın arkadaşları, ormandaki en nadide meyvelerden getirip, Bodhisattva neslinden tavşana sunarak verdiler.” (UÜH D-24).
- Amtı men bu erdini birle barsar men kamağ tınlıqlarğa artuğ asıg tusu kılu umagay men “Şimdi ben bu mükevherle birlikte gidersem, bütün canlılara fazla yarar sağlayamam” (İKPÖ XXXIV/5).

Tablo: 11 Emir Kipinin Zamir ve Edatlarla Kullanım Sıklığı

	İKPÖ	KİP	AY SÇ	M	HT X	AY III	UÜH	AY VI	AY VII	Toplam
Şahıs Zamirleri	2		1	1						4
Belirsizlik Zamirleri		1						1		2
Bağlama Edatları	4		1	1	1		2		1	10
Çekim Edatları	1			1		2	1			5
										21

Eski Uygur Türkçesinde emir kipiyle çekimlenmiş bir fiilin zamir ve edatlarla kullanımı yukarıda tablodaki gibidir. 417 adet emir kipiyle çekimlenmiş cümlenin 21 tanesi zamir ve edatlardan sonra kullanılmıştır. Zamirlerin emir kipleriyle kullanımları oldukça azdır. Edatlarda ise bağlama edatları çekim edatlarından daha sık bir şekilde kullanılmıştır.

II.1.5. Eylemsiler + Emir Kipi

II.1.5.1. Zarf Fiil + Emir Kipi

- Men bu muntuda yegrek çintemani..erdini algalı barayın; “Ben burada en üstün çintāmani mücevherini almağa gideyim;” (İKPÖ XXXV/2).
- Uluğ nom tilgenin evire yarlıkazunlar : uluğ nomluğ yağmur yağıtu yarlıkazun-lar :: uluğ nomluğ yula tamduru yarlıkazunlar.. kirtü nom töz-lüg yoluğ orukuğ yarutu yaltritu yarlıkazunlar :: “ulu öğreti tekerleğini çevirmeye lütuf buyursunlar; ulu öğreti yağmurunu lütfedip yağdırsınlar; ulu öğreti meşalesini lütfedip tutuştursunlar; gerçek öğreti esaslı yolu, çareyi aydınlatıp ıştınsınlar.” (AY III 159/160-20/22/1/3).
- Bu muntag ugur yık üze bo nom erdinig eşitdeçi tınladaçı eligler hanlarıg ol elig hannıñ hatunların kırkınların mançların ulatı bodunun karasın alpınta emgekinte adasın tudasın isig özlüg korkınçında küyü küzetü tutunlar tep yarlıkadı, “Bu sebeple sizler böylesi bir fırsat ile bu öğretiyi dinleyip o hükümdarları, o hükümdarların eşlerini (kraliçelerini), cariyelerini, yöneticilerini ve dahası halkını sıkıntılardan felaketlerden yaşamdaki korkunçluklardan korusun’ diye buyurdu.” (AYS VI. -0237).

Tablo: 12 Emir Kipinin Zarf Fiil ekleriyle Kullanım Sıklığı

	İKPÖ	KİP	AY SÇ	M	HT X	AY III	UÜH	AY VI	AY VII	Toplam
Zarf Fiil Ekleri	3	1	10	3	4	12	4	2	10	49

Emir kipiyle çekimlenmiş bir fiil 49 kez zarf fiil ekini almış bir fiilden sonra kullanılmıştır. Emir kipiyle çekimlenmiş fiillerin sıfat fiil ve isim fiil yapılarından sonra kullanılmaması dikkat çekicidir.

II.1.6. Eylemler+ Emir Kipi

II.1.6.1. Şart+ Emir Kipi

- Yeme қаңы ogul қılıнçı yavlaқ үшін sevmez erti ötrü barsar bargıl tep yarlıgkadı.. “Gerçekten de babası, oğlunun eylemleri kötü olduğu için, onu sevmezdi. O zaman: gitmek istiyorsan git! dedi.” (İKPÖ XXX/6).

II.1.7. Birleşik Fiiller + Emir Kipi

II.1.7.1. Kurallı Birleşik Fiiller

II.1.7.1.1. Süreklilik Fiilleri

- Azkıa öñre yoryu turzunlar, men una basa yittim tip ötünüp, “Siz biraz önden yürüyüverin, ben hemen sizin arkanızdan gelirim, deyip nazkâne rica etti,” (AY SÇ 615-14).

II.1.7.1.2. Tezlik Fiileri

- Meniñ yime kararığımın yarutu birzün tsyumta yazuqumta boşuyu birzün “Benim de karanlığımı (yani bilgisizliğimi) aydınlatsın (yani gidersin, suçlarımdan (beni) kurtarsın.” (KİP 200).
- Anta ötrü tükel bilge biliglig teñri teñrisi burқан қормuzta teñrike інçe tip yarlıkadı :: інçe erser teñriler iligiye titrü tınglağıl men sanga nomlayu bireyin; “Ondan sonra eksiksiz bilge bilgili, tanrı tanrısı Buda, İndra tanrıya şöylece buyurdu: ‘öyle ise ey tanrılar hükümdarı iyi dinle! Ben sana açıklayıvereyim;” (AY III 158-16).
- Sen purnıya yığılmış erüş öküş қуврағқа kiñürü sözleyü birgil.. ““Sen ey Purna! Toplanmış olan bu büyük cemaate ayrıntılı bir biçimde anlat!” (M. 149-10).

II.1.7.2. Yardımcı eylemlerle Kurulan Birleşik Fiiller

II.7.2.1. Kıl-

- Tözünüm biziñe yarlıkançuçı köñül turguruñ bu buşımızını alıp asığ tusu kılın tip ötünti “*Efendim, bize acıma duygunuzu, gösterin! Bu sadakamızı alın, fayda sağlayın, diye yalvardı.*” (KİP 161-162).
- Ol edig tavarıg ol kün üze ök yuñlap üç erdinike ağır ayag tapıg udug kılzun, yokka çıgayka buşi berzün; arturup yıgguluk kizlegülük ermez, yene alku tınlıg oğlanı üze edgü ögli y(a)rlıkançuçı köñül turgurzun, “*O malı-mülkü o gün kullanıp üç mücevhere saygı göstere sin hizmet etsin. Fakire sadaka versin. Çoğaltmak yığmak gizlemek olmaz ve bütün insanoğlu için iyilik, şefkat, merhamet düşüncesini yerleştirsin.*” (AYS VI. -0974).
- Üç oğuş yirtünçüdeki emgeklig taluytağı tınlıglarığ örü tartıp ozgurup, inç mengilig kılayın. “*Üç âlemin eziyet denizindeki mahlûklarını ayağa kaldırıp, çekip çıkararak, -onları günahlarından kurtarıp- müsterih ve mesut yapayım.*” (AY SÇ 616-7).

II.1.7.2.2. Bol- Yardımcı Fiili ile Kurulmuş Birleşik Fiiler + Emir Kipi

- Amtı siz katabıñ birle barıñ barıñ yerçi bolun “*Şimdi siz gayret edin onunla gidin, onun rehberi olun!*” (İKPÖ XXVII/6).
- Emgeklig busuşluğ bolman burkan (belgürmek) ırak ol tip tigülüg törü bultukmaz “*Dertlenip tasalanmayın! Bir burkan (zuhûru) uzaktır’ diye söyleyen rivâyet doğru değildir.*” (M. 63-12).
- Amtı teñrim münümüzni yazukumuzni bilinür biz kóp irinçüde boş bolalım kşanti bolzun “*Şimdi tanrım! Günahlarımızı itiraf ederiz. Affedile!*” (M.145-27).

II.1.7.2.3. Et- Yardımcı Fiili ile Kurulmuş Birleşik Fiiller + Emir kipi

- Teñri teñrisi burhannıñ bu nom erdinig nomlayu yarlıkamış körkin bedizin bediz etzünler. “Tanrı Tanrısı Buda (Burhan)-nın resmini resm-etsinler.” (AY SÇ 22-19).

II.1.7.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller

- Men amtı ög kaç könlin bertmeyin “Ben şimdi ana ve babamın gönlünü kırmayayım” (İKPÖ XII/1).
- Upasılar işidip sansarka qorqınç könül öritzünler. “*Ruhbandan olmayanlar işidip samsāra’ya karşı korku beslesinler (gönüllerinde).*” (UÜH C-37).
- Kutı buyanı saılgay.. bilge biligi üsdelgey: odgurak bütgey bo işi : sezik köñül tutmazun: birök küseser ed tavar: üküş bolgay tapınça: birök yana küseser at küü yme bütgey köñülçe: odgurak bütgey bo işi: “*Kutu (ve) sevabı artacak, hikmeti artacak, bu işi bütünüyle bitecek. Gönlünde kuşku barındırmasın. Eğer mal mülk isterse, fazlasıyla olacak. Ayrıca eğer şan şöhrat isterse o da gönlünce olacak, bu işi bütüğüyle bitecek.*” (AY VII. 662).

Tablo:13 Emir Kipinin Birleşik Fiillerle Kullanım Sıklığı

	İKPÖ	KİP	AY SÇ	M	HT X	AY III	UÜH	AY VI	AY VII	Toplam
Süreklilik Fiilleri			1							1
Tezlik Fiili		2	3	2		2			1	10
Kıl-Yardımcı Fiilleri	2	2	8	2	1	6	1	7	4	33

Bol- Yardımcı Fiili	2		4	11	3	11	5	6	1	43
Et- Yardımcı Fiili			1							1
Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller	2			2			3	2	3	12
										100

Eski Uygur Türkçesinde emir kipiyle çekimlenmiş bir fiil yardımcı fiil kuruluşlarından kıl- ve bol- yardımcı fiilleriyle daha sık olarak kullanılmaktadır. Et-yardımcı fiiliyle kullanım sadece bir örnekle sınırlıdır. Kurallı birleşik fiillerden önce kullanım sıklığı az olmakla birlikte tezlik fiilleri süreklilik fiillerine göre oldukça fazla kullanılmıştır. Taranan dokuz eserde emir kipiyle çekimlenmiş 417 fiilden 100 tanesi birleşik bir fiilden önce kullanılmıştır.

II.1.8. Birleşik Çekimli Fiiller + Emir Kipi

II.1.8.1. Emir Kipinin Hikaye Çekimi

Emir kipiyle oluşturulmuş cümlelerde birleşik çekim oluşturan tek yapı emir kipinin hikâye çekimidir. Emir kipi ile çekimlenmiş bir fiile getirilen -erdi yapısı, Eski Uygur Türkçesinde dilek-istek anlatmak için kullanılan bir yapıdır. Şinasi Tekin de bu yapının “dilek-istek” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Tekin, 2002: 97). Taranan eserlerde bu şekilde kullanılmış 18 cümle bulunmaktadır.

- Tükel bilge maytrı bukanığ körelim erti.. Bu teñri kuvrağı yime bizni körmezünler erdi.. “Mükemmel hikmetli Maytrı burkanı görelim (fakat) bu tanrılar topluluğu bizi görmesin.” (M. 125-25/27).
- Yalañuklar hanı eligler begler barça bo nom erdinig boşgunzunlar tutzunlar, ayazunlar ağırlazunlar ukzunlar oñarzunlar tapınzunlar udunzunlar, ögzunlar

alkazunlar erti tep teser, inçip bo nom erdininiñ teriñ yörügi ulug asıgı sakıngulaksuz sözlegülüksüz tetir, “*İnsan hükümdarlar, beyler bütün bu öğreti mücevherini öğrensinler tutsunlar. Saygı göstereyin, anlasın, iyileştirsin, hizmet etsinler, övsünler, deyip ‘Niçin’ denirse şöyle ki bu öğreti mücevherinin anlamı derin, faydası büyük düşünülemez, söylenemezdir.*” (AYS VI. -0809/11/12/13/14).

- Biz tükel bilge maytrı buğan kütin yakın teggeli yüzün körgeli bolalım erdi.. kentü tsuyumuzın yazukumuznu açalım yadalım erdi.. “*Biz mükemmel hikmetli Maytrı burkan’ın asâletine yaklaşılabilelim ve yüzünü görmeğe muktedir olalım! Kendi günahlarımızı itiraf edelim!*” (M. 132-48/49).

II.1.9. Emir Kipinin Cümleden Bağımsız Olarak Kullanımı

Eski Uygur Türkçesinde emir kipiyle çekimlenmiş bazı yapılar cümle diziminde cümle dışı unsur olarak kullanılmıştır. Bu yapılar cümleden bağımsız kabul edilmekle birlikte cümle anlamını pekiştiren, yönlendiren ve farklı anlam ilişkileri kuran yapılardır. Eski Uygur Türkçesinde tararnan eserlerde 16 adet emir kipiyle çekimlenmiş bağımsız cümle tespit edilmiştir.

- korkmanlar men emti sizlerke tirilmiş tıltağımın sözleyin. “*Korkmayın, ben şimdi sizlere dirildiğimin sebebini söyleyim.*” (AY SÇ 5-17).
- Tağ töpüsinte turup *alkudın* iştilü altunluğ kövrügler osuğluğ yañkuluğ ünin kamağ çambudvip uluştakı tınlıglarığ ünteyü inçe tip sav söyleyür işidinler kamağ çmbudvip ulustakı tınlıglarığ bu sekiz uluğ örtlüğ tamular ağır tsuyluğ yazukluğ tınlıglarığ kın kızgıt emgek tolğak kılğuluğ üçün belgüluğ bolmış erürler.. “*Bir dağın tepesinde durup her yerden işitilecek şekilde altın davullar(ınki) gibi çınlayan, akseden bir sesle bütün dünyadaki yaratıkları sesleyip şöyle diyerek konuşur: ‘İşitin, bütün dünyadaki yaratıklara bu sekiz büyük, alevli cehennem ve ağır günah işlemiş olan yaratıklara işkence ve acı vermek için ortaya çıkmıştır.*” (M. 150-30).
- Burkan inçe tip yarlıkayur oluruñ ögüçüm bar siziñe nomluğ öñ ülüş... “*Burkan haşmetle şöyle der: ‘Oturun! Anacığım! Sizin için, dinin birinci (yani asıl) kısmı mevcuttur.’*” (M. 165-2).

II.2. EMİR KİPİNİN İŞLEVLERİ

Eski Uygur Türkçesinde emir kipi “emir” anlamının dışında 17 farklı işlevde kullanılmıştır. Ortaya çıkan her bir işlev Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanılan dilin işlekliliğini ve anlamsal zenginliğini ortaya koymasından önemlidir. Ortaya çıkan işlevler sırasıyla istek, saygı-incelik-rica, dua-yalvarma-yakarma-beddua, açıklama-dikkati çekme-haber verme-bilgilendirme-çağrı, ikaz-uyarı, tavsiye-öneri-yönlendirme-nasihat-akıl verme-öğüt, amaç, teselli, şart, yüreklendirme-güven verme-ümit verme, sebep-sonuç, danışma-soru sorma-sorgulama, meydan okuma, kabul etme-kabullenme, gereklilik, iğneleme-yerme, önemsememe şeklindedir.

II.2.1. EMİR İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde emir fonksiyonunda kullanılmış yapılarda **te-** “*demek, söylemek*” fiiliyle kurulmuş aktarma cümleleri sıklıkla görülmektedir. Bu tür cümlelerin ana fiilleri genellikle **tutuzmak** “*talimat vermek*” **yarlıkamak** “*emretmek*”tir. Bu tür kullanışlarda anlamı pekiştiren fiiller genellikle üst düzey bir emri anlatmaktadır.

Teklik 2. Şahıs Emir

- Kaçan men oglum çanarşabetin bo savıg eşidü teginser men ötrü aña oglum sen terkin tavrata barıp ol kişike kün künthe miñ yüzer karşapan altun bergil tep tutuzgay men, “*Oğlum Janarşabha’dan bu sözü işittiğimde ona ‘ oğlum sen çabuk gidip o kişiye her gün bin yüz kārāsapana altın ver.’ deyip buyuracağım.*” (AYS VI. - 0959).

- Sen amtı terkin men evirmiş nomlar sanın .. kılmışça buyan edgü kılınçlar ötigin bitigil tep tutuzdı “*Sen şimdi çabucak benim çevirdiğim kitapların sayısını,*
- *yapmış olduğum sevapların, iyi eylemlerin listesini yaz’ deyip talimat verdi.”* (HT X.- 579).
 - Ol nom erdini yana bu tegre adın yirte yok. Yalañuz meniñ evimte ök bar erür. Anı alıp kodurgıl tip tidi. “*O şeriat cevheri yine bu civarda başka yerde yoktur, yalnız benim evceğizimde vardır. Onu alıp istinsah ettir (deyip) dedi.”* (AY SÇ 18-24).
 - Sen purnıya yığılmış erüş öküş kuvrağka kiñürü sözleyü birgil. “*Sen ey Purna! Toplanmış olan bu büyük cemaate ayrıntılı bir biçimde anlat!”* (M 149-10).
 - Anın sen tözün teñri kızıya kayu köni kerü süzük kertgünç köñülün üze kamag tınlıglarka edgülgün bo ötügüg ötündün erser.. ol köni kertü süzük kertgünç köñülünün yügerü kılıp ürüg uzatı bo nom erdinig küyü küzetü ergil. “*Ey Asil Tanrıça, nasıl doğru saf (bir) gönülle (ve) canlılara iyilik olsun diye bu sözleri söylediyse o doğru (ve) saf gönlünü yüceltip daima bu öğreti mücevherini de gözetip koru.”* (AY VII. 523).
 - Bekrü kizlep tut ogrı almazun “*Sıkı tut, iyi gizle; hırsız almasın.”* (İKPÖ LVI/2).

Çokluk 2. Şahıs Emir

- Emti anıng turuşçılarını okınlar savların ayıtalım tip yarlıkadı. “*Şimdi onun davacılarını çağırın, sözlerini soralım deyip buyurdu.”* (AY SÇ 13-9/10).
- Ol ödün teñri burkan kuanşi im pusarka inçe tip yarlıkadı.. tözünüm bu alkınçsız kögüzlüg bodisvt ulatı teñrili kişili kalın kuvrağka yarlıkançuçı könül turğuruñ bu buşısın alıñasığ tusu kılı birin tip yarlıkassar.. ötrü kuanşi im pusar ol buşı birmiş erdnilig küntegüg alıp iki ülüş kıltı. “*O zaman Tanrı Burkan, Kuanşi im pusar’a şöyle buyurdu: !Asîlim, bu tükenmez gönüllü bodhisattva ile büyük tanrı ve insan topluluğuna acıma duygunuzu gösterin, bu sadakasını alın, (onlara) fayda sağlayın. (Böyle) buyurunca, Kuanşi im pusar, bu sadaka olarak verilmiş olan, değerli taşlarla bezeli olan gerdanlığı aldı, ikiye böldü.* (KİP 165-166).
- Bo nom erdinig boşgunmışların tutmuşların bitimişlerin bititmişlerin okumışların okıtmışların nomlamışların nomlatmışların körser sizler ötrü ançada ok sımtagsız

kınıg katıg köñlin küyü küzetü berip korkınc busuş kağgu adaların tarkarıp keterip ençgü meni berinler tep yarlıkadı “Bu öğreti mücevherini öğrenmiş, yerine getirmişleri, yazmış, yazdırmış, okumuş, okutmuş, açıklamış (vaaz etmiş), açıklatmışları (vaaz ettirmişleri) gördükten sonra gayretli, istekli (bir) gönülle koruyup korku, endişe sıkıntılarını uzaklaştırıp huzur verin” diye buyurdu.” (AYS VI. 0048).

- Bükünte inaru meniñ uluşumta biçin avka barmanlar. “Bundan böyle, benim ülkemde maymun avına çıkmayınız.” (UÜH B-25).
- Anı körüp ilig beg hatunı birle aşuqup inçe tip ayıttı: terkin sözlen buyruka, kiçigi oğlum qanta ermiş,... “Bunu görüp hükümdar bey (han) hatunıyla acele ederek şöyle deyip sordu: çabuk söylen buyruk, küçük oğlum nerde imiş...” (AY SÇ 624-14).
- Barça poşı berin “Ne kadar varsa hepsini sadaka olarak verin!” (İKPÖ VIII/5).
- Amtı siz kataglanıñ birle barıñ barıñ yerçi bolun “Şimdi siz gayret edin onunla gidin, onun rehberi olun!” (İKPÖ XXVII/6).
- Samtso açarıke yeme körü toyın kılturnun tep tutuzdı “Tripitaka üstada da nezaret ederek (bu oğlanları) rahip yapsın diye talimat verdi.” (HT X. – 85).

Teklik 3. Şahıs Emir

- Samtso açarı barıp körzün tep munılayu tutuzdı .. “Tripitaka üstat gidip görsün’ deyip böylece talimat verdi.” (HT X. -31).
- Senrem sanlıg edin tavarın aşın içgüsin yimezün yunlamazun “Manastırlara âit olan mal ve mülkü, yiyecek ve içeceği, yemesin, kullanmasın.” (M 158-33).
- Turzunlar yakın üskinte:: teñri burkan körkiniñ: bir uçlıg kılıp köni ögin: tepremetin ornatsun “Tanrı Buddha resminin huzurunda dursunlar. Bütünüyle doğru düşünerek (bu düşüncede) kıpırdamadan sebat etsinler.” (AY VII. 631).
- Ağıçı barçaķı ağıçılar birer ödün öñi barzun “Ne kadar hazineci varsa, hepsi, zamanında (prens geleceği zaman) başka bir yere gitsin.” (İKPÖ X/1).
- Nomluğ öñ ülüş bulmakıñız bolzun “Dinin birinci (yani: asıl) kısmını bulun!” (M 164-19).

- Bo küsüşümin vaişiravane maharaaça kanturzun tep tezün, oğlum çanarşabe bo savıg eşidser ötrü terkin tavrata evrilip maña kelip, teñri kañım çambudivip yertinçüte antag balıkdakı antag antag atlıg bir tözün kişi üç erdinike tapıg udug ağır ayag kılguluk süzök kertgünç köñül öritmiş, “*Bu isteğimi Vaisravana hükümdar tatmin etsin’ deyip oğlum Janarşabha bu sözü duysa sonra çabucak geri dönüp bana gelip ‘Tanrı babam, jambudvīpa yeryüzündeki bu şekildeki bir soylu kişi üç mücevhere hizmet (edip) saygı göstermek için temiz bir gönül oluşturmuş.’*” (AYS VI. -0942).
- Oğlum savı.. edgü yavlağ belgürginçe kınlıkta yatzun “(Sevgili) oğlumun iyi ya da kötü haberi gelene kadar, (bu ikinci) oğlum hapiste yatsın” (İKPÖ LXIII/4).
- Soltın yınak şirikene kut teñri hatunı, öñdün yınak meniñ körkümin kuvragımın birle tükel bedizetzün, kaçan büt ükte ötrü hua çeçekin yula tütsügin tünle küntüz üzüksüz tapınızun udunuzun “*Sol tarafta srīkanya kut Tanrıça, sağ tarafta benim görünüşümü topluluğumu tamamıyla, resmetsin. Bittiği zaman da hua çiçekle, meşale ve tütsüyle gece-gündüz kesintisiz hizmet etsin.*” (AYD VI. -1012/15).
- kayu neçe kılmış buyan edgü kılınçlarım erser .. anı barça imerigme kamağ dört tugum beş azun tınlıg oğlanınga tüzüke evirermen ön ülüg bolzun.. “*Kıldığım ne kadar sevip, iyi eylem varsa onları bütünüyle çevredeki bütün dört doğum, beş varlık âleminin canlı evlâtlarına, hepsine birden tevcih ediyorum, (onlara) pay olsun!*” (HT X. – 641).

Çokluk 3. Şahıs Emir

- Samtso açarınıñ tıstıları .. ulatı bitig nom evirdeçi açarılar yeme güy kuası sengremlig ermezleri öz öz virkarka sengremke barguğa anuk bolzunlar tep muntag yarlıg kelti ..“*Tripatka üstadın bütün öğrencileri ve kitap, sūtra çeviren üstatların da Yu Hua manastırlı olmayanları her biri kendi manastırına gitmek üzere hazır olsunlar’ deyip böyle buyruk geldi.*” (HT X. – 1038).
- ...ürük uzatı özlügerig ölürmektin tıdzunlar. Adınlarğa qorqınçsız köngül buşi birmeklig iduk nomta üzüksüz öğretig kılzunlar. “*Uzun müddet (daimi?) canlıları öldürmeyi men etsinler. Başkalarına korkusuz gönül (için) hayrini vermeyi mukaddes kitaptan daima tâlim kılsınlar.*” (AY SÇ 22-8).

- Adınlarığ yme özlüg ölürmektin tıdzunlar. “Başkalarını dahi canlı öldürmekten men etsinler.” (AY SÇ 22-20).
- Burkan bahşımız bolarnı: kertgünç könülin oşzunlar: korkınç sezik kılmatın: “Buddha ustamız bunları, inançlı gönülle kurtarsın, korku ve kuşku duymadan.”(AY VII. 644).
- Bo lagki balıkdaki neçe toyın şamnanç erser .. tug bra kuzetri yaratıp sınka tegi olurzunlar “Bu Lo-yang şehrinde ne kadar rahip ve rahibe varsa, (hepsi) tuğ(lar), sayeban(lar) hazırlayıp mezara kadar refakat etsinler.” (HT X. – 1045).

II.2.2. İSTEK İŞLEVİNDE KULLANIMI

Türkçenin gramer kitaplarında yer alan ve teklik çokluk birinci şahıs emir yapısının istek çekimiyle birbirine karışması, emir kipinin “*istek*” fonksiyonunda kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde istek kipi, emir kipinin “*istek*” işleviyle karşılanmaktadır. **Küsemek** “*arzu etmek, dilemek, istemek*” fiilinin sıklıkla kullanıldığı cümlelerde emir yapısının hikâye çekimi (**körmeyin erti**)⁷ de bu işlevi ön plana çıkartan bir yapıdır. Cümlelerde bir istekte bulunma, dileme anlamları çoğu zaman **tip küse-** “*diye iste-*” yapısıyla kurulmuş aktarma cümleleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Teklik 1. Şahıs

- Azu yeme şorıdpan kutın sakardagam kutın anagam kutınarhant kutın pratyikabut kutın bulayın tip küseserler :: tükel bilge biligke arığ süzük bilge biligke sağınguluksuz sözlegülüksüz bilge biligke teprençsiz bilge biligke köni tüz tuymağ bilge biligke tegeyin tip küseserler yeme ok ökünmek yalbarmaklıg kşanti kılmaqlıg arıg silig suv üze ayıg yavlaqqılınçlıg kkirlerin tapçaların artuğ arıtı

⁷ Şinasi Tekin, bu çekimi dilek-istek kipinin hikâyesi olarak açıklamasına rağmen bu dönemde istek kipinin emir kipinin fonksiyonu durumunda olduğu düşünülmektedir. (Tekin, 2002: 97).

yumuş arıtmış kergek.. “*Ve dahi, ‘Srota –âpanna mutluluğunu, Sakkrd –âgâmin mutluluğunu, Anâgâmin mutluluğunu, Arhant mutluluğunu, Pratyekabuddha mutluluğunu bulayım diye dileseler, daha sonra da son merhaleye ulaşıp mükemmel bilge bilgiye, temiz-pak bilge bilgiye, düşünülmecek, söylenmeyecek bilge bilgiye, sarsılmaz bilge bilgiye, doğru düz sezmek (adlı) bilge bilgiye varayım’ diye dileseler ayrıca da pişman, yalvarmaklı, af dilemekli (olup), temiz pak su ile kötü davranışa ait kirlerini pasaklarını fazlasıyla yumuş, yıkamış, arıtmış (olsalar) gerek.* (AY III 144-7).

- Anı için kim kayu tınlıklar ülgülençsiz tengleçsiz üsdünki yig buyan edgü kılınçığ alayın tip küseserler .. ötrü ol tınlıklar bo iyin ögirmeklig yig ögetide üzüksüz tutçı ürük uzatı ögretinmiş kergek:: “*Onun için bazı canlılar, ‘ölçülmez, karşılaştırılmaz, üstün, mükemmel, iyi davranışı alayım’ diye dileseler, sonra o canlılar bundan dolayı sevinilesi daha iyi dersi kesintisiz, sürekli, uzun süre öğrenmiş (olsalar) gerek.*” (AY III 157-3).
- “Ol etüzlüg kovuğum içinte kamağ biş ajun tınlığ(ları)ğ sığurayın erti “*Bu boş vücudumun içinde bütün beş varlık şeklindeki yaratıkları keşke sığsırsa idim.*” (M 82-3).
- Amtı oğ tıdığsız köñülün dantipali iligke barıp sizlerke isig öz bireyin amrak meniğ isig özümin satayın. Sizlerniğ özünüzlerni satğın alayın “*Şimdi hemen çekinmeksizin Dantipala hana gidip, hatırlınız için canımı vereyim, sevgili canıma kıyayım. Sizlerin canlarınızı kurtarayım.*” (UÜH C-99/100/101).
- Azu sekiz tümen tü töpüm sayu taluy ögüz osuğlug sütler aqzun ol sütlerniğ küçinte kóp kamağ tınlıklarığ meniğ kılayın erdi “*Veya 80 000 (tel) saçımın her birinin ucundan nehirler gibi sütler aksaydı. ...Bu sütler sâyesinde bütün yaratıkları ızdırapsız ve mutlu kılsa idim.*” (M 82-9).
- Azu yeme çaturma haraaçik tengri yirinte astrayastiriş tenri yirinte yam tenri yirinte tujit tenri yirinte nirmanarati tenri yirinte parinirmidavaşavarti tenri yirinte tuğayın tip küseserler yeme oğ ökünmeç yalvarmaklığ kşanti kılmaçlığ süzüç sav üze yavlaç ayığ kılınçlığ kkirlerin tapçaların yumış arıtmış kergek.. “*Ve dahi ‘Caturmahârâjika tanrı yerinde, Trâyastri tanrı yerinde Yâma tanrı yerinde, Tusita tanrı yerinde, Nirmânarti tanrı yerinde Paranirmitsavartin tanrı yerinde doğayım’ diye dileseler, dahası pişman, yalvarmaklı, itirağ etmekli, temiz-pak söz ile kötü*

davranışlı kirlerini pasaklarını temizlemiş, yok etmiş (olmaları) gerek(li).” (AY III 142-17).

- Edgülig kılınçlar işlelim .. üzeliksiz üstünki yeg ıduğ burğan kıtinga vyakrit alkış alalım .. “*İyi eylemleri işleyelim. Daha üstünü olmayan en üstün, en iyi, mübarek Buddha hazretlerinden gelecek bilgisini alalım.*” (HT X. 654).
- Amtı kılmış edgü kılınçımka sevinçlig ögrünçülüğ ereyin “*Şimdi bu yaptığım iyi amelden dolayı sevinçli ve neşeli olmak istiyorum.*” (M 55-19).
- Tüzün oğlum teñri burğan asankılığ yolta yoriyur erken çadik kılmışın sözleyin, “*Asıl oğlum, teñri Buddha (henüz) Asamkhyeyalı yolda gider iken jataka’sını nasıl eda ettiğini hikaye edeyim.*” (UÜH B-44).
- Tağı yeme kıyay uzun tonluğ tınlığlar tişi et’özün erip erkek et’özün bulayın tip küseserler.. yeme bo ok iyin ögirmeklig yig ögretide ögretinmiş kergek. “*Dahası, bazı uzun giyisili (dişi) canlılar dişi vücudlu olup ‘erkek vücudunu bulayım’ diye dileseler bile, işte bu sebepten dolayı sevinilesi daha iyi dersi öğrenmiş (olmaları) gerek(lidir).*” (AY III 157-9).

Çokluk 1. Şahiş

- Hatunum sen serilgil, munçulayu öküş bulğanma kentü özünge aşnuça ançağına inç kılgıl, ikegü birle atlanıp tilegeli arıgka baralım. “*Hatunum sen sâkin ol, bu kadar çok üzülme, önce kendini biraz rahat kıl, ikimiz beraber ata biniparmaya ormana gidelim*” (AY SÇ 636-19).
- Siziñe kıtuñuzta bu suglug et’özde ozalım kırtulmak yolka teginelim. “*Sizin tarafınızdan, sizin yararlı gücünüz (kut’unuz) sayesinde, bu günahkâr bedenden kaçalım, kurtuluş yoluna erişelim!*” (İKPÖ LII/1-2).
- Biz tükel bilge maytrı buğan kıtuñ yakın teggeli yüzün körgeli bolalım erdi.. kentü tsuyumuzın yazukumuznu açalım yadalım erdi.. “*Biz mükemmel hikmetli Maytrı burkan’ın asâletine yaklaşabilelim ve yüzünü görmeğe muktedir olalım! Kendi günahlarımızı itiraf edelim!*” (M 132-48/49).
- Anın amtı türk yigit erken kıyay erser bir nom bitig bititelim burğan şazımında nomka ulağ sapağ asağ tusu kılmış bolalım “*Bundan dolayı şimdi gücümüz, kuvvetimiz yerinde iken, hangisi olursa olsun, bir din kitabı yazdıralım ve böylelikle Burkan şeriatinde dine bağlanmış ve one hizmet etmiş olalım!*” (M 39-17).

- Anın amtı türk yigit erken kayu erser bir nom bitig bititelim burkan şazınınta nomka ulağ sapağ asağ tusu kılmış bolalım “Bundan dolayı şimdi gücümüz, kuvvetimiz yerinde iken, hangisi olursa olsun bir din kitabı yazdıralım ve böylelikle Burkan şeraitinde dine bağlanmış ve ona hizmet etmiş olalım!” (M 39-19).
- Tükel bilge maytrı bukanığ körmelim erdi.. nomın işidmelim erdi.. bursoñ kuvrağ erdnisin yime körmelim erdi.. “Mükemmel hikmetli Maytrı burkanı görmeyelim, vaazını işitmeyelim. Cemaat cevherini de görmeyelim.” (M 131-21/22/23).
- İnce bolmazun kıltı bu arığ semek içinte qadır yavlağ keyikler bar bolup, biz yokadguluğ emgengülük bolmalım tip. “Öyle olmasın barı, bu orman içinde sert, fena giyikler (var) olup, biz mahv olmayalım (deyip).” (AY SÇ 608-19).

Çokluk 2. Şahıs

- Amrak ögüküm meniñ elte qazgançım siziñ ermez mü amtı amtı könülçe alın barça poşı berin “Sevgili yavrucuğum, benim devlet gelirlerim sizin değil mi? Şimdi siz onları gönünüze göre alın; ne kadar varsa hepsini sadaka olarak verin!” (İKPÖ XVI/6-7).
- Yetti kün munta eniñ biziñe nom nomlañ tapınalım udunalım biziñe asağ tusu kılın Burada yedi gün kalın (=inin), bize yasayı vaaz edin. Tapınalım saygı gösterelim. Bizi yararlandırın” (İKPÖ L/1).
- Maña (biş) (yüz) yaratmaq siziñe umunçluğın ayığ ırak yolta emgenü kelmiş men umuğsuz kılmañ “Bana (beş yüz) altın gerek; size güvenerek, kötü, uzak bir yoldan ızdırıp çekerek geldim, benim umudumu kırmayın.” (M 56-3).
- İncip kayu kün burkan qutın bulsar.. meni titmeñ “Böylece, birkaç gün içinde Buddha’nın sonsuz mutluluğunu bulursanız beni terk etmeyin” (İKPÖ XL/7).
- Amtı oğ tıdığsız köñülin dantipali iligke barıp sizlerke isig öz bireyin amrak meniñ isig özümün satayın. Sizlerniñ özünüzlerni satğın alayın uzun turqaru menilig bolunlar. “Şimdi hemen çekinmeksizin Dantipala hana gidip, hatiriniz için canımı vereyim, sevgili canıma kıyayım. Sizlerin canlarınızı kurtarayım. Uzun müddet mesrur olun.” (UÜH C-102).

Teklik 3. Şahıs

- Tınlıglar körseler şaki toyınlar özlügü ölürürler ermiş tip sakınzun tip inçe kıılır erdi..“*Yaratıklar görseler, ‘Şākiya râhipleri, canlıları öldürüyorlar imiş.’ diye düşünsün diye şöyle yapar idi:*” (M 115-7).
- Tek bizinge neçükin erser amraqlartın adırğuluk emgek bolmazun erti tip kırkarmen tip. “*Yalnız, her ne olursa olsun bizi yakınlarımızdan ayıracak sıkıntı olmasın, korkuyorum dedi*” (AY SÇ 609-2).⁸
- Yarlıg bolzun tıdmazun barayın tep ötünti, “*Kral buyruğu (=izni) çıksın; bana engel olunmasın, gideyim! diye yalvardı*” (İKPÖ XIX/1).
- Bizni tükel bilge maytrı burkan körmezün erdi.. “*Bizi, mükemmel hikmetli Maytrı burkan görmesin.*” (M 124-28).
- Bo meniñ irinç umuğsuznuñ buyan edgü kıılınçlarım küçinte kamağ biş ajun tınlıglar barça çintamani ertinilig iligke tükellig bolzunlar :: ayaların yaddukta tüü türlüğ ertini yinçü yağıtıp kamağ tınlıglar küsüşin kanturdaçı bolzunlar :: “*Bu zavallı umutsuzun, (yani) benim, iyi davranışlarım sayesinde bütün beş yol canlılar, tümüyle Cintâmani (adlı) mücevherli (Ratna) ele sahip olsunlar. Ayalarını yadıklarında pek çok, türlü mücevher (Ratna), inci yağdırıp, bütün canlılar(in) isteğini tatmin edecek olsunlar.*” (AY III 170-14-17).
- Borlukumın közedzün anta açınayın “*Bahçemi (bağlarımı) gözetsin, orada ben de ona bakayım*” (İKPÖ LXXIII/4).
- Kim bu nom erdini yitlinmedin yokadmadın keñürü yadılıp tınlıglarka ulug asıg tusu bolzun tep yarlıkadı “*Öyleki, bu öğreti mücevheri kaybolup yok olmadan geniş alanlara yayılıp canlılara büyük yarar sağlasın*” (AY VII. 528).
- ...-// inçe sakınç sakıntılar tükel bilge maytı burkan bizni körzün erdi bu yığılmış kuvrağ biziñ yavaz kıılınçımıznı ukzun .erdi “*Şöyle düşündüler: ‘(Mükemmel) hikmetli Maytrı burkan, (bizi) görsün. Bu toplanmış cemaat, (bizim) kötü amellerimizi bilsin...’*” (M133-32/33).

⁸ Yalnız nasılsa bizi yakınlarımızdan ayıracak sıkıntı olmasın idi deyip korkuyorum dedi. Cümlelin orijinal şekli bu olmasına rağmen yukarıda kullanılan anlamın daha uygun olduğu düşünüldüğü için anlamda değişiklik yapılmıştır.

Çokluk 3. Şahıs

- Yalañuklar hanı eligler begler barça bo nom erdinig boşgunzunlar tutzunlar, ayazunlar ağırlazunlar ukzunlar oñarzunlar tapınzunlar udunzunlar, ögzünler alkazunlar erti tep teser, inçip bo nom erdininiñ teriñ yörügi ulug asıgı sakınguluksuz sözlegülüksüz tetir, “İnsan hükümdarlar, beyler bütün bu öğreti mücevherini öğrensinler tutsunlar. Saygı göstereyin, anlasın, iyileştirsin, hizmet etsinler, övsünler, deyip ‘Niçin’ denirse şöyle ki bu öğreti mücevherinin anlamı derin, faydası büyük düşünülemez, söylenemezdir.” (AYS VI. - 0809/11/12/13/14).
- Kim yerçi subçı kemiçi bar erser yeme kelzün, teginig esen tükel kelürzünler.. “Eğer rehber (olabilecek) gemici varsa, o da gelsin, ve (onların hepsi) prensi sağ salim geri getirsinler!” (İKPÖ XXII/7).
- Tükel bilge maytrı burkan bizni körmezün bu yığılmış kalın kuvrağ yime bizni körmezün bu yığılmış kalın kuvrağ biziñ körksüz kılınçımızı ukmazunlar “Mükemmel hikmetli Maytrı burkan bizi görmesin. Bu toplanmış olan büyük cemaat de bizi (görmesin). Bu toplanmış olan büyük cemaat, bizim bu çirkin amelimizi bilmesin.” (M 181-36/38/40).
- Kim kinki tınlıglar ukzunlar bilzünler kin keligme üddeki bodisatavlarığ yügerü nom tilgenin evirtgüke küsüş öritzünler “Böylelikle sonraki canlılar anlasınlar, bilsinler; ilerde, geleceğin Bodhisattvaları, şimdiki öğreti tekerleğini çevirmeye istek yükseltsinler.” (AY III 158-5).
- Biz.. (tükel bilge) maytrı burkanığ arıtı körmelim erdi.. bu kuvrağ yime biziñ ayıg yavlaqqılınçımızı ukmazunlar erdi “Biz mükemmel hikmetli Maytrı Burkan’ı hiç görmeyelim. Bu cemaat de bizim kötü amellerimizi bilmesin’.” (M 133-20/21).
- Tükel bilge maytrı bukanığ körelim erti.. Bu teñri kuvrağı yime bizni körmezünler erdi.. “Mükemmel hikmetli Maytrı burkanı görelim (fakat) bu tanrılar topluluğu bizi görmesin.” (M 125-25/27).

II.2.3. SAYGI- İNCELİK –RİCA İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde **atı kötrülmüş ayagka tegimlig teñrim** “*adı yüce, saygıdeğer efendim*”, **teñrim** “*tanrım*” **beg** “*bey*”, **tegin** “*prens*”, **burkan** gibi üst düzeyde bulunan kişilerden bir şey istendiğinde aşağıdan yukarıya rica ifadesi Uygur Türkçesinde genellikle **yarlıkamak** “*rica etmek*”, **ötünmek** “*arz etmek, rica etmek*” fiilleri ile karşılanmıştır. Yukarıdaki kişilere “*teñrim*” gibi hitap ifadelerinin yanı sıra öğretiyi arz etme ve açıklamada benzer ifadeler ve fiiller kullanılmıştır. Ayrıca cümlelerde zarf fiil ekleriyle birleştirilmiş tasvir fiillerinin cümleye nezaket anlamı yüklediği görülmektedir.

Teklik 1. Şahıs

- **kağat tınlıg oğlanı birle .. birkiye üdüñ tapınu tegineyin teñrim sizij üdüñüzte ..“Bütün canlı evlâtları ile birlikte bir an önce hizmetinize varayım efendim sizin zamanınızda.”** (HT X. – 688).
- Men yeme teñrim sizij üşkünüzte teñrike yalañukka asıglıg alku tınlıglarıg küyü küzetü tutup enç meñilig kıladaçı daranı nomug ötünü tegineyin “*Efendim ben de sizin huzurunuzda Tanrı’ya (ve) insana yararlı, bütün canlıları koruyup gözeterek huzur (ve) mutluluk verecek (olan) dharani öğretiyi arz edeyim.*” (AY VII. 242).
- Atı kötrülmüş ayagka tegimlig teñrim men yeme teñrim sizij üşküngüzte korkıñç ayıñç ada tudalarıg tarkardaçı üdsüz ölüm adasıñtın küzetdeçi teñrike yalañukka asıglıg vaçirasani atlıg daranıg ötünü tegineyin tep ötrü inçe tep ötündi: “*Adı yüce, Saygıdeğer Efendim, sizin huzurunuzda korku tehlikesini giderecek, zamansız ölüm tehlikesinden koruyacak, Tanrı’ya (ve) insana yarar sağlayacak Vaçirasani adlı dharaniyi arz edeyim, dedi ve dharaniyi şöylece arz etti:*” (AY VII. 262).
- Takı yme atı kötrülmüş ayagka tegimlig teñrim men amtı sizij üşkünüzte bo nom erdinig nomladaçı nomçılarka eşidteçi tıñladaçı tınlıglarka garhlar adası tegmegülük togmış yultuz karşıısı tüş bermegülük ig agrıg emgek üze

emgenmegülük sünjüş atış adası üze yokadmaguluk uçık yelpik üze uçınmaguluk: yelvi kömen üze yelvimegülük: agularıg siñürdeçi arvış küçin vitar adasın tıddaçı yavız tülñüñ ayıg tüşin amırtgurtacı alku ada tudalarıg keterdeçi: daranılar küçi üze kutadaçı :: otlar kuvragı üze ki suvka kirgülük törüsün ötünü tegineyin:: “Yine adı Yüce, Saygıdeğer Tanrım, ben şimdi sizin huzurunuzda bu öğreti mücevherinin vaizlerine, (onu) işiten (ve) dinleyen canlılara, yıldızlar tehlikesine maruz bırakmayan, yıldızların doğum sırasındaki kavgalarından koruyacak, hastalık (ve) sıkıntıyı giderecek, savaş tehlikesiyle yokluk emecek, tüm kötülükleri engelleyecek, kötü düşleri huzura erdirecek, bütün tehlikeleri giderecek, dharaniler gücüyle kutlu kılacak (olan) bitkiler (ve ilaçlar) demetiyle yıkanma törenini arz edeyim.” (AY VII. 391).

Çokluk 2. Şahıs

Eski Uygur Türkçesinde çokluk 2. şahıs emir çekiminde –(I)ñ, (U)ñ-(I)ñlar, –Uñlar ekleri kullanılmaktadır. Çokluk eki ile kurulmuş yapıların cümleye *nezaket* anlamı kattığı bilinmektedir.

- Udçı er negülük barıgsadıñaz köñlüñüzni kim bertdi barmañ tep tedi.. tegin inçe tep tedi tegin inça tep tedi küden ür tursar yaramaz “*Sığirtmaç: Neden gitmeyi düşündünüz? Gönlünüzü kim yaraladı? Gitmeyin! dedi. Prens de şunları söyledi: Bir konuk uzun süre kalırsa, uygun olmaz.*” (İKPÖ LXIX/1).
- Burkan inçe tip yarlıkayur oluruñ ögüçüm bar sizeñe nomluğ öñ ülüş... “*Burkan haşmetle şöyle der: ‘Oturun! Anacığım! Sizin için, dinin birinci (yani asıl) kısmı mevcuttur.’*” (M 165-2).
- Ötrü ol kök tonluğ beg (tuta) teginiñler tip kıkırduқта, üç yekler manga yakın kelip birsi uruқ öze boyunımın batı. “(Ötrü) o gök elbiseli bey, lutfen tutun deyip seslenince, üç peri bana yanaşıp birisi iple boynumu bağladı,” (AY SÇ 7-17).
-ğaru yorisar yarlıkañçuçı köñlüñüz üze öñtün yorıtğuçı boluñlar. “(Biri, yanlış yöne) doğru yol tutacak olsa, merhametli gönülle [ona] rehber olun.”(UÜH D-41).

- ... emti munta ol tiginning ölügi tirigi neteg ol barmu ıdı bilteçi, barmış yirin adırılığ belgülig neçükin erser katıglanıp, körkitinler biziñe tarkaru kiterü birinler busuşumuznı köñültin. “Şimdi burada o prensin ölüsü dirisi nasıl? Gitiği yeri bilen var mı? Bir iz veya herhangi bir şey varsa gayret edip gösterin, gönlümüzden sıkıntıyı uzaklaştırın”⁹ (AY SÇ 635-14/15).

Teklik 3. Şahıs

- Amtı terkin terkin aktaru yarlıkazun tep munçulayu ötünti “Şimdi çabuk çabuk çevirsin’ deyip böylece rica ettiler.” (HT X. – 140).
- Bu muñumuznı emti kılınç tengrisi oñarzun tip ötüntiler. “Bu derdimizi şimdi amel Tanrısı iyileştirsın (düzeltsin) deyip rica ettiler.” (AY SÇ 7-12).
- Neçe tezgürser yeme ol kişiler amru yakın kelip yarlıkazun ayagka tegimlig tep teyür bolur .. “ne kadar kaçsa da o kişiler devamlı olarak yaklaşıp ‘buyursun saygıya lâıyk olan’ deyip demektedir.” (HT X. – 551).
- Ötrü tüzün Anant teginelim teñrim, kingürü aça yada nomlayu yarlıkazun tip ötünti. “Sonra aziz (asil) Ananda söyleyeceğimize tazimle vasil olalım (dinleyelim) Tanrım geniş (surette) açivererek vaizetmeyi buyursun deyip rica etti.” (AY SÇ 607-4).
- İkintisi tigin inçe tip tidi: eşitü yarlıkazun içime, kim mening bu etüzimin isirkegüm ıdı kelmez. “İkinci prens şöyle (deyip) dedi: dinlemek lütfunda bulunsun kardeşim –lütfen dinle kardeşim- (ki) ben(im bu) vücudumu asla esirgeyeceğim gelmiyor.” (AY SÇ 608-24).
- Bularnı ölürmegüke ödleyü ötünürmen. ötüğümün tınlayu yarlıkazun. “Bunları öldürmemenizi hürmetle istirham ederim. [Hazretiniz] istirhamımı kabul etmek lütfunda bulunsun.” (UÜH C-119).
- Atayım üçün qorqarmen küsüşüm ol ilig beg istetzün tiletzün tavrata. Yana işittim taştınkı yolkı kişi sözlemişin kiçig tiginig tileyü tağı tapışmaz ermiş tip. Meniñ köñülümün arıtı ançaqıa inç ermez küsüşüm ol ilig beg, irinçkezün mini yeme muntağ ötüñü tüketip ilig begniñ hatunı tolq etüzün kötürüp yirke çaldı.

⁹ “Şimdi burada o prensin ölüsü dirisi nasıl var mı idi bilici gittiği yeri kat’i nasılsa uğraşarak gösterin bize, dağıta gidere verin derdimizi gönlümüzden.” Metinde cümle çevirisi bu şekilde olmasına rağmen yukarıdaki anlam daha uygun görülmüştür.

“ Yavrurum için korkuyorum, kaybolmuş olacak mı (deyip) isteğim o'dur han istetsin aratsın çarçabuk yine işittim dışarıda rastlanmış kişinin söylediğini küçük prensi arayıp daha bulamıyorlarmış (deyip) benim gönlüm (tamamiyle) biraz olsun rahat değil. İsteğim o'dur han merhamet etsin bana (dahi) böylece rica ederek hanın hatunu bütün vücudunu götürüp yere attı büsbütün” (AY SÇ 634-6/11).

- Bizin ilkiideki kılmış kılınçımızı yığılmış kuvrağka yarlıkazun erdi.. “Bizim vaktiyle işlediğimiz günahları, toplanmış olan cemaate arzetsin!” (M 132-52).

II.2.4. DUA, YALVARMA, YAKARMA, BEDDUA İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesi döneminde dua, yalvarma-yakarma cümlelerini anlatmak için bazı özel kullanımlar mevcuttur. **Kut kol-** “şans, talih, nasip kısmet, istemek, dua etmek”, **boş bol-** “affedilmek”, **tijit kşanti bol-** “affedilmek”, **agir ayığ kılınçlarım arızun alkınzun** “kötü amellerim temizlensin yok olsun” gibi ifadelerin yanı sıra **aşılmağı bolzun** “artsın çoğalsın” **adada küyü küzedü tutmağı bolzun** “tehlikelerden korunsun” , **igsiz bolzun** “hastaliksız, sıhhatli olsun”, **ögrünçülüg ermeki bozlun** “neşeli, bahtiyar olsun” gibi ifadeler sıklıkla kullanılmaktadır. Dua cümlelerinin içerisinde **tsuy** “kabahat, suç”, **yazuk** “günah”, **emgek** “ızdırıp”, **ayığ kılınç** “kötü amel”; **edgü kılınç** “iyi amel”, **yarut-** “parlamak” gibi ifadelere sıklıkla rastlanmaktadır. Ayrıca dua Teñri ve Maytrisimit gibi budalara yönelik olarak yapılmaktadır. Bu ifadelerin varlığı da dikkat çekicidir.

Teklik 1. Şahıs

- Yükünür men maytrı arıgın kelmışke/sinte erdeçi iç kuvrağinga .. küseyü tileyü teginür men bo et'özümün tidtükde olarınğ arasınğa tugayın seziksiz tep munçulayu sözledi .. “Secde ederim Maiterya'ya, temizlikle gelmiş olanade bulunan özel cemaatine. Saygıyla niyaz ediyorum, bu vücudumu terk

edince onların arasında doğayım mutlaka' diye, böylece söyledi.” (HT X. – 694).

Çokluk 1. Şahıs

- Edgülig kılnçlar işlelim .. üzeliksiz üstünki yeg ıduğ burğan kıtinga vyakrit alkış alalım .. paramıtlıg yiveklerinğ toşguralım .. ang keninte burğan kıtın bulalım .. iki yegirmi asanki nayut sanınça tınlıgılarınğ kıtgaralım .. mengü nirvan mengisiñe tegürelim tep munçulayu kut koltı .. *“İyi eylemleri işleyelim. Daha üstünü olmayan en üstün, en iyi, mübarek Buddha hazretlerinden gelecek bilgisini alalım Pāramitā donatımlarını hazır bulunduralım. En sonunda Buddha olma şerefini bulalım. On iki asankhyeya nayuta sayısınca canlıları kurtaralım. Ebedî nirvāna mutluluğuna erişelim’ deyip böylece duada bulundu.” (HT X. 658/659/661).*
- Edgülig kılnçlar işlelim .. üzeliksiz üstünki yeg ıduğ burğan kıtinga vyakrit alkış alalım .. paramıtlıg yiveklerinğ toşguralım .. añ keninte burğan kıtın bulalım .. iki yegirmi asanki nayut sanınça tınlıgılarınğ kıtgaralım .. mengü nirvan meñsiñe tegürelim tep munçulayu kut koltı .. *“İyi eylemleri işleyelim. Daha üstünü olmayan en üstün, en iyi, mübarek Buddha hazretlerinden gelecek bilgisini alalım. Pāramitā donatımlarını hazır bulunduralım. En sonunda Buddha olma şerefini bulalım. On iki asankhyeya nayuta sayısınca canlıları kurtaralım. Ebedî nirvāna mutluluğuna erişelim’ deyip böylece duada bulundu.” (HT X. – 657).*
- Bizni ölürmegil ne emgek erser munta oğ emgenelim. İsig özümüzni adırma tip muntağ tiyürler *“Bizi öldürme! İstirabımız ne (kadar büyük) olursa olsun, ille burada çekmek isteriz. Canımızı alma! derler.” (UÜH C-23).*

Teklik 2. Şahıs

- Bizni ölürmegil ne emgek erser munta oğ emgenelim. İsig özümüzni adırma tip muntağ tiyürler *“Bizi öldürme! İstirabımız ne (kadar büyük) olursa olsun, ille burada çekmek isteriz. Canımızı alma! derler.” (UÜH C-23).*

Çokluk 2. Şahıs

- Tözünüm bu alkınçsız kögüzlüg bodisavat ulatı teñrili kişili kalın kuvrağka yarlıkançuçı könül turgurun, “Asîlim, bu tükenmez gönüllü bodhisattva ile büyük tanrı ve insanlar topluluğuna acıma duygunuzu gösterin,” (KİP 164-165).
- Bu muntag ugur yık üze bo nom erdinig eşitdeçi tınladaçı eligler hanlarıg ol elig hannıñ hatunların kırkınlarnın inançların ulatı bodunun karasın alpınta emgekinte adasınıtada tudasınıtada isig özlüg korkınçında küyü küzetü tutunlar tep yarlıkadı, “Bu sebeple sizler böylesi bir fırsat ile bu öğretiyi dinleyip o hükümdarları, o hükümdarların eşlerini (kraliçelerini), cariyelerini, yöneticilerini ve dahası halkını sıkıntılardan felaketlerden yaşamdaki korkunçluklardan korusun’ diye buyurdu.” (AYS VI. -0237).
- Ol yazukunuzlarnan kının kızgıtın kötürünler “Bu günahlarınızın cezasını, ceremesini çekin!” (M 126-13).
- Tözünüm biziñe yarlıkançuçı könül turgurun bu buşımızın alıp asıg tusu kılıñ tip ötünti “Efendim, bize acıma duygunuzu, gösterin! Bu sadakamızı alın, fayda sağlayın, diye yalvardı.” (KİP 161-162).

Teklik 3. Şahıs

- Amtı teñrim münümüzni yazukumuzni bilinür biz kóp irinçüde boş bolalım kşanti bolzun “Şimdi tanrım! Günahlarımızı itiraf ederiz. Affedile!” (M 145-27).
- kılı tüketmiş ağır ayıg kılınçlarım arızun alkınzun.. “işleyip tamamlamış (olduğum) kötü davranışlarım (da) temizlensin, yok olsun.” (AY III 139-16).
- kılı tüketmiş ağır ayıg kılınçlarım arızun.. “işleyip tamamlamış (olduğum) kötü davranışlarım (da) temizlensin, yok olsun.” (AY III 140-8).
- Ulatı kamağ şazın küzetdeçi kutlar vahşikler nivaziki teñrilerke kamağka tüzü öñ ülüg bolzun bu buyan küçinte teñridem kutı küçi çoğ yalınları aşılmakı bolzun teñridem közin berü kayıp balık uluşuğ burқан şazının kóp adada küyü

küzedü tutmakı bolzun “Bütün din koruyucusu iyi ruhlar ile ilahlara, hepsine tamâmiyle birinci kısım bağışlanmış olsun! Sevap sâyesinde ilâhî saâdetleri, kudretleri ve parlaklıkları artsın. İlâhî gözlerini beriye çevirip şehirleri, Burkan şeraitini bütün tehlikelerden her zaman korusunlar.” (M 41-56/58/61).

- Uluğ yarlıkaçunçı kolulamak biligin mini kolulayu buyanlayu yarluğazun, “Çok acıyan ant içme bilgisi ile, (Kuanşi İm pular) beni (kurtarmağa) ant içmek ve (bana) iyilik etmek lütfunda bulunsun.” (KİP 196-197).
- Bu buyan tüşinte yidleg burkan kutın bulzun közünür etüzi ıgsız bolzun “Bu dinî sevap sâyesinde Yidleg, Burkanlığa erişsin, hâli hâzırdaki vücudu hastaliksız (yani: sıhhatli) olsun.” (M 69-57).
- Meniñ yime kararımın yarutı birzün tsyumta yazukumta boşuyu birzün “Benim de karanlığımı (yani bilgisizliğimi) aydınlatsın (yani gidersin, suçlarımdan (beni) kurtarsın.” (KİP 200).
- Yüz yılka tegi uzun özin kalın kutın ıgsız toğasız adasız tudasız ögrünçü meniñ yirtinçü meniñsin ürke ögrünçülüğ ermeki bolzun “Yüz yıla yakın uzun ömrü boyunca, saâdetlerle (vücudu) hastaliksız, (hayatı) tehlikesiz ve sevinçlerle, dünyevî saâdetlerle her zaman neşeli ve bahtiyar olsun!” (M 40-46).
- Amtı yazukumuznı bilinür biz ukunur biz kop tsuyda yazukta boşunu ötünür biz kşanti bolzun. “Şimdi günahlarımızı itiraf ediyoruz. Bütün günahlardan kurtulmayı diliyoruz Affedile!” (M 137-20).

Çokluk 3. Şahıs

- Ol buyanıñ küçinte sen ölümişçe tınlıglarığ yılkı azununtaki emgektin ozzun kurtulzunlar tip kut kolunduñ. “Bu liyakatlı işin dolayısıyla, öldürmüş olduğun mahlûklar, hayvan dünyasındaki ıstıraptan kurtulsunlar deyip dua ettin.” (AY SÇ 15-20).
- Atı kötrülmiş ayagka tegimlig tenrim, yalañuklar hanı elig begler, kentü öz ellerinte uluşlarınta, bo nomlug yaruk yulag tamturzunlar nom tözlüg yarukın keñürü yarutzunlar, “Yüce Tanrım, insan hükümdarlar, kendi ülkelerinde bu öğretinin parlak meşalesini tutuştursunlar. Öğreti özlü ışığıyla yayılarak aydınlatsınlar.” (AYS VI. -0761).

- Atı kötrülmüş ayagka tegimlig tenrim, yalañuklar hanı elig begler, kentü öz ellerinte uluşarında, bo nomlug yaruk yulag tamturzunlar nom tözlüg yarukın keñürü yarutzunlar, “Yüce Tanrım, insan hükümdarlar, kendi ülkelerinde bu öğretinin parlak meşalesini tutuştursunlar. Öğreti özli ışığıyla yayılarak aydınlatsınlar.” (AYS VI. -0762).
- Ulatı sekiz türlü teginçsiz orunlarğa iltdeçi ağır ayıg kılınçlarım bar erser: olar barça qalısız yomkı arızun alkınzun tijit kşanti bolzunlar:: “Ve dahi sekiz türlü ulaşılmaması gerekli (?) yerlere götüreceğ (olan) kötü davranışlarım var ise, onlar bütünüyle kalmamacasına toptan silinsin, yok olsun, affedilip bağışlansınlar” (AY III. 138-11).
- qaltı öngre ertmiş üdteki alqu uluğ bodisatavlarınğ burqan qutınğa qatıqlanur erken ökünüp bilinip kşanti çamkıy kılınıp tsuy irinçü ağır ayıg kılınçları neteg arıdı alqındı tijit kşanti boldı erser ançulayu oq mening yeme olarınğ teg tsuy irinçü ağır ayıg kılınçlarım arızun alkunzun alkınzun tijit kşanti bolzunlar.. “Öyle ki, vaktiyle, geçmiş zamandaki bütün ulu Bodhisattvaların Buda kutsallığına (ulaşmak için) çabalarken pişman olup, nedamet getirip, af-bağışlanma dilediklerinde, kötü, hatalı davranışları nasıl silinip temizlendi, affedilip bağışlandılar ise, bu şekilde benim de, onların(ki) gibi kötü berbat davranışlarım temizlensin, yok olsun, bağışansınlar.” (AY III 139-3).

II.2.5. AÇIKLAMA, DİKKATİ ÇEKME, HABER VERME, BİLGİLENDİRME, ÇAĞRI İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde **eşitgil** “işit”, **körgil** “gör”, **ukgıl** “anla”, **keliñ** “gelin” **bilij** “bilin”, **tıñlagıl** “dinle” fiilleriyle dikkatin çekilmeye çalışıldığı cümlelerde kimi zaman bilgi verme kimi zamansa açıklama, haber verme anlamları öne çıkmaktadır. Oglum-a bahşı-a, Şariputriy-a, dört maharaçaalar-a gibi ünlem edatlarıyla çağrı ve dikkat çekme işlevi vurgulanmaktadır. **İNçe bilij** “böyle bilin” **İNçe ukunlar** “böyle anlayın”, **ukmış bolzun** “anlamış olsun”, **uqa yarlıqamış bolzun** “bilmiş, anlamış olsun” gibi ifadelerin ardından bilgilendirme ve açıklama cümlelerinin geldiği görülmektedir.

Teklik 2. Şahıs

- Şariputriy-a sen amtı inçe ukğıl: inçip monta yañırtı öğretinteçi bodisatavlarka boşgunguluk tutguluk öñre ertmiş üdki bodisatavlar boşgunmış tutmuş tegme bo ilinmeksiz atlıg daranı nom kapıgı anı köñülkermişñizler kergek “*Ey Şariputri sen şöylece anla ki yeni öğrenecek Bodhisattva’ların öğrenerek uyguladığı denen bağlanmama adlı dharni, öğretilerin kapısıdır. Onun üzerinde etraflıca düşünmelisiniz.*” (AY VII 11).
- Eşidgil oğlum-a men huintso bo yertinçüde ilkidinberü buyanlı bilge biligli “*İşit ey oğlum! Ben Hsuan Tsang bu yeryüzünde başlangıçtan beri hem sevap hem fetanet.....*” (HT X. – 562).
- Eşidgil tüzün bahşı-a bu edgülüg kutluğ tınlıg /// yıldı körkin ança y(i)me bilge biliglig “*Dinle, ey asıl mürebbi! Bu mükemmel kutlu mahlûk Hayvan kılığında olmasına rağmen gene de biraz irfan sahibi (midir)?*”(UÜH B-4).
- Anta ötrü tükel bilge biliglig teñri teñrisi burқан қормuzta teñrike inçe tip yarlıkadı :: inçe erser teñriler iligiye titrü tınglağıl men sanga nomlayu bireyin; “*Ondan sonra eksiksiz bilge bilgili, tanrı tanrısı Buda, İndra tanrıya şöylece buyurdu: ‘öyle ise ey tanrılar hükümdarı iyi dinle! Ben sana açıklayıvereyim;*” (AY III 158-16).
- Anı amtı ayu bireyin titrü tınglağıl “*Onu şimdi söyleyivereyim, dikkatli dinle;*” (AY III 132 3a-6).
- Tamuda ört içinte örtenü turur tınlıgka inçe tip tiser. Kel sini ölüreyin bu emgektin ozğıl “*Cehennemde ateş(ler) içinde yana duran mahlûklara şöyle dense: ‘Gel seni öldüreyim, bu ızdıraptan kurtul’*” (UÜH C-18).
- katığlangıl sıgunlar begiya . ///üg erser bu adadın ozğurup biziñe isig öz buşı birgil. “*Cehdet, geyikler beyi İse, bu tehlikeden (bizi) kurtarıp bizim için [kendi] canını feda et!*” (UÜH C-92).

Çokluk 2. Şahıs

- Ötrü tükel bilge teñri teñrisi burhan yene dört maharaç teñrilerke inçe tep yarlıkadı dört maharaçaalar-a eşidin sizler, “Ondan sonra bilge Tanrılar Tanrısı Buda (Devātideva), yine dört Mahārāja Tanrılara şöyle buyurdu: Ey dört Mahārājalar! Dinleyin.” (AYS VI. -0128).
- Ol üdün kondini braman bo şlükü eşidip ögürüp sevinip muñadıp ötrü ol kamag ulug terin kuvragka inçe tep tedi: sizler kamag terin kuvrag işidinler: “Kondini Brahman, bu şiiri işittiğinde çok sevinip şaşırarak, o büyük cemaate şöyle dedi: Sizler, bütün cemaat, işitiniz.” (AY VII. 713).
- Kelinler tüzünler-e. Ol emgeklig kim tınlıg erki anı-ke baralım “Gelin ey âdillerim] o ıstırap çeken mahlûk her kim ise onu (kurtarmaya?) gidelim” (UÛH D-108).
- Oglum muntuda inaru öñtün yınak..altun tag bar közünür mü körün tep tedi.. “Oğlum, ileride, doğu yönüne doğru, bir altın dağ var. Görünüyor mu? Bakın! dedi.” (İKPÖ XXXVII/6).
- Körünler tüzünlerim bu edgülig kutluğ tınlıgı. “Görün, âdillerim, bu faziletli kutlu mahlûku!” (UÛH D-141).
- Ötrü angulmalı oğrı teñri burkanıg körüp anasınkodup teñri burkanıg ölürgeli şakıntı anı körünler sizler toyınlar “Sonra Angulimālya adlı hırsız Tanrı Burkan’ı gördü ve anasını bırakarak Tanrı Burkan’ı öldürmeyi tasarladı ‘Bunu görün siz râhipler!’” (M 116-32).
- Anant-a sizler kamagun inçe bilinler.. inçip munta alku ada tudalarıg tarkardaçı..yaşın tüşmekin tıddaçı çintamani atlıg daranı nom bar erür: “Ey Anant, sizler, hepiniz şöyle biliniz. Öyleki, bütün tehlikeleri yok eden, şimşek düşmesini engelleyen çintamani adlı dharni öğretisi vardır.” (AY VII 147).
- Anı üçünsüz alkınçsız kögüzlüg bodisvt inçe bilin ukun kuanşi im pular kutadmak erdemi antağ kasinçıg uluğ titir “Onun için siz tükenmez gönüllü Bodhisattva, işte bunu böyle bilin, anlayın ki Kuanşi im pular’ın mesud etme gücü böyle çok büyüktür.” (KİP C39-40/59).

- Una emti bilin toyınlar-a, etüzümin tutmuş süngüküg yiti erdinin itiglig (örit)miş bu estup ertmekinge ülgüsüz sansız öküş öd qolu. “İşte şimdi bilin ey rahipler, vücudumu tutmuş kemiği, yedi mücevheratla süslemiş yükselmiş bu Stupanın geçtiğine sayısız çok zaman oldu.” (AY SÇ 643-16).
- Yene kentü öz ellerin uluşların odugin sakın küyü küzetü tutup yat yağı adasın amırtgurup adın elig hanlarıg yme bir ikintişke erşisiz karşısız kılğalı ugaylar; takı yme sizler dört maharaçlar ince bilinler, kaltı bo çambudivip yertinçüte sekiz tümen dört miñ ulug el uluşlar erür sekiz tümen dört miñ ök ulug eligler hanlar tetir, “Yine kendi ülkelerini dikkatle koruyup yabancı düşman sıkıntısını geri püskürtip diğer hükümdarları ve birbirlerine (karşı) kavgasız olabilecekler’ ve sizler dört Mahārājalar şöylece bilin. ‘İşte bu Jambudvīpa dünyada 84.000 ve 84.000 hükümdar vardır.” (AYS VI. - 0152).
- Kamağ kitumati kentde erdeçi uluğ kiçig yalañuqlar ince ukuñlar.. “Bütün Ketumati şehrinde bulunan büyük ve küçük insanlar, şöyle anlayın:” (M 86-34).
- Ötrü yaşovati künçuyular erdnisi sekiz tümen dört miñ çkrvt ilig kanıñ künçuy kätunlarınokip ince tip yarlıkayur..ince ukuñlar sizler tözünlerim “Bunun üzerine, kraliçeler cevheri Yaşovati, (31-32) dünya hükümdârının 84 000 kraliçesini (33) çağırıp haşmetle şöyle der: ‘Böyle bilin, siz asıllarım!’” (M 106-34).

Teklik 3. Şahıs

- Ukmış bolzun ilig beg bu ödteki b(e)lgümin tolپ etüzümte toğyuğ ol, busuş kadğu alp emgek. “Duymuş olsun han bu vakıtki alâmetimi bütün vücudumdan doğmuştur kaygu ve büyük eziyet” (AY SÇ 633-6).
- Tenjri elig kutı uka yarlıkamış bolzun .. tayto samtso açarı adakı kırsalmak ugrınta tapsız boltı tep ötünti .. “Efendimiz hükümdar hazretleri bilmiş olsunlar: Tay-T’ang Tripitaka üstat ayağının incinmesinden dolayı ağır hasta oldu’ deyip arz etti.” (HT X. – 982).

II.2.6. İKAZ- UYARI İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde ikaz ve uyarı cümleleri genellikle fiillerin olumsuzluk çekimleriyle **yimeñler** “yemeyin”, **barmañlar** “gitmeyin”, **ayığ kılınç kılmañun** “kötü amel işlemeyin”, ya da **oduksağ eriñler** “uyanık olun”, **korqınç köñül öritzünler** “korksunlar” gibi yapıca olumlu anlamca olumsuz fiillerle kurulmuştur. İkaz ve uyarı cümlelerinde uyarıların ardından bilgilendirme veya cezalandırma (cehennem tasvirleri, cehennemle korkutma, caydırma) cümleleri dikkat çekmektedir.

Çokluk 2. Şahıs

- ... (s)eñik señrem sanlıg edin (tavarın) yimeñler yuñlamañlar... birük yiyür yuñlayur erser.. (ol) ödün avış tamuda açığ (emgek) emgengey sizler.. “Manastıra âit malları yemeyin, kullanmayın!... eğer yer ve kullanırsa... o zaman Avjci adlı cehennemde büyük acı çekeceksiniz.” (M 127-27).
- Yağız yirde ağırırak k///da kiñrek munuñ edgülig köyülin körünler. “Yağız yerden daha kıymetli-den daha vasi [olan] bunun faziletli gönlünü temaşa edin!... [ibret alın!]” (UÜH D-144).
- Nırvanlıg yolka tegdeçi bardaçı bolğay sizler.. (anın) sizler barıñlar.. öz etüzünüzlerke edgülig adnağuka asağlağ işke oduksak eriñler “Siz Nirvāna yoluna... varacaksınız. (bu yüzden) siz gidin! Kendi vücutlarınıza iyilik, başkalarına hizmet (edecek) işlerde uyanık olunuz.” (M 68-40).
- Adaşlarım-a bükün barmañlar yarın mindide tapağ k uduğ alıp timin barğay-sızlar. “Ey dostlarım, bu gün gitmeyin; yarın, ben hörmet ikram gördükten sonra artık gidersiniz.” (UÜH D-85).
- Tağ töpüsinte turup *alkudın* iştilü altunluğ kövrügler osuğluğ yañkuluğ ünin kamağ çambudvip uluštakı tınığlarıg ünteyü inçe tip sav söyleyür işidinler kamağ çambudvip uluštakı tınığlarıg bu sekiz uluğ örtlüg tamular ağır tsuyluğ yazukluğ tınığlarıg kın kızgüt emgek tolgakqılğuluğ için belgülig

bolmuş erürler.. “Bir dağın tepesinde durup her yerden işitilecek şekilde altın davullar(ınki) gibi çınlayan, akseden bir sesle bütün dünyadaki yaratıkları sesleyip şöyle diyerek konuşur: ‘İşitin, bütün dünyadaki yaratıklara bu sekiz büyük, alevli cehennem ve ağır günah işlemiş olan yaratıklara işkence ve acı vermek için ortaya çıkmıştır.’” (M 150-30).

Teklik 3. Şahıs

- Yig bolğay bilge kişi kırıp katıp törü ölzün neñ sıjt tamuda *toggulug ayıg kılınç kılmazun* “En iyisi hakîm kimse kuruyup halsiz düşerek (ama) *ahlâklı olarak (?)¹⁰ ölsün, fakat Sanghāta cehenneminde doğmaya sebep olacak hiçbir kötü amel işlemesin!” (M 152-59).

Çokluk 3. Şahıs

- Upasılar işidip sansarka *korkınç köñül öritzünler.* “Ruhbandan olmayanlar işidip samsāra’ya karşı korku beslesinler (gönüllerinde).” (UÜH C-37).

II.2.7. TAVSİYE, ÖNERİ, YÖNLENDİRME, NASİHAT, AKIL VERME İŞLEVİNDE KULLANIMI

Dini metinlerde insanların dinin gereğini yerine getirilmesi için birtakım kurallar bulunmaktadır. Eski Uygur Türkçesi döneminin Budist metinlerinde bu kurallar buda ve bodisavatlar aracılığıyla canlılara aktarılmaktadır. İşte bu aktarım bazı tavsiye, yönlendirme, öğüt cümleleriyle kurulmuştur. Dine ait bilgilerin nasıl yapılması gerektiği bilgisi, **suv içinte kirip arıtı yunsun** “su içine girip temizlenerek arınsın”, **akurukiya sözlezün** “sessizce söylesin”, **buşi berzün** “sadaka versin” gibi yönlendirme, tavsiye cümleleriyle ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra günlük hayata dair yönlendirme ve tavsiye cümleleri de bulunmaktadır.

¹⁰Okuyuşta ya da metnin yazılışında bir bozukluk olduğu düşünülmektedir.

Çokluk 1. Şahıs

Çokluk 1. Şahıs çekiminde tek bir örnek tespit edilmiştir.

- Amtı kentü kentü ergülük evke varalım “Şimdi hepimiz ayrı ayrı kendi evlerimize gidelim.” (M 59-32).

Teklik 2. Şahıs

- Amti sen nomluğ savığ birtin urup altun önlüg, yaruk yaltrıklıg kıoptan kötrülmüş nom iligi atlıg nom erdinig tavrata bititgil. Anıñ içinteki törüçe kşanti kılğıl. Ol nom erdini yana bu tegre adın yirte yok. Yalañuz meniñ evimte ök bar erür. Anı alıp kodurgıl tip tidi. “ İmdi sen, dini işe birdenbire karar verip, altın renkli, nurlu çok yüksek, şeriatın şahı adlı şeriat cevherini çabuk yazdır. Onun içindeki kanunlara göre tövbe kıl. O şeriat cevheri yine bu civarda başka yerde yoktur, yalnız benim evceğizimde vardır. Onu alıp istinsah ettir (deyip) dedi.” (AY SÇ 18-20).
- Tatıgıg iderme, özlügüg ölürme, edgü tavarka azlanmağıl, ayıg kılınç kılma, edgü kılınçlıg kimi köprüg itgil yaratğıl tip munçulayı tutuzup ötrü mini boşuyu ıdtı. “Tatlıya düşkün olma, canlıları öldürme, servete hırs gösterme, fena amel kılma, iyi amelli gemi, köprü yap deyip böylece emrederek ötrü beni affediverdi.” (AY SÇ 16-9).
- İlkideki çkrvrt ilig kanlar turğurmuş çşaptlıg tor neñ buzma artatma teñri yiriñe bargu yoluğ aç üç tamu yolın tuğıl “Vaktiyle dünya hükümdarlarının vaaz ettikleri ahlâk düzenini hiç bozma; tanrılar yerine giden yolu aç, üç cehennem yolunu kapat.” (M 101-9).
- Takı saña buşı tavar kergek erser badari bramannañ (ev)iñe barıp buşı kolğıl. “Eğer senin sadaka malına ihtiyacın varsa, Badhari brahmanın evine git ve sadaka iste!” (M 55-6).

Çokluk 2. Şahıs

- Ançata birök bo nom ertini yok bolsar ötrü ançata köni nomlar kirtü yörüglər yitlinür yokadur .. anı üçün sizler kamağ tözünler bo tütrüm tering yörüglüg nom ertini içinteki birer pağakın birer şlokın birer bölükün birer keşinin bir uçluğ kóp süzük kirtgünçin okınlar sözlenler boşgununlar tutunlar sakınınlar bışrununlar .. adın tınlıglarkça kingürü aça yada ukıtinglar .. “ *Ne zaman ki bu öğreti mücevheri yok olsa, işte o zaman doğru öğretiler, gerçek yorumlar kaybolmaz, yok olmaz.*¹¹ *Onun içi sizler, bütün soylular bu keskin, derin yorumlu öğreti mücevheri(nin) (Dharmaratna) içindeki birer şiiri (Pâdaka), birer koşuğu (Sloka), birer bölümü, birer kısmı (?), bir taraflı, bütünüyle temiz inançlı gönülle okuyunuz, söyleyiniz, öğreniniz, tutunuz, düşününüz, çalışınız.*” (AY III 198-15/16/17).
- Ol közsüz kişi ayıg bilge tetir aña ayıtın, “*O gözsüz kişiye, son derece bilge deniyor. Ona sorun*” (İKPÖ LXXIV/6).
- Kimler birök adınlarka korkınçlıg emgeklig kılmanlar, et’özlerin köñüllerin bir yintem enç kılınlar, kimler olarnıñ uğurınta şurate üdke tegi nom erdini ulag sapıgı üzülmezün tep yarlıkadı, “*Başkalarına korku çektirmeyin. Bedenlerini, akıllarını sürekli huzurlu kılın. Onların zamanından duyulan, işitilen bir zamana kadar öğreti mücevheri kesilmesin’ diye buyurdu.*”(AYS VI. – 0842).
- Adınlarıg bir kşan ödün yime örletmenler. öz isig özünüzler üçün adınlarını isig özün üzmenler. “*Başkalarının bir lahzacık dahi kızdırmayın [üzmeyin?] Kendi canınız için başkalarının canına kıymayın.*” (UÜH D-37).
- Emti bu sakınçingızlar iyin bu no merdini tıltağında edgüke tegmiş tınlıglarıg sözlemiş kergek anı yme kóp süzük (köni arıg) köngülin eşidingler. “*Şimdi bu düşüncelerinize göre, bu şeriat cevheri dolayısıyla iyiliğe vasıl olmuş insanları söylemek gerek ve onu çok temiz (süzülmüş) hakikî arı gönülle dinleyin.*” (AY SÇ 3-3).

¹¹ Çevirinin kaybolmaz, yok olmaz şeklinde değil, kaybolur, yok olur şeklinde çevrilmesinin doğru olacağı düşünülmektedir.

- Edgülerime uzun turkaru adınçığ edgü kılğalı sakıncaçı bolunlar. Kamağ adınların emgekin körsersizler. Öz emgekçe sakınıp sımtağ könjülüğ bolmañlar. “*Ey faziletlilerim, daima pek çok iyilik etmek niyetini besleyin. Bütün başkalarının ıstırabını gördükçe, kendi ıstırabınız gibi sayın; ihmalcı gönüllü olmayın.*” (UÜH D-32/34).
- Men yime ilig kan ordusında ordu karşı kòdup şmnanç bolur men sizler yime etüzünüzlerke edgüliğin körü iş işlenler.. “*Ben de hükümdar sarayında, sarayı terk edip râhibe olacağım. Sizler de kendiniz için selâmeti görün (ve ona göre) amel edin!*” (M 106-42).

Teklik 3. Şahıs

- İlkideki çkrvrt ilig kanlar turğurmuş çşaptlığ tor neñ buzma artatma tenri yiriñe bargu yoluğ aç üç tamu yolın *tuğıl* “*Vaktiyle dünya hükümdarlarının vaaz ettikleri ahlâk düzenini hiç bozma; tanrılar yerine giden yolu aç, üç cehennem yolunu kapat.*” (M 100-7).
- Ol darni tutdaçı kişi kentü ögin könjülin öñi saçmadın bo özen darnig özi eşidip adınlar eşidmegüçe ünin akurukıya sözlezün, “*O Dhārnī’yi tutacak kişi kendi aklını, düşüncesini dağıtmadan bu en içten tılsımı kendisi dinleyip diğerleri(nin) duymayacağı biçimde sessizce söylesin.*” (AYS VI. -0931).
- Bo yirtinçü içinde, üç miñ ulug miñ uluşırlarda, kayu neçe bar erser kamağ tınlıg oğlanı, tamuluglar ulatı, yılkı pret azunı, barça tarıkzun “*Bu ülke içindeki üç bin ulu, bin ülkede ne kadar insanoğlu varsa cehennem ve hayvan açlık dünyasından ve bunların bütün sıkıntısından uzaklaşsın.*” (AYS VI. – 1185).
- Bo darnig yüz sekiz kata sözlep antada basa temin çintamani erdini atlıg darnig sözlezün, “*Bu Dhāranī’yi 108 kez söyleyip ondan sonra hem çintāmani mücevheri adlı Dhāranī’yi söylesin.*” (AYS VI. -0899).
- Ötrü antada basa aglak yerte satgaksız arıg orunta ud mayakın suvap sekiz çikin torkı törtgil mantal kılusun mantal içinte tütsüğü hua çeçekler saçıp: altun kümüş idişlerte tolu mir sütte ulatı tatıglıg közünü ook kılıç birle tükel

urzun: Mantalın dört kapısında kişi turgurzun: Yana dört oglankıyaları uz tonandurup etip yaratıp birer burnaçda suv tutdurup dört bulunğda olgurtsun.. pra küsetri aşsun.. kara küji köyürsün oyun ünü üzülmezün “*Sonra ısız bir yerde sakın bir ortamda sığır gübresiyle sıvayarak sekiz kol boyunda dört köşeli bir alan (mandala) oluştursun. Alan içine güzel kokulu çiçekleri saçsın, altın ve gümüş kâseleri bal ve sütle doldursun. Ayrıca ayna, ok ve kılıcı (bunları) bütünüyle yerleştirsın. Alanın dört kapısında (birer) kişi durdursun. Ayrıca dört genç erkeği güzelce donatıp süsleyerek (ellerinde) birer su kabı tutturarak dört tarafa oturtsun. Güneşlikler açsın. Tütsüler yaksın. Müzik sesi aralıksız bulunsun*” (AY VII. 427-433-436-437).

- Teñri burkannın ol ünün til lakşanının idukın: öyü sakını kolulap: bütürgeli kut kolzun: “*Tanrı Buddha'nın o sesini, dil alametinin kutsallığını düşünerek, hesap ederek, (bunlara) ulaşmayı dilesin.*” (AY VII. 650).
- Kaçan yuna tükedükde ol yunmuş suvug mantal içinteki aş içgü birle suvta töksün.. “*Yıkama (işlemi)bittiğinde bu yıkandığı suyu alan içindeki yiyecek içeceklerle birlikte döksün.*” (AY VII.459).
- Meni körgeli küseser: ötrü kangay küşüşi: üç yeti kün ertginçe: öñreki daranıg sözlezün: tetrü körüp körkümin: sarasvati üskinte: birök olar körmeser: kertü meniñ et'özümün: ikileyü yana katıglanzun: “*Beni görmeyi isterlerse bu istekleri yerine gelecek. Üç (kere) yedi gün geçtiğinde, resmime iyice bakarak karşımda durup önceki dharaniyi söylesin. Eğer göremezlerse beni, ikinci kez zahmete girsinler.*” (AY VII. 685).
- Bu daranı üze ot birle kayınturmuş isig suvug yüz sekiz kata arvap çopunta kodup törtün yıñak bıntavır tartıp anta ken temin ol suv içinte kirip arıtı yunsun.. “*Bu dharniden sonra bitki ile kaynamış sıcak suyu yüz sekiz kez büyüülü sözler okuyarak çomağın üzerine bıraksın ve dört tarafa perde çeksın. Sonra hemen o suya girerek yıkansın (ve)arınsın.*” (AY VII. 456).
- Yana kim kayu kişi uzun iglep ne yme em kılıp öñedmeser.. ötrü bo nom erdinig okıtıp bo yunguluk törüg kılıp yunsun arıtınsun.. igi agrığı ketgey adası tudası tarıkgay:: “*Ayrıvca kim, uzun süre hasta olup da bir çare bulunarak iyileş(e)mese bu öğretini mücevherini okutarak bu töreni*

gerçekleştirerek yıkansın (ve) arınsın. Hastalığı geçer (ve) tehlikeden kurtulur.” (AY VII. 469).

- Ol edig tavarıg ol kün üze ök yunlap üç erdinike ağır ayag tapıg udug kılzun, yokka çıgayka buşi berzün; arturup yıgguluk kizlegülük ermez, yene alku tınlıg oğlanı üze edgü ögli yarlıkançuçı köñül turgurzun, “*O malı-mülkü o gün kullanıp üç mücevhere saygı gösterebilir hizmet etsin. Fakire sadaka versin. Çoğaltmak yağmak gizlemek olmaz ve bütün insanoğlu için iyilik, şefkat, merhamet düşüncesini yerleştirebilir.*” (AYS VI. -0975).
- Tüü törlüg esriñü aş içgüler üze şaşmadın üdinçe ağır ayag kılzun uçuz yenig köñül tutmadın ağır ulug kertgünç köñül turgurup meni okıyu ötüñü bo darnig sözlezün “*Türlü türlü, çeşitli yiyecek içecekler ile şaşmadan vakitlice (uygun zamanda) saygı gösterebilir. Değersiz bir gönül yaratmadan değerli, inançlı bir gönül yerleştirip beni çağırarak bu tılsımı (dhāranī) söylesin.*” (AYS VI. -1020).
- Bo d(a)rnig tutup aşnu miñ sekiz kata sözlezün, antada ken bir arıg evte ud mayakı üze yerin suvap kiçig mandal kılzun, üdinçe aşın suvsuşın süzök köñülün tapıg udug kılzun, tütsüg tütünü uzatı üzülmezün, “*Bu Dhāranī’yi tutup önce 1008 defa söylesin. Ondan sonra temiz bir evde sığır gübresi ile toprağı sıvayıp küçük bir daire oluştursun. Zamana uygun yiyecek içeceklerle temiz gönülle hizmet etsin. Tütsünün dumanı hiç kesilmesin.*” (AYS VI. -0921/27).
- Kimler birök küseser:: sarasvati tenrıg ötüngeli: bo daranılıg ögdi üze padakların uz tutup:: tañda sayu arıg süzük: kertgünç köñülün sözlezün:: ne küsemiş küsüşü barça kangay tapınça tep tedi:: “*Kim Tanrıça Sarasvati’yi görmek ona seslenmek isterse bu daharanili övgüden hareketle bu methiyeyi iyice öğrenip sabahleyin tertemiz (bir halde ve) samimi bir biçimde (bunu) ezbere okumalı. O zaman bütün arzuları kalbine göre gerçekleşecektir.*” (AY VII. 911).

Çokluk 3. Şahıs Emir

Eski Uygur Türkçesinde emir kipi ile çekimlenmiş yardımcı fiil durumundaki yarlıka- “*buyurmak*” fiili, cümle içerisinde emir anlamını asıl fiile yükleyerek bir pekiştireç göreviyle kullanılmaktadır.

-burkanlar çın’kirtü arıg süzük bilge biligleri üze çın kirtü yaruq yaşuq köz-leri üze çın kirtü tanuqlamaqları uqmaqları üze çın’kirtü tüzülmekke tegmekleri üze alkuğun bir teg bilü yarlıkazunlar :: :: :: alkuğun bir teg körü yarlıkazunlar.. “*Budalar, gerçek-doğru, temiz, pak bilge bilgileri ile, gerçek doğru, parlak-ışıklı gözleri ile, gerçek doğru tanıtımları, anlamaları ile, gerçek-doğru düzenlemeye ulaşmaları ile lütfedip hepsini aynı bilsinler, hepsini aynı görsünler.*” (AY III 137-14/15).
- Uluğ nom tilgenin evire yarlıkazunlar : uluğ nomluğ yağmur yağıtu yarlıkazunlar :: uluğ nomluğ yula tamduru yarlıkazunlar.. kirtü nom töz-lüg yoluğ oruğuğ yarutu yaltritu yarlıkazunlar :: “*ulu öğreti tekerleğini çevirmeye lütuf buyursunlar; ulu öğreti yağmurunu lütfedip yağdırsınlar; ulu öğreti meşalesini lütfedip tutuştursunlar; gerçek öğreti esaslı yolu, çareyi aydınlatıp ışıtınlar.*”(AY III 159/160-20/22/1/3).
- Neñ inçip nırvanğa kirü yarlıkamatın yirtinçüde ür keç uzun üdün mengün turu yarlıkap alku tınlıg oğlanların qop emgeklerintin ozguru qutgaru yarlıkap alqınmaqsız tükemeksiz inçgü mengi üze qamağunı bir teg inçgülüg mengilig kılu yarlıkazunlar :: “*Böylelikle hiç Nirvâna’ya girmeye lütfetmeden dünyada uzun süre, ebediyen kalıp, buyurup, ‘yok olmayan, tükenmeyen rahat huzur’ ile hepsini aynı rahat, huzurlu duruma getirip buyursunlar.*” (AY III 160-11).
- Adınlarğa qorqınçsız köngül buşi birmeklig ıduq nomta üzüksüz öğretig kılzunlar. Abam birük bu törülerte öğretingeli usarlar, aşnuça kentüleri önre ölürü tüketmiş tınlıglar için bu nom erdinig bititzünler, okızunlar, okıtzunlar. Teñri teñrısı burhannıñ bu nom erdinig nomlayu yarlıkamış körkin bedizin bediz etzünler. Adınlarıg yme özlüg ölürmektin tıdzunlar.

“Başkalarına korkusuz gönül (için) hayrini vermeyi mukaddes kitaptan daima tâlim kılsınlar. Eğer (ama) bu kanunları öğrene bilirlerse (mumarese yapa bilirlerse), önce kendileri, daha önceden öldürüp tükettikleri mahlûklar için, bu mukaddes cevheri yazdırsınlar, okusunlar okutsunlar. Tanr Tanrısı Buda (Burhan)nın resmin resmetsinler. Başkalarını dahi canlı öldürmekten men’etsinler.” (AY SÇ 22-10/15/19/20).

- Ançulayu yme bo sudur, kopda kötrülmüş ıdok nom, kop küsüşüg kanturur, köñül eyin egsüksüz, sizler kamag teñriler, kuvragıñızlar birle birgerü, agır ayag kılıñızlar, bon om eligi sudurka, usar sizler yarlıgça, buyan edgü kılğalı, bilge bilig çoğ yalın, tükel bolgay barçanıñ “Aynı zamanda yine bu sutra, her şeyden üstün, mükemmel kutsal öğretiler, bütün istekleri gönlüne göre gerçekleşir. Siz bütün Tanrılar, topluluğunuz ile birlikte saygı gösterin. Bu öğreti hükümdarı sutranın buyruklarına uyarsanız erdem kazanmak için bilge ve heybetle donanacaksınız.” (AYS VI. -1228).

II.2.8. AMAÇ İŞLEVİNDE KULLANIMI

Bazı emir cümlelerindeki emir ifadesi tek başına cümleye amaç anlamı katmaktadır. Ayrıca **tep** “diyerek, diye” yapısı emir cümlelerinin amacını ortaya koymaktadır.

Teklik 1. Şahıs

- Tamuda ört içinte örtenü turur tınlıgka inçe tip tiser. Kel sini ölüreyin bu emgektin özgül “Cehennemde ateş(ler) içinde yana duran mahlûklara şöyle dense: ‘Gel seni öldüreyim, bu ızdıraptan kurtul’” (UÛH C-18).

Teklik/ Çokluk 3. Şahıs

- Sizni ölzün tep inçe kıltı tezip bardı “*Sizi, ölsün diye, (=sizi öldürmek kastıyla) bu hâle getirdi ve kaçıp gitti*” (İKPÖ LIX/6).
- kıltı men öngre kamağ tınlıg oğlanın inç mengilig kılgalır üçün öngreki burkanlarıg nırvanğa kirü yarlıkamazun ürk iç uzun üdün yirtinçüde туру yarlıkazunlar tip ötügçi boltum. “*Şöyle ki, ben ‘önceki bütün canlı(lar)ı rahata, huzura kavuşturmak için, önceki Budalar lütfedip Nirvâna’ya girmesin(ler), lütfedip uzun süre dünyada kalsınlar’ diye ricacı oldum.*” (AY III 164-4/6).

II.2.9. TESELLİ İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde **korkma** “*korkma*”, **busma** “*kederlenme, sıkıntı etme*”, **bulganma** “*üzülme*”, **yıglama** “*ağlama*”, **serilgil** “*sakin ol*”, **inç kılgıl** “*rahat, huzurlu ol*”, gibi ifadeler tesseli cümlelerinde sıkça kullanılmaktadır. Bu tür ifadeler kişiyi yatıştırma, sakinleştirme amacı taşımaktadır.

Teklik 1. Şahıs

- korqmanlar men emti sizlerke tirilmiş tıtağımın sözleyin. “*Korkmayın, ben şimdi sizlere dirildiğimin sebebini söyleyim*” (AY ŞÇ 5-17).

Teklik 2. Şahıs

- Tüzünüme, sen neng busma, busurulma, men emti kamağun önüp, amraq ögüklerimin tileyin, barın yokun bileyin tip, terkin buyrukları inançları birle yumkı balıqtın taşkaru önüp, öñiöñi yadılıp orun orun sayu tilegeli istegeli bartılar, “*Ey azizim sen hiç kederlenme, ben şimdi her tarafa gidip sevgili*

yavrularımı (çocuklarımı) arayım, varını yoğunu bileyim (deyip) çabucak memurlar, inançları ile hepsi şehirden dışarı çıkıp her tarafa dağılıp yer yer aramaya çıktılar (vardılar).” (AY SÇ 622-18).

- Hatunum sen serilgil, muñçulayu öküş bulğanma kentü özüngein aşnuça ançağa inç kılğıl, ikegü birle atlanıp tilegeli arıgka baralım “Hatunum sen sâkin ol, bu kadar çok üzülme, önce kendini biraz rahat kıl, ikimiz beraber ata binip armaya ormana gidelim.” (AY SÇ 636-16).

Çokluk 2. Şahıs

- korkmañlar men emti sizlerke tirilmiş tılağımın sözleyin. “Korkmayın, ben şimdi sizlere dirildiğimin sebebini söyleyim.” (AY SÇ 5-17).
- Sizler kamağ korkmañlar arıg süzük kirtgünç köngülin kuanşi im pular atın atanlar “Siz hiçbiriniz korkmayın! Temiz, duru, imanlı gönül ile Kuanşi im pular adını anınız” (KİP C33-35/50).

Teklik 3. Şahıs

- Yalvarur men küseyü yığlamazun munı teg. “Yalvarıyorum (arzu ederek) ağlamayınız bu kadar.” (AY SÇ 638-2).

II.2.10. ŞART İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde emir kipiyle çekimlenmiş bir eylemin gerçekleşmesinin şarta bağlı olduğu durumlarda, cümledeki emir anlamı şarttan bağımsız gerçekleşmeyeceği için emir kipinin şart işlevinde kullanıldığı düşünülmüştür. Bu tür cümlelerde şart cümlesi yardımcı cümle kuruluşundadır.

Teklik 1. Şahıs

- Kim taluyka barayın teser kirinler, “Kim ‘okyanusa gideyim’ derlerse gelsinler (saraya girsinler)” (İKPÖ XXII/1).
- Amrak oglum ölti erser munuñ yüzün yeme körmeyin “Eğer sevgili oğlum öldü ise, ben artık bunun yüzünü görmeyeyim!” (İKPÖ LXIII/2).
- Burkan utın bulu yarlıkamaşların körkitü yarlıkap nomluğ tilgen evirip ülgüsüz sansız tınığlarığ özguru utgaru yarlıkadılar :: yarlıkayurlar yarlıkağaylar erser .. ançulayu o men yeme utrulmak küsüşlüğ tengrim amağ tınığ oğlanları birle ol antağ yöleştürgülüksüz üsdünki yig tözgerinçsiz edgüleriğ egsüksüz tükel bütürgeli udaçı bolayın “Buda kutsallığını bulabildiklerini gösteriverip, öğreti tekerleğini çevirip, hadsiz hesapsız canlıları kurtarıp, buyurdular, buyururlar, buyuracaklar ise; bu şekilde, ben de kurtulmak istekli (olarak), efendim, bütün canlılar ile, öylesi karşılaştırılmaz, (en) üstün, mükemmel, benzersiz derecedeki iyilikleri, eksiksiz, tüketesiye bitirebilecek olayım.” (AY III 174-23).

Teklik 2. Şahıs

- Ötrü barsar bargıl “o zaman: gitmek istiyorsan git” (İKPÖ XXX/6).

Teklik 3. Şahıs

- Alpırkanmak erinmek:: özke adınaguka asıglıg: alkınçsız ulug küsüşte: bulmuş töznüñ edgüsin: adınlarka evirzün: ötrü küsemiş küsüşü: barça kangay bütgey ançata: “Bunun sonucunda kendisine ve başkalarına bitmez tükenmez destek verilecektir. Bunun karşılığında elde edeceği iyiliği başkasına bağışlarsa bütün arzuları gerçekleşecektir.” (AY VII. 699).
- Kim yerçi suvçı kemiçi bar erser yeme kelzün, “Eğer rehber (olabilecek) gemici varsa, o da gelsin,” (İKPÖ XXII/5).

- Meni körgeli küseser: ötrü kangay küsüşi: üç yeti kün ertginçe: öñreki daranıg sözlezün: tetrü körüp körkümin: sarasvati üskinte: birök olar körmeser: kertü meniñ et'özümün: ikileyü yana katıglanzun: “Beni görmeyi isterlerse bu istekleri yerine gelecek. Üç (kere) yedi gün geçtiğinde, resmime iyice bakarak karşımda durup önceki dharaniyi söylesin. Eğer göremezlerse beni, ikinci kez zahmete girsinler.” (AY VII. 687).

Çokluk 3. Şahıs

- Abam birük bu törülerte öğretingeli usarlar, aşnuça kentüleri öngre ölüri tüketmiş tınlıglar için bu nom erdinig bititzünler, okızunlar, okıtzunlar. “Eğer (ama) bu kanunları öğrenen bilirlerse (mumarese yapa bilirlerse), önce kendileri, daha önceden öldürüp tükettikleri mahlûklar için, bu mukaddes cevheri yazdırsınlar, okusunlar okutsunlar.”(AY SÇ 22-12).
- Burkanlarınñ ılsuz tüpsüz edgüleri üze ülgü teng tutup ayıgladım tandım erser :: nomuğ nom ermez tip tidim erser.. nom ermezig nom ol tip kökeddürtüm erser.. munı munçulayu türe büke kılmış kuvratmış çop türlüğ tsuy irinçü ağır ayıg kılinçlarımın amtı bökünkü bok ünte kamağ ontın sınıgarkı büğü biliglig burkanlar çın'kirtü arıg süzük bilge biligleri üze tanuqlamakları uqmakları üze çın'kirtü tüzünmekke tegmegleri öze alkuğun bir teg bilü yarlıkazunlar alkuğun bir teg körü yarlıkazunlar..“Budaların dipsiz, temelsiz (=sonsuz) iyilikleri ile denk, eşit tutup kötüledim, yadsıdım ise; öğretiyeye ‘öğreti değil’ dedim ise; öğreti olmayanı (da) ‘öğretidir (Dharma)’ diyerek yücelttim ise; bunu, bu şekilde düriüp bükerek, yapmış, biriktirmiş, (olduğum) çok sayıdaki suç(larımı), kötü davranışlarımı,şimdi, bugünkü bu günde, bütün on taraftaki bilgelik sahibi Budalar, gerçek-doğru, temiz, pak bilge bilgileri ile, gerçek-doğru, parlak-ışıklı gözleri ile, gerçek-doğru tanıtılmaları, anlamaları ile, gerçek-doğru düzenlemeye ulaşmaları ile lütfedip hepsini aynı bilsinler, hepsini aynı görsünler.” (AY III 134-4) .

II.2.11. YÜREKLENDİRME, GÜVEN VERME, ÜMİT VERME, İSTEKLENDİRME İŞLEVİNDE KULLANILMASI

Eski Uygur Türkçesinde yüreklendirme, güven verme, ümit verme fonksiyonunda kullanılmış cümlelerde **korqmañ** “*korkmayın*”, **busanmañ** “*kederlenmeyin*”, **emgeklig busuşluğ bolmañ** “*dertlenip tasalanmayın*”, sizik kılmañlar “*şüpheye düşmeyin*” gibi teselli ifadelerinden sonra cümleler olumlu cümlelere bağlanır. Hitap edilen kişilere neden korkmamaları, kederlenmemeleri gerektiği, **su esen teginür** “*sağ salim ulaşır*”, **esen tükel teggey siz** “*sağ salim varacaksınız*”, **bütgey köñülçe** “*gönlünce bitecek*”, **ögrünçlüg bolzunlar** “*sevinçli olsunlar*” gibi cümlelerle anlatılmaya çalışılır. Böylelikle karşı tarafa güven ve ümit verilmiş olunur.

Çokluk 2. Şahıs

- Teñrim korqmañ busanmañ esen tükel teggey siz. “*Haşmetlim, korkmayın, üzülmeyin. Sağ salim ulaşacaksınız.*” (İKPÖ XL/4).
- Emgeklig busuşluğ bolmañ burқан (belgürmek) ırak ol tip tigülüğ törü bultuqmaz “*Dertlenip tasalanmayın! Bir burkan (zuhûru) uzaktır’ diye söyleyen rivâyet doğru değildir.*” (M 63-12).
- Amtı ıglamañ turuñ men yerçilep elitgey men sizni “*Şimdi ağlamayın, kalkın. Ben rehberlik edip sizi götüreceğim*” (İKPÖ LX/1).
- Bu bodisvt soğançıg ünlüg titir ezrua ünlüg titir taluy ünlüg titir yirtinçüde yigdemiş ünlüg titir..anı üçün turkaru atamış kergek atamış sayu sizik kılmañlar.. emgekte ara kirmegey tip..Kuanşi im pusar bügü biligin alqunu körür bügülenür yarlıқанçuçı közin körüp umuğı mağı bolu birür..“*Bu bodhisattva tatlı seslidir. Brahma seslidir. Deniz seslidir. Dünyada en üstün seslidir. Bu yüzden durmadan (adının) anılması gerektir. Her anılışında, ızdıraplarımız arasına girmeyecek diye şüphe etmeyin. Kuanşi im pusar tabiat üstü bilgisi ile hepsini görür, bilir.*” (KİP 206).

Teklik 3. Şahıs

- Ay uluğ ilig beg, busanu yarlıkamazun, iki tigitler su esen teginür. “Ey büyük hükümdar, kederlenmek lütfunda bulunmasın, iki prens sağ salim geliyor,” (AY SÇ 623-4).
- Kutı buyanı sailgay.. bilge biligi üsdelgey: odgurak bütgey bo işi : sezik köñül tutmazun: birök küseser ed tavar: üküş bolgay tapınça: birök yana küseser at küü yeme bütgey köñülçe: odgurak bütgey bo işi: “Kutu (ve) sevabı artacak, hikmeti artacak, bu işi bütünüyle bitecek. Gönlünde kuşku barındırmazın. Eğer mal mülk isterse, fazlasıyla olacak. Ayrıca eğer şan şöret isterse o da gönlünce olacak, bu işi bütüğüyle bitecek.” (AY VII. 662).
- Birök usar monılayu: bo törüçe yorıgalı: odgurak bütgey bo işi: ikireçgü köñül tutmazun. “Eğer bu kurallara göre yürümeyi başarabilirse, bütünüyle bitecek bu işi. Gönlünde kuşku barındırmazın.” (AY VII. 672).

II.2.12. SEBEP- SONUÇ İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde **anın** yapısı ve ayrılma hali ekinin cümlelere sebep-sonuç anlamı kattığı görülmektedir.

Teklik 1. Şahıs

- Meniñ isig özümge ancağıya yime yilinmekim yapşınmağım yok. antağ uluğ katıgılanmakın katıgılanayın. “Benim canıma zerrece dahi bağlılığım yoktur. O kadar büyük fedakârlığa katlanırım.” (UÜH C-97).

Çokluk 1. Şahıs

- Siziñe utunuzta bu suglug et'özde ozalım urtulmak yola teginelim. *“Sizin tarafınızdan, sizin yararlı gücünüz (kut'unuz) sayesinde, bu günahkâr bedenden kaçalım, kurtuluş yoluna erişelim!”*(İKPÖ LII/1-2).
- Buyan edgü ılın küçinte biz bara tuzit tengri yerinte maytrı bodisatav üskinte ol orundaki terin kuvrag arasinta tugalım .. *“Sevap (lar), iyi eylem(ler) sayesinde biz hepimiz Tuşita cennetinde, Maiterya Bodhisattva huzurunda, o cennetteki topluluk, cemaat arasında doğalım”* (HT X. – 646).
- Biziñ yime nom nomlayu... –ağı anın köni baralım nom işidelim. *“Bize de dini vaaz etti... bu yüzden doğruca gidelim, dini işitelim”* (M72-7).

Çokluk 3. Şahıs

- Bo yirтинçü içinde, üç miñ ulug miñ uluşlarda, kayu neçe bar erser kamag tınlıg oğlanı, tamuluglar ulatı, yıldı pret azunı, bara tarıqzun birgerü, bolarnıñ alku emgeki, küntin yınak otrugta, yer oron sayu turdaı, kayu neçe bar erser, öñi öñi baqlıg işiler, uzatı ögrünçlüg bolzunlar, bon om erdini küçinde, kamagun birgerü bolzunlar, küzetçilig enç meñig, yene yme bo kamag, imerigme tınl(ı)glar oğlanı,ig aqrıqtın kurtulup, yagısız yavlaksız bolzunlar, *“bu ülke içindeki üç bin ulu, bin ülkede ne kadar insanoğlu varsa cehennem ve hayvan açlık dünyasından ve bunların bütün sıkıntısından uzaklaşsın. Güney dvıpada yaşıyan ne kadar başka bağlı işiler varsa daima sevinçli olsunlar. Bu öğreti mücevheri sayesinde hepsi koruma huzur (içinde) olsunlar ve ayrıca bu bütün insanoğlu hastalıktan kurtulup düşmansız olsun.”* (AYS VI. – 1190/91/94).

II.2.13. DANIŞMA -SORU SORMA İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde **neçük** “nasıl”, **neteg** “ne şekilde”, **negü** “ne/nasıl” gibi soru zarfları emir cümleleri ile kullanıldıklarında karşı tarafa danışma ve soru sorma anlamları ortaya çıkmaktadır.

Teklik 1. Şahıs

- Ötrü қанһı elligke ötüg berdi talu өгүзке кирейин tep, “*Sonra kral babsına, Okyanus ırmağına gideyim mi? diye maruzatta bulundu.*” (İKPÖ XV/6).
- Amraq ögüküm köñlin neçük berteyin men “*Sevgili yavrumun gönlünü nasıl kırarım?*” (İKPÖ IX/6).
- Emti neçük kılayın tip, tidim “*Şimdi nasıl yapayım (deyip) dedim*” (AY SÇ 9-13).
- Bu mening alımçılarımka bösup erklig han üskinte aytuқта tegdükte, neteg kılayın, anı manga ayu biringler tip tiser... “*(bu) benim alacaklılarım tarafından sıkıştırılıp, kudretli han karşısında sorguya çekildiğim zaman ne yapayım? Onu bana söyleyiverin (deyip) deyince...*” (AY SÇ 10-18).

Çokluk 1. Şahıs

- Ögümüz, қанғımız bizinge utru körüp ayıtsar, biz ikegü negü tip ötünelim sözlelim? “*Annemiz babamız bize ters bakıp sorsalar, biz ikimiz ne deyip söyleyelim,*” (AY SÇ 620-7).

Çokluk 2. şahıs

- Bu mening alımçılarımka bösüp erklig han üskinte aytukta tegdükte, neteg kılayın, anı manga ayu biriñler tip tiser... “(bu) benim alacaklılarım tarafından sıkıştırılıp, kudretli han karşısında sorguya çekildiğim zaman ne yapayım? Onu bana söyleyiverin (deyip) deyince...” (AY SÇ 10-18).

II.2.14. MEYDAN OKUMA İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde bazı emir cümleleri, cümle bağlamında tek başlarına meydan okuma anlamında kullanılmıştır.

Çokluk 2. Şahıs

- Kim ölüm adağa kórksar aşnurak yorınlar “(Aranızda) kim ölüm tehlikesinden korkuyorsa, şimdiden yürüsün gitsin!” (İKPÖ XXXII/5).

II.2.15. KABUL ETME- KABULLENME İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde **İNÇE BOLZUN** “öyle olsun, böyle olsun” ifadesi cümleye kabullenme anlamı katmaktadır.

Teklik 3. Şahıs

- İNÇE BOLZUN teñrim neteg yarlıkasar siz antağ oǵkılı tegineyin “Böyle olsun, tanrım! siz nasıl buyurursanız (ben de) ona göre saygı ile amel ederim” (M 149-18).
- Amraǵ teñri maǵayana ǵut bolzun İNÇE BOLZUN “Sevgili ilâh Mahâyâna selâmet bulsun. Böyle olsun.” (İKPÖ LVIIIint/2).

II.2.16. GEREKLİLİK İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde gereklilik işlevinde kullanılmış emir cümleleri **uçalım kim** “*anlamalıyız ki*”, **arığ erzün** “*temiz olmalı*” anlamlarına gelecek şekilde bir gerekliliğin ifadesi olarak kullanılabilirler. Cümlelerin bağlı oldukları bağlam, onların bir gerekliliği anlattıklarını göstermektedir.

Çokluk 1. Şahıs

- Uçalım kim men bo güy kıua küng altıg sengremke keltim erser .. ugrayu taypazaki nomug tavgaç tilinçe evirgü için keltim erdi .. “*Anlayalım ki, ben bu Yu Hua Küng adlı manastıra geldim ise özellikle mahāprajñāpāremitā sūtra’yı Çinceye çevirmek için geldim idi.*” (HT X.- 444).

Teklik 3. Şahıs

- Anın amtı bilge baqşı uluğ ilig ezrua teñri yirinte toğğalı arığ erzün “*Bu yüzden şimdi hakîm, büyük hükümdar Ezruanın tanrılar dünyasında doğmak için temiz olsun.*” (M 58-14).

II.2.17. İĞNELEME –YERME İLE AÇIKLAMA BEKLEME İŞLEVİNDE KULLANIMI

- //gin Bahşıya özlüg ölürmekniñ közünür azunta ayıg tüsiñe kim tegdi, erki. Anı nomlayu yarlıkazun “*Ey öğretmen, can almanın bu hayatta feci*

âkıbetine kim uğradı, acaba? (Hazretin) onu izah buyursun.” (UÜH C-35).

- Titisi inçe tip ötünti. teñri bahşı anı nomlayı yarlıkazun maña “Öğrenci şöyle bir ricada bulundu: Ulu öğretmen, [hazretiniz] bana izah etmek lûtfunda bulunsun,” (UÜH C-196).

II.2.18. ÖNEMSEMEME İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde önemsememe fonksiyonunda kullanılmış cümlelerde, olayın sonucunun umursanmadığı, önemli olmadığı anlamları ortaya çıkmaktadır.

- Yeme қаңı oğul қılıңçı yavlaқ үшін sevmez erti ötrü barsar bargıl tep yarlıғқadı.. “Gerçekten de babası, oğlunun eylemleri kötü olduğu için, onu sevmezdi. O zaman: gitmek istiyorsan(=gidersen git) git! dedi.” (İKPÖ XXX/6).

III. BÖLÜM GEREKLİLİK KİPİ

Türkçede yapılması istenen veya yapılması tasarlanan bir eylemin gerekliliğini gösteren yapılara gereklilik kipi denir. Türkçede “gereklik” (Gencan, 2001: 315; Banguoğlu, 2011: 471; Ergin 2004: 312; Ercilasun, 1984: 148), “gereklilik” (Ergin 2005: 304; Korkmaz, 2003: 693; Timurtaş, 2005: 150, Demir, Yılmaz, 2003: 191), “gerekmelik” (Emre, 1945: 464) gibi farklı isimlerle karşılanan ve bir oluşun, kılışın veya hareketin yapılmasının gerekli (lâzım) olduğunu bildiren kiptir. Bugün Türkçede –mAll eki ile gösterilen kip, Eski Anadolu Türkçesinin son dönemlerinde kullanılmaya başlanmış ve Osmanlı Türkçesi döneminde bir kip olma hüviyeti kazanmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde –mA fiilden isim yapma eki ve –IU (<ıg) sıfat ekinin kaynaşmasından oluştuğu düşünülen bu yapı, o dönemde daha çok sıfat fiil eki görevindedir. Osmanlı Türkçesi döneminde ek bir gereklilik kipi olarak kullanılmaya başlamış ve sıfat fiil olarak kullanımı oldukça azalmıştır. Osmanlı Türkçesi döneminde –mAlU şeklinde kullanılan ek, daha sonraki dönemlerde düzleşerek bugünkü hali olan –mAll şeklini almıştır.

Bugün Türkiye Türkçesinde –mAll ekinin yanı sıra gereklilik ifade eden başka şekiller de bulunmaktadır. Türkçenin eski dönemlerinden beri kullanılan gereklilik şekillerinden en aslısı hiç şüphesiz ki “gerek<kergek” kelimesi ile ifade edilen gereklilik biçimleri olmuştur. Türkçenin diğer lehçelerinde (Kıpçak, Kuzey Doğu Lehçeleri) de kullanılan bu şekiller “kerek”, “kirek”, “gerek” Türk dilinin uzun tarihi boyunca varlığını sürdürebilmiş yapılardır (KTLG, 2006). Türkiye Türkçesinde pek çok gramer kitabında “gerek” kelimesiyle yapılan ve gereklilik ifade eden yapılardan bahsedilmese de Gencan *gerek, lazım, icab et-* gibi yüklemlerin Türkçede gereklilik anlattığını belirtmiştir (Gencan, 2001). Münteha Gül (2001), gereklilik kipinin yanında *gerek, şart, zorunda, lâzım* gibi kelimelerle de gereklilik anlamının sağlandığını ve bunların bir kip ulamı içinde düşünülebileceğini belirtir (s. 471-472). Ahmet Kocaman (1983), Türkçede gereklilik kipinin sadece –malı –meli ekleriyle anlatılmasını Türkçenin anlam zenginliğinin yapı ile sınırlandırılması olarak görür (s. 85). Necati Demir de (2006), benzer şekilde Türkçedeki bazı çekim yapılarının ve dil birliklerinin gereklilik kipinin işlevlerini ve anlam dairesini

zenginleştirdiğini düşünmektedir. Bugün Türkçede “-mA+iyelik eki+gerek/lâzım/lazım gel-/icap et-/lüzumlu/şart”, “-sA gerek¹²”, “-mAk zorunda/-mAk gerekir” gibi yapılarla ifade edilen gereklilik şekilleri olduğunu belirten Demir, bu şekillerin gereklilik kipinin anlam alanını genişlettiğini belirtmiştir (s. 14-21). Türkçede en çok kullanılan gereklilik şekilleri üzerine araştırma yapan Demet Corcu Gül, ilgili çalışmasında gerek/zorunda/mecbur/şart gibi kullanımların kipsel değerlerinin birbirinden farklı olduğunu dolayısıyla bu kullanımların farklı anlatım değerlerine sahip olduğunu belirtmiştir. Gül’e göre kişisel istek, inanca dayalı anlatımlar vb. birbirinden farklı konuların anlatımında farklı gereklilik şekilleri tercih edilmektedir (Corcu Gül, int.)

Türkçenin ilk dönemlerinde, Eski Türkçe döneminde ise gereklilik kipi için özel bir şekil ve zaman eki bulunmamaktadır. Gereklilik ifadesi “*kergek*” kelimesinin kullanılmasıyla sağlanır. Eski Uygur Türkçesi döneminde gereklilik ifade eden yapılar isim + *kergek*, -miş *kergek*, -gU *kergek*, -mAk *kergek*, -gUIUg şeklindedir. Eski Uygur Türkçesi Budist metinlerinde kullanılan gereklilik şekilleri isim+*kergek*, iyelik ekleri+*kergek*, fiilimsi+*kergek*, -miş *kergek*, -mAk *kergek*, -gUIUg, -gU *kergek* yapılarıdır. Taranan metinlerde gereklilik kipi için en yaygın kullanılan yapı -miş *kergek* yapısıdır. Birbirinden farklı şekillerinin kullanıldığı bu dönemde gereklilik kipi cümlelerde sadece “*gereklilik*” anlamına gelecek şekilde kullanılmamıştır. Eski Uygur Türkçesinde gereklilik kipi *pekiştirilmiş gereklilik*, *varsayım- faraziye*, *kesinlik*, *soru sorma- sorgulama*, *nasihat- öğüt verme- tavsiye- yönlendirme*, *sebep- sonuç*, *emir*, *istek* anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu işlev farklılıkları Türkçenin o dönemdeki anlam zenginliklerini yansıması bakımından önemlidir.

¹² Bu kullanımın Türkçenin belirli dönemlerinde gelecek zaman ifadesi için kullanıldığı bilinmektedir. Bu dünyada gelen kişi ahir yine gitse gerek Müsafirdür vatanına bir gün sefer itse gerek (Gülsevin, Boz, 2004:129-130).

III. 1. GEREKLİLİK KİPİNİNİN YAPI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Eski Uygur Türkçesinde gereklilik anlatan yapılar genellikle “kergek” kelimesinin belli yapılara eklenmesiyle oluşmuştur. Kergek kelimesi bu dönemde daha çok –mİş kergek yapısıyla kullanılmıştır. Bu yapı dışında kullanılan yapılar –gU kergek, mek kergek, -gUIUg yapılarıdır.

III.1.1. Yalın isim + kergek

- Ne kergek boltı kim ança emganip bu yerke keltiñiz “Ne gerkti de, bunca acı çekip buraya geldiniz?” (İKPÖ XLVII/2).

III.1.2. İyelik eki +Kergek

- ...oķ men yime asañı sanınça tınlıǵlarıǵ ozǵurup ķutǵarıp nırvanķa barmışım kergek.. “Bizzat ben de Asamkhyeya sayısınca yaratıkları kurtardıktan sonra, (ancak o zaman) Nirvāna’ya varmalıyım.” (M 100-24).
- Kin keligme burķanlar yime inçe ök nomlayurlar men yime amtı nomlamışım kergek “İleride gelecek olan burkanlar da aynen böyle vaaz edeceklerdir. Benim de şimdi vaaz etmem lâzımdır.” (M 104-36).

III.1.3. Fiilimsi+kergek

- Bu nom erdinig boşgunǵalı, tutǵalı, ıkıǵalı, okıtǵalı, bitigeli, bititgeli, öğretig kılǵalı kergek. “Bu şeriat cevherini öğrenmek, tutmak, okumak, okutmak, yazmak, yazdırmak, tâlim kılmak gerek.” (AY SÇ 24-16/17).

III.1.4. -mİş kergek

II.1.4.1. İsim+ -mİş Kergek

- Taķı yeme ķayı uzun tonluğ tınlığlar tışı et'özin erip erkek et'özin bulayın tip küseserler.. yeme bo oķ iyin ögirmeklig yig ögretide öğretinmiş kergek. “*Dahası, bazı uzun giyisili (dişi) canlılar dişi vücutlu olup ‘erkek vücudunu bulayım’ diye dileseler bile, işte bu sebepten dolayı sevinilesi daha iyi dersi öğrenmiş (olmaları) gerek(lidir).*” (AY III 157-12).
- Amtı bu nomluğ savağ ang magt ilte raçagri kent uluşda ukmuş kergek.. “*Şimdi bu dinî hâdiseyi, fevkalâde Magadha ülkesinde, Rājagrha adlı baş şehirde tasavvur etmek lâzımdır.*” (M 50-4).
- Birök kayu eligler hanlar bo nom erdinig nomlatgalı ugrasarlar, ‘eņ başlayı ol elig han kaltiönreki töröçe suvka kirip, et'özin yumış arıtmış kergek, “*Eğer herhangi bir hükümdar bu öğreti mücevherini açıklamaya niyetlenirse, ilk önce o hükümdar aynı şekilde önceki öğreti gereğince suya girip (banyo yapıp), vücudunu yıkayıp temizlemiş olmalı.*” (AYS VI. - 0314 (418).

III.1.4.2. Zarf Fiil+ -mİş Kergek

- Anı üçün ķamaę yalaņguķlar ayayı ağırlayı tutmuş kergek kim tünle küntüz unitmasar.. “*Bundan dolayı bütün insanların, (onu) gece-gündüz unutmamaları için (ona) dâima saygı göstermeleri gerekir.*” (KİP B2-3/73).
- ...Anı üçün turkaru atamış kergek “*Bu yüzden durmadan adının anılması gerektir.*” (KİP 205-206).
- Anın ķamaę tınlığlar ayayı ağırlayı tapını udunu atayı tutmuş kergek alķuķa ķorkunçsuz buşı birgüçi titir üçün “*Bu yüzden, herkese korkusuz kurtuluş (?) (buşı) verdiği (verici olduğu) için, canlı varlıkların, durmadan (ona) saygı göstermeleri, tapınmaları, (adını) anmaları gerektir.*” (KİP 153).

III.1.5. -gU Kergek

- Yarlıkançuçı köñülin bu iki türlüg edgülerke tükellig bolğu kergek.
“Merhametli gönülle...bu iki türlü sevaba tamamiyle ortak olmak gerek.”
(AY SÇ 23-7).

III.1.6. -gUIUg

Anı üçün tegimlig ol, emti manga bu etüzimin titip ıdalap özeliksiz üstünki yig abamuluğ mengü nirvanıg tilegülük, busuş sakınç emgek tolğakıg birtem tarkarguluk toğmak, ölmekig tegziñçig amırtgurguluk, nizvanılıg ilişig üzgülük, dian bilge biliglig küçük küçlendürgülük, tolu tükel bışrunmaqlıg edgüg egsüksüz bütürgülük, yüz buyanlıg itiğın itgingülük, tolu tükel bilge biligig tüpkergülük. Alğu burhanlar öze ögitmiş ıduğ nomluğ etüzüg tanuklaguluk, “Onun için (lâyıkdır) şimdi (bana) vücudumu bırakıp, daha yukarıtı olmayan en yukarıtı, en iyi, daimî ebedî nirvanayı aramalıyım (veya: bana...aramak lâyıkdır.) Keder rahatsızlık büsbütün dağılmalı; doğmak ölmekın sırasını durdurmalı –sükûnete getirmelidir-; ihtirasları, bağılıkları koparmalı, vecd ve- dirayetin gücünü kuvvetlendirmeli; teknil –dini- mümareseyi, sevabı eksiksiz başarmalı; yüz türlü liyakatlı işi yapmalı; teknil bilgilerin- dirayetin- esasını bulmalıdır; teknil Budalar tarafından öğülmüş (takdir edilmiş) mukaddes kanunlu vücudunu tahakkuk ettirmelidir. (AY SÇ 614/615- 16/21-2).

III. 1.7. –mek Kergek

- ...Neğ tevin kürin etüz iltinmek kergek ermez erdi “...Hiç hîle ile vücudu sevketmek (yani istenilen âlemde doğmak) mümkün olmaz.” (M. 180-24).

Tablo:14 Gereklilik kipinin Birlikte Kullanıldığı Yapılar

	İKPÖ	KİP	AY SÇ	M	HT X	AY III	UÜH	AY VI	AYVII	Toplam
Yalın İsim + kergek	1									1
İyelik Eki + Kergek				2						2
Fiilimsi + kergek			1							1
İsim -miş+ Kergek		6	6	12		19	1	18	6	52
Zarf Fiil Eki+ - miş Kergek										14
-gU Kergek			1							1
-gUlug			9							9
-mEk Kergek				1						1
										81

Eski Uygur Türkçesinde gereklilik ifade eden yapılar sıklıkla –mİş kergek yapısıyla kurulmuştur. Bu yapı daha çok bir isimlerden önce kullanılmıştır. 81 adet gereklilik ifade eden yapıdan 66 tanesi –mİş kergek yapısıyla kurulmuştur. Daha sonra sıklık gösteren yapılar –gUIUg ve bir isim ya da fiilimsiye kergek kelimesinin getirilmesiyle oluşturulan yapılardır. En az kullanılan gereklilik ifadesi ise –gU kergek ve –mek kergek yapılarıdır.

III. 2. GEREKLİLİK KİPİNİN İŞLEVLERİ

Eski Uygur Türkçesinde gereklilik kipi “gereklilik” anlamının dışında 7 farklı işlevde kullanılmıştır. Ortaya çıkan her bir işlev Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanılan dilin işlekliliğini ve anlamsal zenginliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Ortaya çıkan işlevler sırasıyla “pekiştirilmiş gereklilik, varsayım- faraziye, kesinlik, soru sorma- sorgulama, nasihat- öğüt verme- tavsiye- yönlendirme, sebep- sonuç, emir”dir.

III.2.1. GEREKLİLİK İŞLEVİNDE KULLANIMI

Bir eylemin yapılmasının gerekli olduğunu anlatabilmek için –miş kergek “-miş gerek”, -gAll kergek “-gAll gerek”, -gU kergek “-gU gerek” yapıları kullanılmıştır. Ayrıca iyelik eklerinden sonra kergek yapısının kullanımıyla da işin yapılmasının gerekli (lâzım) olduğu anlatılmak istenmiştir. Eski Uygur Türkçesinde iyelik eklerinden sonra getirilen kergek kelimesi kipin hangi şahısta çekimlendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu şekilde çekimlenmiş iki cümle örneği bulunmaktadır. Şahısları gösteren bir başka yapı, bizzat zamirin kendisinin cümle içerisinde kullanılmasıdır.

- Kin keligme burkanlar yime inçe ök nomlayurlar men yime amtı nomlamışım kergek “İleride gelecek olan burkanlar da aynen böyle vaaz edeceklerdir. Benim de şimdi vaaz etmem lâzımdır.” (M 104-36).
- Tek sen munça munça tınlıglarığ öldürmüş ken ol sening isiğ öz alımçılarınığ oğrunta anın sini alğalı ıdtılar. Munı sen bilmiş kergek tip, munı tidiler, “Tek sen bu kadar mahlûkları öldürmüşken, şu senin hayat

alacaklıların uğrunda (yüzünden) seni almaya gönderdiler. Bunu senin bilmen lâzım (deyi bunu) dediler.” (AY SÇ 8-14/15).

- Bu nom erdinig boşgunğalı, tutğalı, okığalı, okıtğalı, bitigeli, bititgeli, öğretig kılğalı kergek. “Bu şeriat cevherini öğrenmek, tutmak, okumak, okutmak, yazmak, yazdırmak, tâlim kılmak gerek.” (AY SÇ 24-16/17).
- Anı için kamağ yalañuklar alkuğun kuanşı im pular atın atamış kergek... “Onun için bütün canlı varlıkların hepsinin Kuanşı im pular adını anmaları gerektir.” (KİP B9-10/82).
- kanta atasa anta ok eşidür içünmaz muñta emgekinte ara kirür ozgurur..anın tınlığlar atamış tapınmış kergek “(Adını) nerede ansalar hemen orada işitir, onulmaz ızdırapları arasına girer, kurtarır. Bu yüzden canlı varlıkların, (adını) anmaları, (ona) tapınmaları gerektir.” (KİP 212).
- Emti bu sañınçınızlar iyin bu nom erdini tıtağında eegüke tegmiş tınlığlarığ sözlemiş kergek anı yme kóp süzük (koni arığ) köngülin eşidinler. “Şimdi bu düşüncelerinize göre, bu şeriat cevheri dolayısıyla iyiliğe vasıl olmuş insanları söylemek gerek ve onu çok temiz (süzülmüş) hakikî arı gönülle dinleyin.” (AY SÇ 3-3).
- Neçe ked uzanıp igittim erser yme kaltı yavlağ yağı törüsinçe yanturı mini kemişi utup sevinçsiz utlınız kılta mening küçümin. Anın ince bilmiş kergek: etüz erser beksiz mengüsüz titir. “Bunca zamandan beri besledimse dahi –o- fena bir düşman tarzınca –gibi-, tekrar beni mağlub ederek, sevinçsiz yaptı, ve nankörlük etti, benim kuvvetime. Onun için böyle bilmek gerek, vücuda gelince gevşek, sevinçsiz- yâni: bedbaht- denir.” (AY SÇ 613-13).
- Ötrü ol tınlığlar bek katığ süzük kirtgünçin yiti kınığta turup tünle küntüz altı üdde birtin sıñar oñ ‘eñniñlerindeki tonların açınıp ong tizlerin çökutip ay-a-ların kavşurup ağır ayağ lerin bir uçluğ kılıp ince tip timiş kergek.. “Sonra o canlılar pek katı, temiz inançlı gönülle, keskin istekle durup, geceyle gündüz altı zamanda sağdaki sağ omuzlarındaki giyisilerini açıp,

sağ dizlerini çökertip, ayalarını kavuşturup, büyük saygılı gönüllerini bir yönlü duruma getirip, şöyle demiş (olsalar) gerek:” (AY III. 3a- 17).¹³

- Ötrü ol tözünler oğlı tözünlerkızı ülgülençsiz tengleçsiz buyan edgü kılınçığ alırlar :: anta yine ol tözünler oğlı tözünlerkızı inçe tip timiş kergek :: “*Daha sonra o soylular oğlu, soylular kızı hadsiz hesapsız iyi davranışı alırlar. Orada yine soylular oğlu, soylular kızı şöylece demiş (olsa) gerek:” (AY III 151-9*
-Kin keligme üddeki ondın sınırkı kımağ burkanların yeme alkuğa barça bir teg iyin ögirür men sevinür men öge alqayu teginür’men tip munçulayı yangın bo muntağ sözleyü iyin ögirmiş kergek. “... İlerde, gelecek zamandaki on yöndeki bütün Budaların da hepsine, bütünüyle aynı şekilde sevinir, kıvanırım, överek, methederek yerine getiririm’ diyerek bu şekilde, böylece söyleyerek sevinmiş (olsa) gerek.” (AY III 155-8).
- Atı kötrülmiş a inçip ol eligler hanlar sımtag osal bolmadın terinçe terin ağır ulug süzök kertgünç köñülin ötrü bo nom erdinig eşidgeli tınlagalı yiti kınıg bolmuş kergek, “Yüce Tanrım, böylece hükümdarlar kayıtsız kalmadan son derece derin yüce, gönülden, samimiyetle bu öğreti mücevherini dinlemek için istekli olmalı.” (AYS VI. -0266).
- Ötrü ol tınlıklar tünle küntüz altı üdde çop süzük kirtgünçin ol kılınmış buyan edgü kılınçlarığ tuta inçe tip timiş kergek.. “*Sonra o canlılar gece ve gündüz altı zamanda, bütünüyle temiz inançlı gönülle o işlemiş (oldukları) iyi davranışları tutup şöyle demiş (olsalar) gerek:” (AY III 168-18).*
- Yarlıkançuçı köñülin bu iki türlü edgülerke tükellig bolğu kergek. “*Merhametli gönülle bu iki türlü sevaba tamamiyle ortak olmak gerek.” (AY SÇ 23-7).*
- Birök kayu bodisatavlar bo daranı nomug kertü tüz üze bilserler ol bodisatavlarığ burkanlarda adruksuz ol tep bilmiş kergek: Kimler yana ol bodisatavlarğa tapınçalı udungalı bolsarlar burkanlarğa tapınmış bolur tep

¹³ Altun Yaruk III. Kitap beşinci bölümde “olsa gerek” yapısı tahmin, olasılık bildiriyor gibi görünse de metnin bağlamında anlam gereklilik bildirmektedir.

bilmiş kergek: “Öyleki, hangi bodhisattva bu dharani sözüleri doğru biçimde bilse o Bodhisattvalar, Buddhalardan farksızdır, diye bilmek gerek. Yine kimler, o Bodhisattvalara inanarak hürmet etse, onların yolundan gitse, Buddhalara hürmet etmiş olurlar, diye bilmek gerek.” (AY VII. 83-87).

- Etözleri bı bıçgu adası üze oot adası üze suv adası üze: kadir yavlak keyikler adası üze artamaz yokadmaz tep bilmiş kergek:: “Bedenleri bıçak (keskinliği) tehlikesinden, ateş, su (ve) yabani hayvanların vereceği kötülükle mahvolup yok olmaz, diye bilmek gerek.” (AY VII. 115).

III.2.2. PEKİŞTİRİLMİŞ GEREKLİLİK İŞLEVİNDE KULLANIMI

Gereklilik kipine getirilen “-er” fiilinin gereklilik anlamını pekiştirildiği, kuvvetlendirdiği görülmektedir. Aşağıdaki tek örnek olumsuzluğun pekiştirilmesidir.

- ...Nej tevin kürin etüz iltinmek kergek ermez erdi “...Hiç hîle ile vücudu sevketmek (yani istenilen âlemde doğmak) mümkün olmaz.” (M 180-24).

III.2.3. VARSAYIM –FARAZİYE İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde Buda öğretilerini vaaz etmeye başlamadan önce, giriş mahiyetinde kimi zaman mekân tasvirlerinden yararlanır. **Amtı** “şimdi” ve **uk-** “düşünmek, tasavvur etmek” fiillerinin bir arada kullanıldığı yapılarda kişilerin kendilerini tasvir edilen mekânda düşünmeleri istenir. Bu kullanımların varsayım-faraziye anlamlarını beraberinde getirdiği düşünülmektedir.

- Amtı bu nomluğ savağ ang magt ilte raçagri kent uluşda ukmiş kergek.. “Şimdi bu dinî hâdiseyi, fevkalâde Magadha ülkesinde, Râjagrha adlı baş şehirde tasavvur etmek lâzımdır. (M50-4).
- Amtı bu nomluğ savağ badarı bramniñ evinte ukmiş kergek.. “Şimdi bu dinî hâdiseyi Badhari brahmanın evinde tasavvur etmek lazımdır.” (M 62-3).
- Amtı bu nomluğ savağ kitumati balıkta ukmiş kergek “İmdi bu dinî hâdiseyi Ketumatá adlı şehirde tasavvur etmek lâzımdır.” (M 109-3).
- (Amtı) (bu) nomluğ savağ kitumanti (atlıg) uluştaķı samntapuşp señremte ukmiş kergek.. “(İmdi bu) dinî hâdiseyi Ketumatá adlı şehirdeki Samantapuşpa manastırında tasavvur etmek lâzımdır.” (M 111-9).
- Amtı bu nomluğ savağ smantavrkaş yazıda ukmiş kergek.. “İmdi bu dinî hâdiseyi Samantarksa adlı ovada tasavvur etmek lâzımdır.” (M 111-9).
- Amtı bu nomluğ savağ kukutapat tağka smantavrkaş atlıg yazıda ukmiş kergek.. “İmdi bu dinî olayı Kukkutapâda dağında, Samantarksa adlı ovada (tasavvur etmek gerektir).” (M 130-4).
- Amtı bo nom başlağınkutluğ kidara kut tağta ukmiş kergek : “Şimdi bu [öğreti başlangı]cı [nı] kutlu [Gr [dhrâ]kuta [[dağında]] anlamış (olmak) gerekir.” (AY III.1-10).

III.2.4. KESİNLİK İŞLEVİNDE KULLANIMI

Kişinin düşüncesini gerekçesiyle birlikte söylemesi bir varsayımdan ziyade kesinliğe dayandığını göstermektedir. Yok kergek “yok olsa gerek, yok olmalı, yoktur” anlamlarına gelen yapı gerekçesini de beraberinde getirdiği için cümleye bir kesinlik kattığı düşünülmüştür.

- Öñi öñi kızganç kılmak ayu berdiler biri ayur kızganç neñ tariğ tarımağda edgü yok kergek bir tarısar miñ tümen bulur “Ve kızganç sağlamak için,

ayrı ayrı yol gösterdiler. Biri şöyle açıkladı: Kazanmak için, toprağı işlemekten daha iyisi yok olsa gerek. İnsan bir (tohum) ekerse, binini, onbinini elde eder.” (İKPO XIII/3).

III.2.5. SORU SORMA- SORGULAMA İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde **takı ne aytmış kergek** “*daha ne söylemek gerek bir sey söylemeye gerek yok, soru sormaya ne gerek var, soru sormaya gerek yok*” gibi kalıplaşmış ifadeler kullanılarak cümle anlatımında bir pekiştirme ve kuvvetlendirme sağlanmaya çalışılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde, bu tür cümlelerde soru sorma- sorgulama işlevinin ön plana çıktığı görülmektedir.

- Kuanşi İm Pular atın ursar ol kamağ yekler ol kişi tapa kınırta yavlağ közin körü umağaylar anı takı ne timiş kergek kim ol kişig ölürü usar..azu adın kor yas kılu usar “*Kuanşi İm Pular adını tutsa, o kimseye karşı kızgın ve kötü bakışlarla bakamazlar; neredede kaldı ki bu bütün devler, o kimseyi öldürebilsin veya (ona) türlü (ayrı ayrı) zarar ve ziyan verebilsinler.” (KİP C23-24/34).*
- Takı ne aytmış kergek, kim emti bu ödte koluta alku nızvanlarığ yiti(?) yokı birle kalısız tarqarıp kiterip, üstün teñrining altın yalanguğ-nıñ bahşısı bolup tükel bilge biligke tegip,... “*Daha ne söylemek gerek? Ki şimdi bu zamanda bütün ihtirasları varı yoku ile (?) tamamiyle dağıtıp giderip, yukarıdaki Tanrının, aşağıdaki insanın hocası olup, tam bilgeye (hikmete) eriştim*” (AY SÇ 628-11).
- Takı ne aytmış kergek teng tavar bolsar takı yime oğrı teñi bolğay.. “*Ve (artık burada) daha ne sormak lâzımdır: ölçülebilecek bir mal olsa idi gene de ölçüsü yanlı çıkacak idi.” (M 89-24).*
- Anı körünler ol antağ biş çöbik yavlağ ödteki evdin barqtın önmiş toyınlar antağ körksüz kılınçlığ erserler takı ne aytmış kergek “*Bunu görün! Şu*

beş kötü devirde evden barktan çıkmış olan rahipler böyle çirkin amelli olurlarsa artık bayağı ve alelâde (insanları) sormak gerekir mi?” (M 115-12).

- Antağ yavız kılınçlar kıltı.. tağı ne aytmış kergek..adan adan ol ödteki tınığların körksüz kılınçların “(Fakat) bunca kötü ameller işledi. Ve artık bu devirdeki çeşitli yaratıkların çirkin amellerini sormaya ne hâcet!” (M 116-41).
- ...edgü oğlanım bu yat bu muntağ türlüğ emgekleriğ körüp azkıya ançağıya yime ajunlarığ öğmez men alkamaz men tağı ne aytmış kergek öküşüğ öğmez men.. “İyi! Oğlum, bu yabancı, bunca acıları görüp varlık şekillerinden birazını olsun övmem; nerede kaldı ki hepsini öveyim!” (M 158-57).
- Tağı ne aytmış kergek bir kün bir tün ulatu üküş telim uzun üdlerte kizleseryaşursar.. kaçan birök ol tınığlar ol antağ ağır ayığ kılınçlarıntın arınmak tileser öz kılmış kılınçlarınga ertini uyatsar aymansar.. kin keligme üddeki ayığ yavız tüş birgüsiñge artuğrakğorğsar belingleser:: ötrü ol tınığlar kıltı başta tamtulmuş tonta tutunmuş köyer otuğ öçürgeli tavraturça ol tsuy irinçü ağır ayığ kılınçların aç a ya da ökünü bilinü kışanti kılmış kergek:: “Daha ne sormuş (olmak) gerek, bir gün, bir geceden sonra, çok fazla, uzun süre gizlese, saklasa; ne zaman ki o canlılar, o, öylesi kötü davranışlarından temizlenmek dilese(ler), kendi işlemiş (oldukları) davranışlarından (dolayı) son derece utansa(lar), çekinse(ler); ilerde, gelecek zamandaki kötü karşılık vermesinden fazlasıyla korksa(lar), dehşete kapılsa(lar); işte o zaman o canlılar(ın), öyle ki, baştan aşağı tutuşmuş, yanmakta olan ateşi söndürmek için davranırcasına, o kötü berbat davranışları açıklayarak pişmanlık bildirip itirafta bulunmuş (olmaları) gerek(li). (AY III. 140/141- 21-12).
- Üstünki yig köni tüz tuymak burkan kıtın küseserler .. ötrü olar birer şlok birer padak nomlarığ nomlağalı nomlatğalı yeme öğretinmiş kergek .. Birer şlok birer padak nom nomlamak tın torümiş buyan edgü kılınçığı tağı ülgüle’geli tenglegeli boltuğmaz .. tağı ne aytmış kergek :: “(En) üstün,

mükemmel, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksambodhi) (adlı) Buda kutsallığını dileseler; daha sonra onlar(ın) birer şiir, birer koşuk (ile) öğretileri açıklamak için, açıklatmak için bile öğrenmiş (olmaları) gerek. Birer şiir (Sloka), birer koşuk (Pâdaka) öğreti (Dharma) açıklamaktan meydana gelmiş iyi davranışı da karşılaştırabilmek, kıyaslayabilmek, mümkün değildir. Daha ne sormuş (olmak) gerekir!”(AY III 167-5/9).

- Takı ne ayıtmış kergek, bitimektin bititmin, uzatı okımağın okıtmaktın turmuş buyan edgü kılınçlarıg, ne için tep teser, ulug erenlerin tözüni ya, birök kim kayu tınlıgı bo nom erdinig eşidserler, ötrü üyeliksiz üstünki yeg köni tüz tuymak burhan kutıña ağıncısız evrilinçsiz bolurlar, “Daha ne söylemek gerek. Yazmak yazdırmak, okumak ve okutmaktan kazanmış, olduğu erdemleri ne içindir denirse Ey büyük beylerin soylusu, bazı canlılar bu öğreti mücevherini dinledikten sonra mükemmel aydınlanmaya (anuttarasamyaksambodhi) geri dönüşü olmaksızın ulaşırlar.” (AYS VI. -0554).

III.2.6. NASİHAT, TAVSİYE, YÖNLENDİRME İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde Budizmin kuralları, öğretileri maddeler halinde sıralanırken -miş kergek, -gUIUg, yapıları ile sıralı cümleler kurulmuş ve bu cümlelerde nasihat, tavsiye, yönlendirme anlamları ortaya çıkmıştır.

- Tört maharaaçalar a, bo muntag yañlıg tañlançıg muñadıncıg öñi öñi adrok adrok ulug asıg tusularıg körüp, anın ol yalañuklar hanı kentü özleri ök bo nom erdinig nomlataçı nomçıka ötrü bir yoçan ulatı yüz yoçan yerke tegi barmış kergek yine ol nomçı üze burhan sakınçıg sakınmış kergek, “Ey dört Mahârâjalar böylesine harikulade başka, ayrı büyük faydalar görüp bu nedenle insan hükümdarın kendisi bu öğreti mücevherini öğretecek öğretmene bu yolla bir Yojona uzunluk, ilaveten yüz Yojana uzunluktaki yere kadar gitmeli (saygı göstermeli). Yine o öğretmenle Buda olma düşüncesini (bilincini) oluşturmalı.” (AYS VI. -0374/76).

- Anı köñülkermişinizler kergek *“Onu(n üzerinde etraflıca) düşünmelisiniz.”* (AY VII. 17).
- Anı üçün tegimlig ol, emti manga bu etüzimin titip ıdalap özeliksiz üstünki yig abamuluğ mengü nirvanıg tilegülık, busuş sakınç emgek tolgakıg birtem tarkarguluktoğmak, ölmekig tegzinçig amırtgurguluk, nizvanılıg ilişig üzgülık, dian bilge biliglig küçükküçlendürgülık, tolu tükel bışrunmaklıg eegüg egsüksüz bütürgülık, yüz buyanlıg itigin itgingülık, tolu tükel bilge biligig tüpkergülık. Alku burhanlar öze ögıtmiş ıduğ nomluğ etüzüg tanuklaguluk, *“Onun için (lâyıkdır) şimdi (bana) vücudumu bırakıp, daha yukarısı olmayan en yukarıyı, en iyi, daimî ebedî nirvanayı aramalıyım (veya: bana...aramak lâyıkdır.) Keder rahatsızlık büsbütün dağılmalı; doğmak ölmekin sırasını durdurmalı –sükûnete getirmelidir-; ihtirasları, bağılıkları koparmalı, vecd ve- dirayetin gücünü kuvvetlendirmeli; teknil –dini- mümareseyi, sevabı eksiksiz başarmalı; yüz türlü liyakatli işi yapmalı; teknil bilgilerin- dirayetin- esasını bulmalıdır; teknil Budalar tarafından öğülmüş (takdir edilmiş) mukaddes kanun(lu) vücudunu tahakkuk ettirmelidir.* (AY SÇ 614/615- 16/21-2).
- Anı teg işke tuşka edgü sakınç sakınıp otu edgüleşmiş kergek. *“O[nun] gibi eşe dosta [karşı] hüsn-ü niyet besleyip, dolayısıyla iyi münasebette bulunmak gerek.”* (UÜH D-60).
-ol elig han suvka kirip et’öziñe yıd yıpar türtüp yañı arıg ton kedip eliglerniñ hanlarnıñ öz etigin yaratıgın urunup men meniñ küvenç köñilin keterip; süzök kertgünç köñülin asıp üstep, nomlataçı nomçı üze yolçı yerçi ulug bahşı sakınçın turgurup, temin ök bo nom erdinig eşidmiş tınlamış kergek, yene ordo karşı içindeki hatunlar tegitler begler buyruklar inançlar tayançlar arkası bir ikintike öçsüz keksiz övkesiz kakıgsız eymençsiz köñülin ertinü ögrünçlüg sevinçlig bolmış kergek, artokrak takı bo nom erdini üze ağır ayag köñül öritmiş kergek tep ötündiler; *“.....o hükümdar suya girip (banyo yapıp) vücuduna güzel kokular sürüp yeni, temiz elbiseler giyip hükümdarların kendi(ne has) süsünü (mücevheratını) takınıp kibri bir tarafa bırakıp doğru, samimi düşüncelerini artırıp (öğretiyi) anlatacak*

öğretmen (vaiz) ve rehber büyük (dharma) öğretmeni farkındalığını (bilincini) ortaya çıkarıp hemen bu öğreti mücevherini dinlemeli yine saray içindeki hatunlar (kraliçeler), prensesler, beyler, vezirler topluluğu birbirine karşı intikam ve nefret duyguları beslemeksizin endişesiz (şefkatli) bir gönülle son derece sevinçli olmalı. Bu öğreti mücevheri ile daha çok saygılı düşünceler beslemeli (saygı göstermeli) diye belirttiler.” (AYS VI. -0291/96/99).

- Anta basa kedmedük yürün arıg yañı ton kedip kop törlüg etig yaratıg üze et'özin uz etmiş yaratmış kergek, “Ondan sonra (daha önce) giyilmemiş beyaz, temiz, yeni elbiseler giyip türlü türlü süs ile vücudunu ustaca süslemeli.” (AYS VI. -0318).
- et'özin uz etmişte ken süü çerig tümegi üze terin kuvragın etip tümep ötrü kentü özi yürün kuşatre tütsüg hua çeçekler birle eliginte tutup oyunun bedizin etittürüp yadagın yorıyu ordo kapıgınta taşdın ünüp ertinü ağır ulug sakınçın atlıg mañgalıg törölerig kıluru ol nomçıka utru barmış kergek, “Vücudunu ustaca süsledikten sonra ordusunu topluluğunu askeri bir düzen ile düzenleyip sonra kendisi beyaz bir gölgelik ile tütsü ve çiçekleri elinde tutup şarkılar çaldırıp yaya olarak yürüyüp saray kapısından dışarı çıkıp son derece büyük bir farkındalıkla Mañgallık (kutlu) yasaları (öğretileri) gerçekleştirip o (dharma) öğretmeniyle karşılaşmalı.” (AYS VI. -0329).
- Tağı ne aytmış kergek bir kün bir tün ulatu üküş telim uzun üdlerte kız-leser yaşursar.. kaçan birök ol tınlıglar ol antağ ağır ayıg kılınçlarıntın arınmak tileser öz kılmış kılınçlarıña ertinü uyatsar aymansar.. kin keligme üddeki ayıg yavız tüş birgüsiñe artukrak kórksar belinleser:: ötrü ol tınlıglar kılta başta tamtulmuş tonta tutunmuş köyer otug öçürgeli tavrancurça ol tsuy irinçü ağır ayıg kılınçların aç a yaða ökünü bilinü kşanti kılmış kergek:: “Daha ne sormuş (olmak) gerek, bir gün, bir geceden sonra, çok fazla, uzun süre gizlese, saklasa; ne zaman ki o canlılar, o, öylesi kötü davranışlarından temizlenmek dilese(ler), kendi işlemiş (oldukları) davranışlarından (dolayı) son derece utansa(lar), çekinse(ler); ilerde, gelecek zamandaki kötü karşılık

vermesinden fazlasıyla korksa(lar), dehşete kapılsa(lar); işte o zaman o canlılar(ın), öyle ki, baştan aşağı tutuşmuş, yanmakta olan ateşi söndürmek için davranırcasına, o kötü berbat davranışları açıklayarak pişmanlık bildirip itirafta bulunmuş (olmaları) gerek(li). (AY III. 140/141- 21-12).

- Azu yemeçaturm(a) haraaçık teñri yirinte astrayastiriş teñri yirinte yam teñri yirinte tujit teñri yirinte nirmanarati teñri yirinte parinirmidavaşavarti teñri yirinte tuğayintip küseserler yeme ok ökünmek yalvarmaqlıg kşanti kıılmaqlıg süzük sav üze yavlağ ayıg kıılınçlıg kkirlerin tapçaların yumış arıtmiş kergek.. “Ve dahi ‘Catur-mahârâjika tanrı yerinde, Trâyastri tanrı yerinde Yâma tanrı yerinde, Tusita tanrı yerinde, Nirmânarti tanrı yerinde Paranirmitsavartin tanrı yerinde doğayım’ diye dileseler, dahası pişman, yalvarmaklı, itiraf etmekli, temiz-pak söz ile kötü davranışlı kirlerini pasaklarını temizlemiş, yok etmiş (olmaları) gerek(li).” (AY III 142-21).
- Sidarşan atlıg uz közünür teñri yirinte.. akanişun atlıg öng alkıncusu teñri yirinte.. tuğayın tip küseserler yeme ok ökünmek yalvarmaqlıg kşanti kıılmağ süzük arıg sav üzee alku ayıg kıılınçlıg kkirlerin tapçaların arıtı yumış arıtmiş kergek.. “.....Sudarsana adlı ‘iyi görünür’ tanrı yerinde (Devaloka), Akanisth adlı ‘renk bitimi’ tanrı yerinde (Devaloka), doğayım diye dileseler, dahası pişman, yalvarmaklı, af dilemek(li), temiz-pak söz ile bütün kötü davranışlı kirlerini, pasaklarını, temizlemiş, yıkamış, arıtmiş (olmaları) gerek(li).” (AY III 143-22).
- Tükel bilge biligke arıg süzük bilge biligke saşınğuluksuz sözlegülüksüz bilge biligke teprençsiz bilge biligke köni tüz tuymak bilge biligke tegeyin tip küseserler yeme ok ökünmek yalbarmaklıg kşanti kıılmaqlıg arıg silig suv üze ayıg yavlağ kıılınçlıg kkirlerin tapçaların artuğ arıtı yumış arıtmiş kergek.. “Mükemmel bilge bilgiye, temiz-pak bilge bilgiye, düşünölmeyecek, söylenmeyecek bilge bilgiye, sarsılmaz bilge bilgiye, doğru düz sezme (adlı) bilge bilgiye varayım’ diye dileseler ayrıca da pişman, yalvarmaklı, af dilemekli (olup), temiz pak su ile kötü davranışa ait kirlerini pasaklarını fazlasıyla yumuş, yıkamış, arıtmiş (olsalar) gerek.” (AY III 144-18).

- Anı için kim kayu tınlıglar ülgülençsiz tengleçsiz üsdünki yig buyan edgü kılınçığ alayın tip küseserler .. ötrü ol tınlıglar bo iyin ögirmeklig yig ögetide üzüksüz tutçı ürük uzatı öğretinmiş kergek:: “Onun için bazı canlılar, ‘ölçülmez, karşılaştırılmaz, üstün, mükemmel, iyi davranışı alayım’ diye dileseler, sonra o canlılar bundan dolayı sevinilesi daha iyi dersi kesintisiz, sürekli, uzun süre öğrenmiş (olsalar) gerek.” (AY III 157-6).
- Ançulayu oğ biz yeme ötüğçi bolmuş buyan edgü kılınçımızni üzeliksiz yig üsdünki köni tüz tuymak burkan kutıña evire teginür biz tip timiş kergek.. “Böylece biz de ricacı olmuş iyi davranışlarımı, daha üstü bulunmayan, mükemmel, (en) üstün, doğru-düz sezmek (Anuttarasamyaksambodhi) (adlı) Buda kutsallığına saygıyla çeviririz demiş (olsalar) gerek.” (AY III 161-6).
- Ordımın karşımın terinimin kuvragımın ulatı bodunumın karamın elimin uluşumın enç meñilig kılguluk tıtagda evrilür men, aç kız ig kegen bolmaguluk yat yağıka basınmaguluk iş küdöküg işleyür men tep munçulayu sakinmiş kergek, dört maharaaçalara, ken keligme üddeki eligler hanlar bo nom erdinig nomlataçı nomçıka bo muntag yanlıg agir ayag kılmış kergek, yene bo nom erdinig boşgundaçı tutdaçı toyın şamnanç upase upasanç dört törlüg terin kuvragıg yme ayamış açınmış ögmiş külemiş kergek, bo muntag edgülerte evrilmiş kılmış buyan edgü kılınçların yene sizlerke sizlerniñ kuvragıñızlarka evirmiş kergek, “Sarayımı maiyetimi ve halkımı, ülkemi huzurlu kılmak amacıyla hareket ederim. Kıtılığın, hastalığın yabancı düşmanların bozgununun olmadığı bir iş-güç yaparım diye düşünmüş (olsa) gerek. Ey dört Mahârâjalar, gelecek zamanlardaki hükümdarlar, bu öğreti mücevherini açıklayacak (dharma) öğretmenine bu şekilde saygı göstermeli. Yine bu öğreti mücevherini gerçekleştirecek rahip, rahibe, mümin, mümine bu dört topluluğa yine saygı göstermeli övmeli. Böylesi iyiliklerle çevrilmiş erdemlere (göre) sizler (ve) topluluğunuz hareket etmeli.” (AYS VI. -0409/13/17/21).
- Anın bilge kişi köñüllüg kögüzüg arığ turuğ tutmuş kergek kılmış mün yazuqqa ökünç köñül öritmiş kergek kim antağ antağ asıqqa tusuqa tegmek

bolur..“Bu yüzden hakîm bir kimse, gönlünü temiz, saf tutması gerekir. İşlediği günahlara pişman olması gerekir; ancak o zaman işte böyle nice nice faydalara ulaşabilir.” (M 130-39/40).

- kaçan d(a)rni tutdaçı kişi bo altun bermiş belgüg körser işim bütüdi tep bilmiş kergek antada ken ol kişi yalañuzın aglak oronta arıg evte tütsüg urup et’özin arıg küzetip tünemiş kergek, “*tılsımı (dhâranî) tutacak olan kişi, bu altın işaretini görüp işimi tamamladım deyip bilmeli. Ondan sonra o kişi yalnız olarak ıssız bir yerde temiz bir evde tütsüyü yakıp bedenini temiz tutup gecelelemeli*”(AYS VI. -0964/967).
- Tevlüg körlüg ezüg armak bolgu ermez, neçede birök bo savlarıg adınsıg kılıp övke köñül turgursar, ötrü ançata ok bo bütmiş işin içginur, ikileyü takı ed tavar bolmaz, anın bo savlarta saklanmış yıçanmış kergek, yene ürüg uzatı meni olgum kızım birle öge alkayu, bo edgü kılınçıg kılıp on karmapat küzetip biziñe buyan evirmiş kergek, “*Hilekar ve yalancı olmak olmaz. Eğer bu sözleri başka kılıp öfke düşüncesini ortaya çıkarsa o zaman işte bu tamamlamış işini kaybeder ve yeniden mal-mülk olmaz. Onun için bu sözlerden saklanmalı (olsa) ve daima beni oğlum ve kızım ile överek bu iyi davranışı gerçekleştirip on iyi işi (karmapatha) gözetip erdemlerini bize doğru çevirmeli.*” (AYS VI. -0987/0991).
- Kim kayu tözünler bo nom erdinig nomlagalı tıñlagalı ugrasarlar.. aşnuça bo iki kırk türlüg ootlarıg alıp yungu kılmış kergek: “*Öyleki, hangi asil, bu öğretti mücevherini tebliğ etmeyi (ya da) dinlemeyi amaçlarsa öncelikle bu otuz iki tür bitkiyi alarak yıkanmalıdır.*” (AY VII. 394).
- Kayu kişi küseser: kamağta yeg üsdünki biligig: bir uçlug köñülün süzülüp: tutmuş kergek boo törüg “*Kim arzularsa, her şeyden üstün, tercih edilen bilgiyi, amaç edinmiş gönlüyle arınarak bu kuralları yerine getirmelidir.*”(AY VII. 659).
- Birök kayu eligler hanlar bo nom erdinig nomlatgalı ugrasarlar, ‘eñ başlayu ol elig han kaltı öñreki töröçe suvka kirip, et’özin yumış arıtmış kergek, “*Eğer herhangi bir hükümdar bu öğretti mücevherini açıklamaya niyetlenirse, ilk önce o hükümdar aynı şekilde önceki öğretti gereğince suya*

girip (banyo yapıp), vücudunu yıkayıp temizlemiş olmalı.” (AYS VI. - 0314 (418).

III.2.7. SEBEP –SONUÇ İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde **anı için** “*onun için, bunun için, bundan dolayı*” ve **anın için kim** “*bunun içindir ki, bu yüzden*” gibi edatlar cümleleri sebep sonuç ilişkisi ile birbirine bağlayabilirler. Bu adatların yardımcı unsur olarak kullanıldığı cümlelerde sebep-sonuç anlamı göze çarpmaktadır.

- Anın kamağ tınlıglar ayayu ağırlayu tapınu udunu atayu tutmuş kergek alkuğa qorqunçsuz buşı birgüçi titir üçün “*Bu yüzden, herkese korkusuz kurtuluş (?) (buşı) verdiği (verici olduğu) için, canlı varlıkların, durmadan (ona) saygı göstermeleri, tapınmaları, (adını) anmaları gerekir.”* (KİP 153).
- Anı için kamağ yalaŋguklar ayayu ağırlayu tutmuş kergek kim tünle küntüz unıtmasar.. “*Bundan dolayı bütün insanların, (onu) gece-gündüz unutmamaları için (ona) dâima saygı göstermeleri gerekir.”* (KİP B2-3/73).
- Bu bodisvt soğançığ ünlüg titir ezrua ünlüg titir taluy ünlüg titir yirtinçüde yigedmiş ünlüg titir.. Anı için turkaru atamış kergek “*Bu Bodisavat tatlı seslidir. Brahma seslidir. Deniz seslidir. Dünyada en üstün seslidir. Bu yüzden durmadan adının anılması gerekir.”* (KİP 205-206).

III.2.8. EMİR İŞLEVİNDE KULLANIMI

Eski Uygur Türkçesinde gereklilik yapısı ile kurulmuş bazı cümlelerde emir anlamı ön plana çıkmaktadır.

- Bo nomug eşidmek ugurınta, nom tözin ukmaklıg noş tatıg üze köñüllüg idişleri tolu bolup, muntagı töröçe evrilserler ötrü sizlerniñ teñriđam çoğıñızlar yalınıñızlar kutuñuz küçünüzler asılıp üstelip çoğlug yalınlıg tolu tükel bolgay sizler, anın inçe bilmiş kergek, “*Bu öğretiyi dinlemek, özünü anlamak nedeniyle tatlı düşünce (bilinç) kapları dolup bunun gibi öğretiye uygun hareket ederlerse işte bundan sonra ilahi haşmetiniz, gücünüz artıp haşmetli ve eksiksiz olacaksınız. Bunu böylece bilmek gerek.*” (AYS VI. – 0215).

SONUÇ

Dilin çok yönlü bir olgu olması onu yapı sınırlılıklarının ötesine taşımaktadır. Dil insanlar arasında iletişimi sağlayan bir sistem olmasının yanı sıra duyguları anlatan, insan psikolojisine dayanan canlı bir varlıktır. Dilin yapısal çerçevede ele alınması, onun sadece gönderimsel işlevini yansıtmaktadır. Düz cümleler üretmekten öte bireysel ve hatta toplumsal bir etkinlik olan dil, insan psikolojisine göre şekillendiği için dilbilgisel kurallar dilin ruha bağlı kıvraklığını yansıtamazlar. Bu da dilin sadece belli kurallardan oluşamayacağını kanıtlamaktadır. Dilde mevcut olan kurallar insanların ruhi hallerini, herhangi bir diyalog esnasında ortaya çıkan etkileşimi, paralinguistik etmenlerin anlama etkisini tek başlarına yansıtamayacakları için birden fazla işleve sahip olmuşlardır. Dilin bu canlı yapısı, yapısal unsurların işlevlerini zaman içinde arttırmış ve ihtiyaca göre daraltmış olabilir. Bu durum tamamen dilin insanî bir yön taşıdığını göstermektedir. Dilde insanların ruh halleri, psikolojileri ve tasarıları “kip/kiplik kavramlarıyla karşılanmıştır. Gramer kitaplarında *isteme kipleri*, *uyarı kipleri*, *dilek kipleri* gibi isimlerle anılan tasarlama kipleri, bir eylemin istek, şart, emir veya gereklilik şekillerinde tasarlandığını anlatan yapılarıdır. Bildirme kiplerinde olduğu gibi belirli bir zamanı ifade etmeyen ve haber verme işlevlerinin ötesinde bir eylemin nasıl gerçekleşeceğini, ne tarzda yapılacağını, bu süreçte ortaya çıkan izlenimleri ifade eden tasarlama kipleri, şekil bildiren yapılarıdır. Belirli şekillerle ifade edilen bu kipler, temel anlamlarındaki aşınma veya kayma yoluyla zamanla başka işlevleri de yüklenmişlerdir. İletişim esnasında çeşitli izlenimleri ve duyguları aktarabilme, dil dışı unsurların daha doğru ifade edilebilmesi isteği, tek bir şeklin birden fazla işleve sahip olmasına neden olmuştur. Bir kipi sahip olduğu her bir işlev kendi başına bir kiplik durumundadır.

Dilde bir yapı unsuruyla birden fazla anlamın ortaya çıkması dilin işlekliliğini ve anlamsal zenginliğini ortaya koymaktadır. Zira diller kullanıldıkça gelişen, işlendikçe her tür ihtiyacı karşılayabilecek kıvama ulaşan sistemlerdir. Türkçenin eski dönemlerinde dilin işlekliliğini ve anlamsal zenginliklerini ortaya koyabilmek, dilin bu dönemlerinin daha iyi anlaşılmasına ve yansıtılmasına olanak sağlar.

Bu amaçla çalışmamızda Eski Uygur Türkçesi Budist metinlerinde tasarlama kipleri işlev ve yapı (söz dizimi) bakımından incelenmeye çalışılmıştır. Tasarlama kiplerinin belli yapılarla yansıttığı anlam zenginlikleri ve cümle diziminde hangi yapılarla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Eski Uygur Türkçesinde şart kipi, emir kipi, gereklilik kipi tasarlama kiplerini oluşturmaktadır. Bu dönemde henüz istek kipi bulunmamakla birlikte istek anlamı emir kipinin bir fonksiyonu durumundadır. Taranan Budist Uygur edebiyatına ait metinlerde şart kipi düzenli olarak –sAr morfemiyle gösterilmiş ancak tek bir örnekte –sA morfeminin de kullanıldığı tespit edilmiştir. –sAr şart kipi ekinin –sA istek niyet gösteren fiil türetme ekiyle –r geniş zaman partisip ekinin kaynaşmasından oluştuğu kabul edilmektedir. –sA şart ekinin, –sAr ekinin devamı olduğu ve dönem içerisinde sondaki –r ünsüzünün eriyerek kaybolduğu düşünülmektedir. –sAr morfeminin kip eki olarak kullanılmadığı durumlar cümle öbeğini yükseltme, ön plana çıkartma başlığı altında farklı işleyişler olarak sunulmuştur. Eski Uygur Türkçesinde emir kipi çekimi için çeşitli şekiller bulunmaktadır. Taranan eserlerde teklik birinci şahıs emir çekimi tek şekilli olup –(A)yIn şeklindedir. Çokluk birinci şahıs çekimi ise –(A)Ilm şeklindedir. Eski Uygur Türkçesinde çokluk/teklik birinci şahıs çekimi için kullanılan diğer şekillere taranan eserlerde rastlanmamıştır. Teklik ikinci şahıs çekimi eksizdir ve –gIl eki bazı durumlarda anlamı pekiştirmek amacıyla kullanılmıştır. Çokluk ikinci şahıs çekimi –(I)ŋ,-(I)ŋlar biçiminde iki şekilli olup nezaket anlamını karşılayacak kuruluştadır. Teklik ve çokluk üçüncü şahıs emir çekimleri –zUn/-sUn, -zUnlar şeklindedir. Metinlerde yaygın olarak –zUn/-zUnlar yapılarına rastlanmaktadır. Eski Uygur Türkçesi Budist metinlerinde kullanılan gereklilik şekilleri isim+kergek, iyelik ekleri+kergek, fiilimsi+kergek, -mİş kergek, -mAk kergek, -gUIUg, -gU kergek yapılarıdır. Taranan metinlerde gereklilik kipi için en yaygın kullanılan yapı –mİş kergek yapısıdır. Bütün bu farklı kullanımlar Eski Uygur Türkçesi içerisinde Budist Uygur Edebiyatına ait metinlerin şekil bilgisi açısından da farklı özellikler gösterdiğini görmemiz açısından önem taşımaktadır.

Eski Uygur Türkçesinde tasarlama kiplerinin, kendilerine ad olan işlevlerinin dışında farklı işlevleri bulunmaktadır. Budist metinler üzerinde yapılan araştırmaya göre dönemin tasarlama kiplerinden olan şart kipi kendi işlevinin dışında 16 farklı işlevde kullanılmıştır. Bu işlevler sırasıyla varsayım-ihtimal-olabilirlik, istek-dilek, kararlılık-şartsızlık, ikaz-uyarı, kesinlik, emir-ısrarlı bir dilek-rica, kuvvetli şart, durum bildirme-

genelleme-açıklama-bilgilendirme, danışma-hesap sorma-sorgulama, zıtlaşma, derecelendirme- karşılık gelme- karşılaştırma, tahmin-faraziye, sebep-sonuç, geleceğe yönelik beklenti varsayım, tavsiye, geçmişe dayalı varsayımdır. Eski Uygur Türkçesinde şart kipinin işlevleri ilk kez tarafımızca ortaya çıkarılmış olup, karşılaştırma, olasılık ve zıtlaşma (misaade) işlevlerinin dışındaki her bir işlev tarafımızca tespit edilmiş ve başlıklandırılmıştır.

Emir kipi emir işlevinin dışında 17 farklı işlevde kullanılmıştır. Bu işlevler sırasıyla istek, saygı-incelik-rica, dua-yalvarma-yakarma-beddua, açıklama-dikkati çekme-haber verme-bilgilendirme-çağrı, ikaz-uyarı, tavsiye-öneri-yönlendirme-nasihah-akıl verme-öğüt, amaç, teselli, şart, yüreklendirme-güven verme-ümit verme, sebep-sonuç, danışma-soru sorma-sorgulama, meydan okuma, kabul etme-kabullenme, gereklilik, iğneleme-yeme, önemsememe şeklindedir. Eski Uygur Türkçesinde emir kipinin işlevleri daha önce araştırılmamış bir konudur. Burada tespit edilen farklı işlevler ilk olması sebebiyle önem taşımaktadır.

Gereklilik kipi kendi işlevi dışında 7 farklı işlevle kullanılmıştır. Bu işlevler pekiştirilmiş gereklilik, varsayım-faraziye, kesinlik, soru sorma-sorgulama, sebep-sonuç, emirdir. Ortaya çıkan işlevler ilk kez ele alındığı için “anlambilim” çalışmalarına kaynaklık edebileceği düşünülmektedir. Eski Uygur Türkçesinde şart, emir ve gereklilik kipi başlığı altında verilmiş her bir farklı işlev kendi başına birer kiplik durumundadır.

Çalışmamızda her bir kipi işlevi belirlenirken cümlenin bağlı bulunduğu bağlam göz önünde bulundurulmuş, yapı dayanak noktası olarak kullanılmamıştır. Tasarlama kiplerinin cümledeki diğer unsurlarla ilişkisi de bazı işlevlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Cümle içerisinde kullanılan zarflar, edatlar ve diğer kalıplaşmış ifadeler belli işlevleri ortaya çıkarmış ve pekiştirmiştir. Tasarlama kiplerinin ifade hususiyetlerini etkileyen bir başka unsur da kiplerin bağlı bulunduğu fiillerdir. Fiillerin taşıdıkları anlamlar bir işlevin belirlenmesinde kimi zaman etkili olmuştur.

Tasarlama kiplerinin söz diziminde hangi yapılarla birlikte kullanıldığını da ortaya koymaya çalıştığımız incelememizde bazı sonuçlar elde edilmiştir.

Şart kipi çoğunlukla yalın haldeki isimlerden ve belirtme hali ekini almış isimlerden sonra kullanılmıştır. Zarf fiil eklerinden ve birleşik çekimli fiillerden (görülen

geçmiş zaman) sonra da sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. En az kullanım ise dönüşlülük zamiri, zaman zarfları ve ayrılma hali ekinden sonradır.

Emir kipi ise sıklıkla yine yalın haldeki ve belirtme hali ekini almış isimlerden sonra kullanılmıştır. Zarf fiil ekleri ve birleşik fiillerden (kıl-, bol-) sonra kullanımı ise oldukça yaygındır. Birleşik fiillerle çekimleri bulunmayan emir kipinin hikâye çekimi istisnadır ve bu çekim cümlelerde “istemek” anlamını karşılamaktadır. Bu yapının kullanımı da sıklık göstermektedir. Emir kipi en az belirsizlik zamirleriyle ve et- yardımcı fiiliyle kullanılmıştır. Süreklilik bildiren kurallı birleşik fiille kullanımı da yine çok sınırlı şekildedir.

Eski Uygur Türkçesinde en yaygın kullanılan gereklilik şekilleri –mİş kergek yapısıdır. Bu yapı sıklıkla bir isimden sonra, daha az olarak zarf fiil eklerinden sonra kullanılmıştır. Bunun dışında kullanılan yapılar oldukça azdır. İsim ve fiilimsilere eklenen kergek kelimesinin kullanımı ve –mek kergek, -gU kergek yapılarının örnekleri birer cümle ile sınırlıdır.

Budist Uygur metinleri üzerinde tasarlama kiplerinin yapı ve fonksiyon bakımından özelliklerini inceleyen bu çalışma, Eski Uygur Türkçesi döneminde Türkçenin ifade gücünü yansıması bakımından önemlidir. Bu dönemde üzerinde yapılacak diğer çalışmalarla Budist Uygur Edebiyatı daha iyi anlaşılabilir olacaktır. Sadece metinleri yayınlamak değil metinlerin yapı ve anlam ilişkisini de ortaya koyabilecek çalışmalara büyük ihtiyaç vardır. Çalışmamız bu amaca yönelik hazırlanmış bir örnek olup diğer çalışmalara da basamak olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Acarlar, Kevser (1969). “Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri”, *Türk Dili*, s. 250-254.

Adalı, Oya (1976). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, , Ankara: TDK Yayınları.

Akerson Erkman, Fatma (2008). *Dile Genel Bir Bakış* (2. Baskı), İstanbul: Mutlilingual Yayınları.

Akkuş, Muzeffer (2007). “(Eski Anadolu Türkçesinde Kullanılan) Gereklilik Eki Üzerine Bir İnceleme”, *IV. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, s. 67-84.

Aksan, Doğan (2009a). *Her Yönüyle Dil* (5. Baskı), Ankara: TDK Yayınları.

_____ (2009b). *Anlambilim* (4. Baskı), Ankara: Engin Yayınları.

Aslan Demir, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Ata, A., Tulum, M.M., (2013). *Uygur Türkçesi*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No:2433.

Ayazlı, Özlem (2012). *Altun Yaruk Sudur*, İstanbul: TDK Yayınları.

Bilgin, Muhittin (2002). *Türkçemiz*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bulak, Şahap (2011). “Tarihi ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Şart Kipi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt no:30, s. 71-97.

_____ (2011). “-sA Ekinin İşlevleri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, s.25-38.

Banguoğlu, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri* (9. Baskı), Ankara: TDK Yayınları.

Benzer, Ahmet (2012). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

_____ (2010). “-sA Ekinin İşlevleri ve Dilek Şart Ayrımı”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 131-140.

Caferoğlu, Ahmet (1971). “Türkçemizdeki -gıl ve –gil Emir Eki”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 1-10.

_____ (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (2.Baskı), İstanbul: Enderun Yayınları.

Çağatay, Saadet (1945). *Altun Yaruk'tan İki Parça*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çetin, Engin (2012). *Altun Yaruk Yedinci Kitap*, Adana: Karahan Kitabevi, Ekim.

Demir, Necati (2003). “Türkçede Gereklilik Kipleri ve İşlevdeşleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s.11-21.

Demir, N., Yılmaz, E., (2003). *Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Develi, Hayati (1995a). “sA morfemli Yardımcı Cümleler ve Bunlarla Kurulan Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Ankara.

_____ (1995b). “-sA Eki Nedir? Kip mi, Zar-Fiil mi?”, *İlmi Araştırmalar*, İstanbul.

Dilaçar, Agop (1971). “Gramer Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 106-112.

_____ (1973-1974). “Türk Fiilinde KılınıŖla GörünüŖ ve Dilbilgisi Kitaplarımız”, *Türk Dili AraŖtırmaları Yıllığı Belleten*, s. 159-171.

Durak, Mustafa (2002) “Kip Kavramı Üzerine: Kip Edimsel Değil Dilbilgisel Bir Kavramdır”, *ÇaędaŖ Türk Dili Dergisi*, 14.

Ediskun, Haydar (1993). *Yeni Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 173-175.

Eker, Süer (2003). *ÇaędaŖ Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Emre, A. Cevat (1945). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: İstanbul Cumhuriyet Matbaası.

Eraslan, Kemal (1980). *Eski Türkçe’de İsim Fiiller* (2. Baskı), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

_____ (2000). “-Sar/-ser İsim-Fiil Ekinin Yapısı ve Fonksiyonları”, *Hasan Eren Armağanı*, TDK Yayınları, Ankara, s.92-127.

_____ (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

Ercilasun, A. Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil*, Gazi üniversitesi Yayınları, Ankara.

_____ (1994). “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Dili*, Ocak, s. 3-9.

_____ (2004). *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdal, Marcel (2004). *A Grammer of Old Turkic*, Leiden- Boston.

Ergin, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

Gencan, Tahir Nejat (2001). *Dil Bilgisi*, Ankara: Ayraç Yayınları.

Gabain, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (5. Baskı). Mehmet Akalın (çev), Ankara: TDK Yayınları.

Gabain, A. Von, Müller, F.W.K, (1946). *Uygurca Üç Hikâye*, (Çev. S. Himran), İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Gül, Münteha (2001). “Türkçede Lazım, Gerek, Şart Kelimeleri ile Yapılan İsimden Yüklemler”, *Türk Dili*, S. 598, Ekim.

Gülsevin G., Boz, E., (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Gülsevin, Gürer (1990). “Türkçede Şart Gerindiumu Üzerine”, *Türk Dili*, Ankara, s. 276-279.

_____, (2007). “Eski Türkiye Türkçesinde istek Kipi Üzerine”, *Uluslararası Osmanlı Türkçesi Öncesi Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı Bildirileri*, Ankara: TDK Yayınları.

Güngören, İlhan (1988). *Buda ve Öğretisi* (2. Baskı), İstanbul: Yol Yayınları.

Hamilton, j. Russel (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (2. Baskı). Vedat Köken (çev.), Ankara: TDK Yayınları.

Hatipoğlu(Kılıcoğlu), Vecihe (1954). “Şart Kipi”, *Türk Dili*, Şubat, 1954.

_____, (1972). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları: 364.

Hirik, Seçil (2010). *Eski Uygur Türkçesinde Olasılık Kipliği*, Yüksek Lisans Tezi.

_____ (2013). “Olasılık Bildiren Kiplerin Eski Uygur Türkçesi Metinlerdeki Görünümü”, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 12.

İlhan, Nadir (2007). “Birleşik Cümle Kuruluşunda şart Cümlesi ya da Zarf Grubu”. Hayati Develi (Ed.), *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi UTEK*, s. 253-260.

Karabacak, Esra (2002). Bergamalı Kadri, *Müyessiretü’l- Ulm*, Ankara: TDK Yayınları.

Karabağ, İmran (2000). “Türkçede kip ve Kiplik Olgusu”, *Türk Dili*, S. 585, Eylül, s. 275-278.

Karademir, Fevzi (2012). “Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i zerine”, *Turkish Studies*, Volume:7/4, Ankara.

Karahan, Leyla (1994a). “Türkçede Fiil ve Fiil ekimi”, *Türk Gramerinin Sorunları*, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (1994b).“-sa/-se Eki Hakkında”, *Türk Dili*, S. 516, s. 471-474.

Kocaman, Ahmet (1983). “Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara, s. 81-85.

Koç, Mustafa (2012). “Eski Anadolu Türkçesinde /dUk/ ekli Geçmiş Zaman Çekimi”, *Türkbilig*, s. 11-18.

Korkmaz, Zeynep (1982). “-sa/-se dilek-şart kipi eklerinde bir yapı birliği var mıdır?”, *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombacı Dicata*, Napoli.

_____ Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türk Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

Osam, Necdet (1995) “Türkçe Dilbilgisi Kitaplarında Kip Olgusu”, *Dil Dergisi*, Aralık, s. 48-51.

Ölmez, Mehmet (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm)*, *Türk Dili Araştırmaları Dizisi*, Ankara.

Özdemir, Emin (1967). “Türkçede Fiillerin Çekimlenişine Toplu Bir Bakış”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 177-204.

Sebzecioğlu, Turgay (2004). “Türkçede Kip Kategorisi ve –yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri”, *Dil Dergisi*, s. 18-33.

Tekin, Şinasi (1965). “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 35-63.

_____ (1976). *Uygurca Metinler II Maytrisimit*, Ankara: Sevinç Matbaası.

_____ (2002). “Eski Türkçe”, *Türk Dünyası El Kitabı* (3.Baskı), Ankara, s. 69-120.

Tekin, Talat (1954). “-Isar Ekinin Türeyişi” *Türk Dili*, Ankara, Şubat.

_____ (2003). *Orhun Türkçesi Grameri*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Tenişev, E. Rahimoviç (2012). “Eski Yazı Dilleri: Türk Yazılı Abidelerinin Dilleri”, *Teke Dergisi*, Volume 1/1.

Tezcan, Semih (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*, Türk Dil Kurumu Kitaplığı.

Türkyılmaz, Fatma (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Ankara: TDK Yayınları.

Timurtaş, F. Kadri (2005). *Eski Türkiye Türkçesi* (3. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.

Üçok, Necip (2004). *Genel Dilbilim*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Üstünova, Kerime (2004). “Dilek Kiplerinde Zaman Kavramını”, *Türk Dili*, 635, Ankara, s. 678-686.

Vardar, Berke (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, s. 103.

Yaylagül, Özen (2002). *Türk Dilinde –sA(r)’lı Kuruluşlar (tarihi karşılaştırmalı bir durum çalışması)*, Doktora Tezi.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I Fiil (2006). Ankara: TDK Yayınları.

Türkiye Türkçesi. (1981). *Türk Ansiklopedisi* (2. Baskı), Cilt XXXII, s.417.

İnternet Erişimi

Delice, İbrahim, “Türkçede Fiil Çekimlerine Yeni Bir Bakış”,
http://www.academia.edu/1991672/Turkcede_Fiil_Cekimlerine_Yeni_Bir_Bakis

Corcu Gül, Demet, “Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlayıcılarının Anlam Yapısı Üzerine”,

http://semanticsarchive.net/Archive/zE0ZDQ0N/Maltepe_bildiri.pdf

